

רחל סלע

ג' בטבת תרע"ז (28.12.1916)

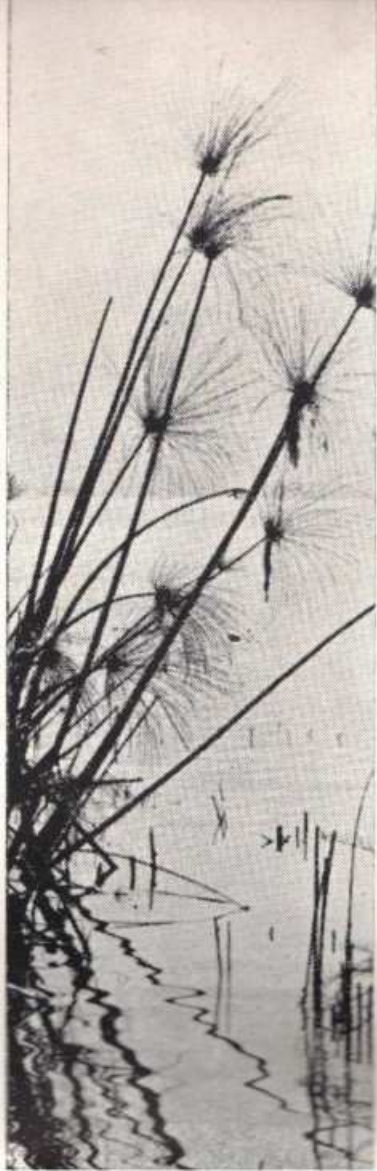
כ"ד בטבת תש"ל (2.1.1970)

רחל סלע (פנחסי) נולדה בשנת 1916 — 28.12.
עלתה ארצה בילדותה ושנות עלומיה עברו עליה
בחיפה. הדריכה בקן, הצטרפה לגרעין במשמר-
העמק. משם לראשון-לציון — מחנה קיבוץ
א"י ג'. בשנותיה הראשונות בקיבוץ חלתה
במחלת השחפת. שנים רבות נאבקה בה קשות
עד כי יכלה למחלה. יצאה להבראה בשווייץ
ובהצטרפה אחר כך ליהודה בשליחותו בארה"ב
ילדה את עמי. רחל — רעיה ואם. בחזרה
מהשליחות טיפחה ומימשה את חלומה —
ספריה, ארכיון, חדר עיון. נולדה עפרה. שנים
רבות העניקה מכשרונה לקיבוץ בתחומי תרבות
וחברה. בחורף תש"ל כ"ד בטבת (2.1.1970)
נפטרה והובאה למנוחות.

"... כל זאת אעפרנה..."

(זמעני שירה)

/...להקים ספריה ובכך להנציח את זכרה /

בבי : חזרנו זה עכשיו מנופש בצפת. צפת זאת, אין אני צריך לדבר בשבחה. אולם לכל אחד, כשהוא חושב על איזה מקום, יש לו דימוי משלו...

לגבי צפת היא, בראש ובראשונה וקודם כל, למרות נטיותי להתרשם מדברים שבנוף, צפת זו — היא של רחל... כבר בשחר ההיכרות שלנו, היה הר כנען בשביל רחל הר קסמים. אם אינני טועה, הרי כבר בימים ההם של שהות ראשונה בבית ההבראה, היא קראה בספר הידוע של תומס מאן, ולא רק קראה אלא גם שיתפה חברים אחרים בקיבוץ בחוויות הקריאה.

אינני יודע אם אתם זוכרים את הספר, אבל מה שנחרט בזכרוני, זוהי הרגשה של מקום מנותק מהעולם הזה, באיזה הר שממנו משקיפים על העולם מתוך שכבות שונות לגמרי מאלה שאנחנו, האנשים הרגילים, שמסלול החיים שלהם פחות או יותר קבוע, חיים בהן.

כזאת היתה צפת של רחל —

ולכן, מהרגע הראשון שהגענו לשם, אם כי לא במכוון וללא מטרה מודעת, שאפנו ללכת לאותו מקום ששם רחל שהתה וכתבה מכתבים אלינו, בשפלה: —

שלום רב לך אלה,

1.10.45

זה כבר בוקר יום שני שאני כאן בבית בוסל. הכל הסתדר על הצד היותר טוב, ובכן, מוטב להתענות פחות בחששות, כן! כדברך.

אני אמנם יכולה להתפעל בפעם האלף מהנוף כאן, אלא שרחמי נכמרים עליך אם תצטרכי לקרוא כל תאורי, בקיצור נעים אם כי מזג האוויר נוטה באופן מורגש ביותר לחורפי. זו הרגשה משונה, של סתיו מאוחר, כל בעל-חי או עוף ודבור גומר שיפורים אחרונים של מאורתו, או קינו ומחמם לו אותו לקראת ימי החורף ולילותיו הארוכים. יש רצון כזה, להתכנס לאן שהוא... הקיצור... את ודאי צוחקת כאן. נכון! מילא, את צריכה לסבול קצת ממני... כפי הנראה שאשה כאן עד ערב מועצת הקבה"א. תצטרכו לכתוב לי מי הם הצירים שלנו, אם יעלה בידי להיות שם בימי ששי ושבת.

לי משעמם כאן מאד. לפי סקירה ראשונה, פרצופים לא מעניינים ביותר. מצאתי מרפסת ואוכל לעשות כעולה על רוחי, לסרוג קצת לקרוא ואתאמץ לא לכתוב לכם הרבה... כי אז נאמרים דברים מיותרים.

אגב, בשעות נסיעתי הנה הספקתי לקרוא את מאמרו של מאיר יערי על כינוס-לונדון, מעניין איך בכל פעם מחדש, הוא כל כך כובש בדבריו בצורת כתיבתו ותוכנה. אני ממש לא יכולה לעזוב באמצע. ואשר לעצם הדברים, אני כמעט תמיד מאחרת בהיסטוריה, בקיבוץ כבר כל כך הרבה התווכחו ודיברו על כך ולא אוסיף, אבל לקיבוץ שלנו יש כפל משמעות בדברים אלה, הם קובעים כל כך עכשיו לגבי עזיבת, או אי-עזיבת הנגב. וזה עצוב ומסובך.

הייתי רוצה מאד מבקרים, מילא. הרצון הוא הרבה אבל לא הכל... לבבי מסרי שלגמרי לא הייתי מצטערת לו באמת נצטרף אלי הנה, הוא יודע. שלום שלום. ליהודית עוד אכתוב. אל יאוש לפי שעה שלום, גם למלוונה ולכל היתר...

ר ח ל

ביקרנו בבית בוסל והמקום באמת יפה וגם מאפשר הרהורים פילוסופיים — לאדם בריא.

על כל פנים, בימים ההם רחל היתה בשביל הקיבוץ איזהו דבר, כעין זיכוך נשמה, והיתה בכללנו איזה מין הרגשת אשמה — כך נדמה לי — כמובן, אינני יכול להשבע שזו היתה הרגשת כולם. זאת היתה תחושה, שאנחנו בריאים ואילו היא חולה. והאמת צריכה להאמר שלא היינו אופטימיים, היו ימים שהיינו פסימיים למדי, וזה לא כ"כ בהתאם לעובדות אלא אולי בגלל גילנו.

כל הזמן שרויים היינו באווירה של אי-נוחות: הנה היא התחילה יחד אתנו ופתאום הגורל הטיל עליה את המצב האיום הזה — וכך שיתפנו את עצמנו בכל נסיעותיה לצפת ולריפויים שונים, ובתקופה מאוחרת יותר, גם בנסיעתה לשוויץ.

גם משם היא שלחה מכתבים, מלאי תקווה ורוויי חרדה. שם היא שוב הגיעה להר הקסמים שלה, וזה היה כמעט אמיתי, כלומר באמת אוטנטי, גם מבחינה גיאוגרפית (הספר נכתב באותו מקום ועל אותו מקום שבו רחל שהתה).

שלום רב לכם אלה ובני!

ובכן, נתקיימה האמרה: שלח לחמך על פני המים וכו'. אני מקווה לזכות במכתב גם ממנו אם כי ימים רבים חלפו מאז כתבתי לו, כי פשוט מתאים, אולי בנכר יותר מאשר בבית, לקשור ולאחות שוב את אותן שיחות רחוקות ראשונות עם אנשים ראשונים וקרובים, לדידי לפחות, אותם אנשים מהווים את הבית, את הרעים שחרף כל "התה-מוכות" היום-יומיות הקטנות, נשאר בשבילי הנאמנים והמהימנים.

כתבתי כבר הביתה עד כמה שמחתי להרגשה עם קריאת „משעולים“, שאינני רחוקה מהבית שליוויתי דוקא אותו ושותפתי באותם שנים אחרונות של הקיבוץ, ועזבתי את הארץ רק בתום הקרבות. כך, בשעות קריאה, מתייצבות לפני הפרובלמות באופן מאד מוחשי לגבי כל פרט ופרט, אם כי הפרובלמות עצמן לדידנו קיימות כבר מימים קדמונים, לא כן? וכמעט שאין אחד מן הכותבים המצליח למצות את גישתו התיאורטית והפרקטית. כן, אמנם נשאר ליובקה אותו לוחם ותיק בטחנות-הרוח ועל הלוחמים האלה צריך לשמור כעל בבת-העין. אבל גם הוא, נדמה לי, כבר הפקיע לרשותו כברת קרקע מתחת לרגליים ואולי הפעם יצליח יותר, בהסברת מטרותיו, המטפיסיות (לפי מושגי אנטי-המציאות המושבעים). נדמה לי שהפעם אפילו הם, האחרונים, נרתעים מהחלטות שאינן משתמעות לשתי פנים ואולי היה כן מימים ימימה שההרתעות היא היא הקרקע הנוחה לצמיחת אותן הסטיות היום-יומיות והצדקתן. אם כי הפעם ודאי שההכרעה היא קשה יותר ואולי „גורלית“ (מלה קשה...), כי נוסף לנטיה טבעית להתיר את הרסן ולהפיג את המתרחשות של האחריות ההדדית, הרי באמת קיימת עייפות, עייפות רצונית וסבל רצוני, וכמובן שבהשוואה לקיבוצים אחרים אין לנו במה להתפנק, אבל אם לראות את הדיון כבי-קיבוצי, הרי אי-אפשר לבוא לאותן אלמנטות ויתומים לדבר גבוהה-גבוהה, גם את עובדת הצדק החברתי שנמש והולך ברבות השנים אי-אפשר לסלק ע"י חזון אחרית הימים. החיים מסתבכים יותר והעקרונות הארגוניים שלנו לא הראו את היכולת להעביר את קטנות היום-יום לפסים אחרים של פעילות תרבותית ופוליטית. הממדים אחרים והדרישה לנשימה ארוכה היא אקטואלית ביותר, ודאי יותר קל לאלה אשר מילאו את תפקידם החלוצי בתנועת הנוער, אח"כ שנה בקיבוץ וגמרו. לא בייש את תקופת הנעורים שלו ונתן פורקן וסיפוק לתקופת הבגרות שלו, והכל בא על מקומו בשלום.

והרי יודעים אנו שגם אותם נאמנים שבנאמנים אינם יכולים לחיות במתיחות אידיאלית תמידית וכשהם פעם מתירים לעצמם את הרסן הרי הם משמשים הוכחה כשרה עצומה אצל אותם האנשים הלוחמים כל הזמן להתרת הרסן.

אלה עניינים יום-יומיים בעבודה, בקומונה, בדירות וכד'. וכיוון שזה כך הרי צריך להקדיש מחשבה רבה וחשיבות לצרכים הארגוניים שלנו ובעיקר לנהל את המלחמה עם המוסדות הכלכליים שלרוב נקלעים לאותה סתירה העוזרת להם בסופו של דבר לנצלה שלא באופן הוגן. מדברים על סיפוק צרכי הפרט, אבל בתוקף תפקידם ובתוקף קיום החלטה על שיתוף מלא, מצליחים „לרכב“ על הקיבוץ דווקא בשטח תקציבי החברים והתרבות.

על כל פנים בכל מצב שהוא, לשנס מתניים צריך, יבורכו אלה שמרצם לא פג, אני על עצמי איני יכולה לאמר כזאת, עד היום אני מגיעה לעתים לחוסר-אונים בהתרת אותן התסבכות ולא פעם אני מגיעה לאותה תחושה אישית של מהטמה בסיפור של קורולנקו „ההכרח“.

איני יודעת אם כוונת מכתבך היתה שאביע את דעתי או אריק את הרגשתי ואם תמצאו עניין בזה, כמובן, אם יעלה בידינו בכל זאת להפגש בתקופה הקרובה, הרי אוכל לספר לכם רבות על הקיבוץ בת-קופה האחרונה ואפילו בשטח „פיקנטי“ יותר, לא כן, אלה! לא דברים מרעישים (אנחנו כבר מעבר לגיל ה„רעש“...) אבל מאלפים.

בקשר ליהודה, לפי מכתבו האחרון הוא עוזב את הארץ בימים אלה ומקווה שיגיע הנה בין 15-20 בפברואר. אני מצטערת צער רב שלא יעלה בידינו להתראות או לנסוע יחד, תמיד תארתי לעצמי שהחוויה הגדולה ביותר היא פגישת חברי קיבוץ בכרכי נכר וביקור משותף במוסדות תרבות — אבל... אולם אני אכתוב לכם כאן את כתובת הוריו של יהודה בניו-יורק ושם אני בהחלט רוצה שנפגש ואתם

מצדכם כתבו לו את כתובת הקרובים ששם תמצאו, וכך נוכל להתקשר אם הכל יילך למישורין, וחושבתני שנפליג בסוף החודש או בתחילת מרץ.

קשה להאמין שבשנים שבאו אח"כ, היא היתה כמעט בריאה, אבל השנים ההן, כשהסכנה ריחפה עליה-עלינו, הטביעו את חותמן על כל התיחסות של החברים אל רחל. הרגשת המועקה היתה חדה וקשה כל כך, מכיוון שבעיני חברים רבים, ובתוכם גם אני, היא נראתה כאב־טיפוס של הבחורה בתנועה הישראלית. וכשאומרים אב־טיפוס צריך לראות את מכלול התכונות של האדם: התנהגות, החיצונית והכל.

ושדווקא לאדם כזה, לה זה קרה, הוסיף משנה תוקף להרגשה שפה נעשה איזה עוול עיוור.

עוד בכינוס של גדוד „מרחביה” במרתף בחיפה, בשנת 1934—35 הסתכלנו עליה — כולנו בני אנוש — כעל השלמות שכך תיארונו לעצמנו ודימינו בנפשנו את הבחורה הישראלית הצברית המגשימה, האידיאליסטית. כל האט־ריבוטים שאפשר להעלות על הדעת. זה נמשך גם בפגישה הממשית יותר, בהצטרפה לגרעין במשמר־העמק.

שם מצאתי את ה„כתובים” הראשונים שלה. הוצאנו שם חוברת בשם „ספר החיים” זה מבטא מאד את חייה — היא גם זאת שנתנה את השם לחוברת „ספר החיים”. ואז עוד לא היה ברור — יתכן שהיה חשד — שתופיע אצלה המחלה. היא היתה הרוח החיה — יש שם דברים רבים שהיא כתבה, שבהם היא מילאה את הספר הזה. וזה בשבילי כעין „קהיליתנו” של קיבוץ חצור, קיבוץ א"י ג'. בכל אופן הרוח שבה נכתבו הדברים היתה מאד דומה, ונותנת הטון היתה רחל.

/ בחצאית השומרית, השיער הזהוב, הגולש מתולתל /

אלישבע : אני זוכרת התקופה כאשר נכנסתי לשומר־הצעיר

בקן חיפה. הייתי אז בת 14 או 15. באתי עם עוד חברה לערב קן, כאשר כל הקן מכונס ביחד. מישהו הצביע על מדריכי השכבה שלנו.

אז נאבקנו שתינו להכנס לקבוצה של רחל פנחסי, כי היא מצאה מאד חן בעינינו מבחינה חיצונית. בחצאית השומרית, השיער הזהוב הגולש מתולתל — היא היתה התגלמות הטיפוס של התקופה ההיא. התאכזבנו כשהפנו אותנו למדריכה אחרת, כיוון שקבוצת רחל כבר היתה מלאה. ומאז, בשנים הראשונות להיותי בקן, בהיותנו בני 15—14 ניסינו לחקותה בכל אותם דברים חיצוניים, שכן היכרות יותר עמוקה לא היתה לנו.

אזכור אותה בשנים ההן מלאת שמחת חיים ועלי־זות, שנינות, ובמידה מסויימת גם קצת „ארסית”. טיפוס אידיאליסטי, שכלתני, מנמק ומסביר דברים, חריפה ועוקצנית, בעלת הופעה חיצונית נאה. היתה מאד מושכת וקסמה לנו.

/...משהו מיוחד ומעודן מאוד מאוד /

אלה : אלישבע אמרה שרחל היתה שכלתנית. ואמנם אותה הדמות הבהירה, כל אותו הסגנון והדיבור, עשו גם עלי רושם כזה. אבל הכרתי מקרוב את רחל כשהיתה כבר חולה. גרנו יחד בחדר אחד במשך כמה שנים. מאז זכורה לי רחל אחרת, מאד לא רציונלית. גרנו בחדר הטוב ביותר שאפשר היה לגור בראשון והחדר הזה היה נמוך מפני האדמה בהרבה. ערב אחד ירד גשם חזק מאד. ירד וירד זרם ונכנס ומילא את החדר, עד שהמיטות שלנו עמדו לגמרי במים. הם הגיעו כמעט עד למזרון. כך שכבנו כל אותו לילה בחדר הזה, בגשם הזה ובפעם ראשונה שמעתי אז את רחל האחרת, רחל של הרגש.

לא היינו רגילים לבטא רגש. הרבה פליאה עוררו בי התגובות שלה. היו לה אמוציות חזקות מאד. היכולת שלה לאהוב אנשים או דברים שונים היתה רבה וכן האפשרות לדחיה...

לפעמים הרגשתי מאד לא נוח כשהיא היתה משד-לת אותי לנסוע לטיולים או מפצירה בי ללבוש את

השמלה היפה שתפרו למענה לשם נסיעות מיוחדות. היתה דוחה בתוקף כל התלבטות שלי. דברים אלה היו מעוררים בי לא מעט רגשות אשמה. פעמים נדמה היה לי שהיא משדלת אותי לעשות דברים כדי שלפחות אני אהנה ממה שנבצר ממנה. היה לה טעם אכסלוזיבי משלה, בעיקר ביחס לספרים וכל מיני דברים קלים וקטנים בחשיבות (אנחנו אז לא כ"כ יחסנו להם חשיבות). היא אהבה למצוא להזדמנויות שונות מתנה מיוחדת, ידעה להגיש איזה פרח, ממד תק, משהו מיוחד, חמוד, מעודן... אני לא יודעת אם זו השפעת המחלה שיצרה בה משהו מיוחד ומעודן מאד מאד.

היחס לספר או לסופר היה של הזדהות אישית. היא נהגה לדפדף הרבה בין הדפים ולמצוא שורות שונות שראתה בהם ביטוי לרגשותיה.

לא, לא היתה זו רחל שכלתנית. הכל היה ריגשי מאד.

/...הספיק חיוך... וידענו שתינו שהכל בסדר /

פרומה : כשעל דיברה על רחל כאם, נזכרתי בפגישותי

אתה. טיפלתי שנים רבות בעופרה, ומאותה תקופה שהתחלתי לטפל בעופרה הרגשתי שבכל פגישה בחצר עם רחל, היא מלווה אותי במבט חם, דומה כאילו שדרכי היא מרגישה את ילדתה בבית הילדים. הבחנתי את שלמות הרגשתה ובטחונה שטוב לילדה בבית הילדים. היתה צמאה לכל מילה ומבט בפגשה אותי. נוצר בינינו קשר כזה שבכלל לא צריכות היינו לדבר. הספיק חיוך — וידענו שהכל בסדר. אבל יחד עם זאת הרגשתי שכל מילה שאני אומרת לה על עופרה חודרת עמוקות והיא מזדהה חזק עם כל הנאמר.

נראה לי שהיה בה איזה פחד מעין הרע. כשהייתי אומרת „עופרה יפה“ היתה ממהרת לענות: „אל תקלקלי אותה“, ובאמרי „יפהפיה שלך“ היתה מזדעזעת. היה בזאת איזה גילוי רגש עמוק של אם, שגם בלי להיות קרובה לילדה במשך כל היום כאילו נשאה אותה בתוכה. לא הרגשתי בה כל חרדה לבריאות ילדיה, תחום שהסב לה סבל כה רב. לא פעם חשבתי על כך, וחושבתני, כי בטחונה הרב כאם הוא שמנע הפחדים שיכלו להיות כה מובנים במצבה.

בהתבגר עופרה, בת 12, בתקופת המעבר מילדות לנעורים, נוכחתי כיצד חוויות חדר ההורים ממלאים אותה. הרגשתי שרחל „ממלאה“ אותה בערכי בת

ועל: בעקבות הדברים של בני, הרי כמה מזכרונותי המאוחרים יותר...

. באתי לקיבוץ ורחל אז — חולה. היא לא היתה בראשון, ושמה היה כאגדה. כל הקיבוץ חי את מצבה והיה שותף לדאגה. היתה הרגשה שאם יש משהו טוב, משהו ללבוש, או אם ישנה שמיכה אחת יפה יותר, או אם יש אפשרות לחסוך ולתת — נעניק לה על מנת שיקל לה. זה היה כל כך כנה, אמיתי ועמוק. אני לא הכרתיה אז, אבל הרגשתי זאת על כל צעד ושעל ונדבקתי מיד בצורך הזה לתת מה שרק אפשר, כדי להקל ולעזור לה.

מכאן לחוויות עם הולדת עופרה.

עמי נולד בארה"ב. ודאי הדבר, כי ילד היה בשביל רחל שיא השאיפות, אך ההריון היה כרוך בסכנה גדולה ורצינית לבריאותה. את תקופת ההריון ליווה הקיבוץ בשמחה; התרגשות וחרדה רבה.

הרגשתי שאוצר עצום מופקד בידי ומי יתן ואוכל לעמוד בכך. תינוק קטן לעולם הינו בבחינת נעלם. רציתי מאד לעשות כל הניתן, והרבה מעבר מזה, כמטפלת. לא רציתי לחזור לתחום הקשר של אם-תינוק. רציתי להעביר לרחל כל אותן התרשמויות וחוויות שחייתי בתקופת הטיפול. היה זה מצב מורכב מבחינה רגשית.

יהודה היה אב פעיל ומסור. מרגע בואה של עופרה לבית התינוקות, היה מאכיל ומחליף לתינוקות. מילא את תפקידו כאב ברגישות ועדינות וכך גם נוצר הגישר החי והרצוף בין בית התינוקות והמשפחה.

קיבוץ. לא פעם קשה היה לילדה לעמוד בכל אלה שכן ילדים לא תמיד יודעים לסווג כל דבר על מקומו. אבל הרגשתי שרחל משתדלת ללמד תורת החיים בה דגלה — גם לבת. אני חושבת שהיא מאד הצליחה להשפיע בשטחים אלה על עמי ועופרה. היא העניקה להם חום רב, חוש בקורתי ובטחון. עד היום, בפגשי את עופרה — אראה בה ידידה שלי. אני מתעכבת ומשוהחת אתה על רחל, כי תמיד זה היה כה טבעי בין שתינו. עוד כיום בחשבי על רחל נראית לי דמור-תה מהלכת בשביל המוסד לכיוון חדר העיון...

רעיה : הכרתי את רחל בהשאיר החולי עליה סימנים כה עמוקים. והיא כבר רחוקה מהדמות עליה סיפר לנו בבי. רחל חזרה לקיבוץ שכבר לא היה אותו קיבוץ שעזבתו בטרם חלתה, והיה עליה למצוא עצמה בתוך עולם שכולו זר לה. כך נראה לי. אז כמובן התחילו לפעול הכוחות הטבעיים הטמונים בכל אדם, ויצרו את חומות המגן שרחל עטפה עצמה בשנים שלאחר המחלה. אנשים שלא הכירו לפני זה התקשו מאד בגישתם אליה.

חלפו הרבה שנים עד אשר התחלתי להכיר את רחל. היא לחמה בכל כוחותיה כדי לא להתהלך בינינו כאדם חולה. הרגשתי זאת היטב בעבודתי במרפאה, שכן כמעט ולא היתה פצינטית שלנו. מעט מאד ביקרה אצלנו וכשבאה, באה בקשר למחלה קלה כמו גריפה וכו'. בכל הקשור במחלתה הרחיקה את כולנו. איש לא הכיר את תולדות המחלה לא יכול לתאר לעצמו כל מה שעבר עליה. היא השתדלה והצליחה להופיע כאדם פחות או יותר בריא.

נומי, נומי בובתי...

/ וצמות כאילו הגנו על צווארה הדק
/ והעדין ועיניה לחות וגדולות /

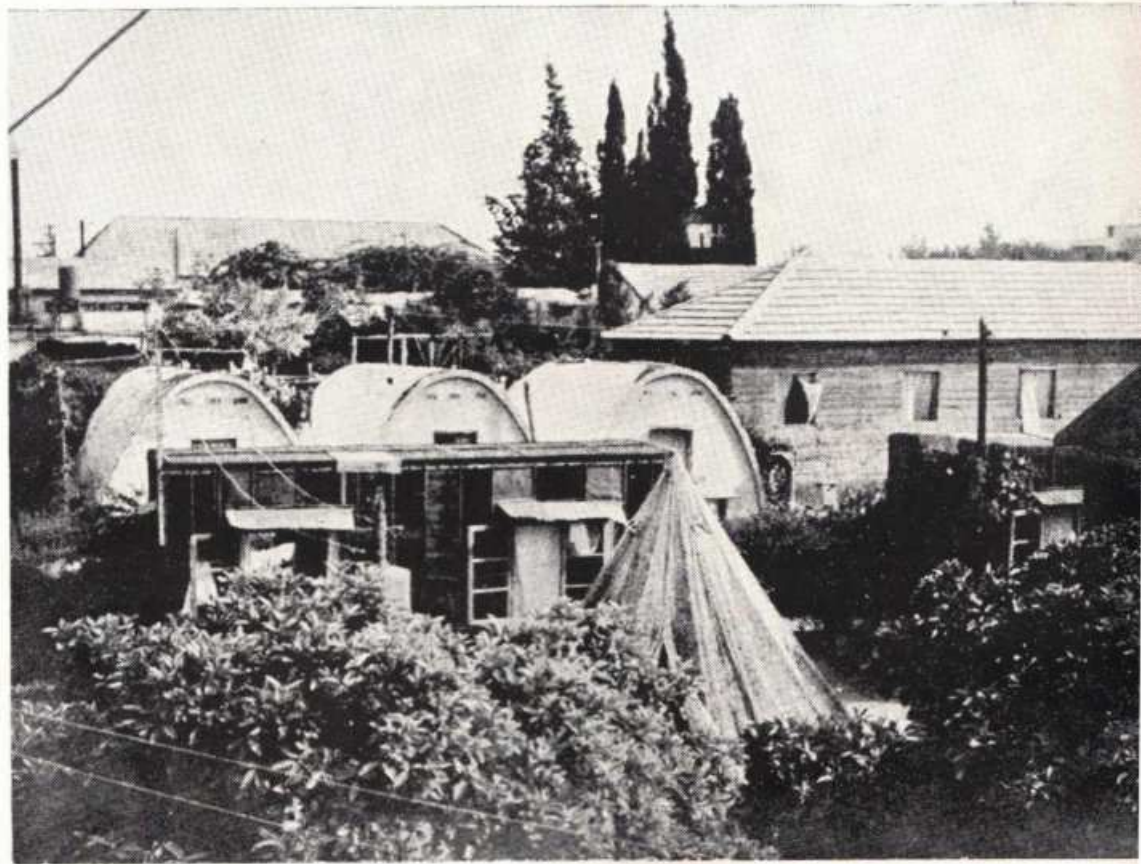
ז'קו : אנחנו, חברי הגרעין הבולגרי, איננו זוכרים ולא חיינו את הפרהיסטוריה של הקיבוץ ורחל. ואילו אני אי שית שייך לידידה המאוחרים. לא אשכח את יומי הראשון בקיבוץ. נכון יותר את הערב הראשון בחצר הקיבוץ אשר בראשון-לציון. איזו סופה... גשם זלע-פות... סוכתו של גדליה חרקה מחולשה ועומס מש-קלה איים לכסות את שכונת הצריפים. ואילו המטפס שחבק וחנק את הסוכה נתלש בכאב מעוצמת הרוח. כולם הסתגרו בצריפים ומבעד לרעפים דלף דלף. אנחנו, חברי הגרעין הבולגרי, מכורבלים מבוהלים כעולים חדשים, התפזרנו מי באהלים מי בטבונים ומי בצריפים. והנה, כקרן אור האירה רחל את פתח אהלינו. לבושה דק-דקיק, פניה חיוורים, ואילו צמר תיה הגנו על צווארה הדק והעדין ועיניה לחות וגדולות.

...,,ברוכים תהיו הבאים" — כך היא אמרה לנו. ובהרימה כתפיה הרטובות, אחוזת צמרמורת הוסיפה ,,אל דאגה חברים, ככה זה בארץ, הערב גשם מחר השמש שוב תזרח..." ואילו כדי לשכנע עוד יותר העלתה אלינו חיוך חם וחבוי.

בשנים האחרונות נפגשתי רבות עם רחל בספריה. זה היה עולמה. כוחותיה המוגבלים לא איפשרו לה לקרוא כל ספר שהציעה לחברים, ודאי שהיא סבלה מזאת. אך היא ידעה לקשור שיחה עם כל קוראיה ולחיות יחד אתם חוויות הקריאה. היא ידעה אשר כתוב בספרים בלי לקרוא בהם. לפעמים היו לנו פגישות קשות והתנגשויות בענייני השאלת ספרים. אהבתי לקחת ספרי אמנות ולהביאם למועדון ואילו רחל לא רצתה להפרד מהם, חשבה שאין להוציאם לרשות הרבים ומקומם בספריה. אך, לבסוף היתה נותנת ותמיד רצתה לדעת כיצד התרשמו החברים מהספר.

כך נוצר בשנים האחרונות הקשר, כאשר הייתי עולה לספריה באמצע היום ומשוחחת אתה על סופ-רים וספרים.

התרשמתי מאד ממה שסיפר בבי. אנחנו לא הכרנו הדמות עליה הוא דיבר ולא הבינונו אותם מעיינות החיבה אצל חברה מאז. כמובן שהמחלה הטביעה חותמה, ורק עכשיו הנני מבינה מה רבים היו כוחות הנפש שאיפשרו לה לעבור כל אלה ולהמשיך.

...התפזרנו מי באוהלים, מי בטבונים ומי בצריפים...

שלושים שנה חלפו מאז הכרתי את רחל. שנים של שכנות טובה, של ויכוחים, של ידידות. את רחל היבבתי, אך לא פחות מזה הערצתי את יכולתה הנפשית לעמוד אל מול חוליה ומכאוביה הממושכים. לעתים עמדתי תמה ושואל את עצמי: היכן מעיינות כוחה של רחל, לסבול, לספוג, לשאת בשקט ולא להיות לטורח. ורחל היתה כה כחושה ועדינה. כעלה נידף ריחפה היא בקרבנו.

ברפואה המודרנית מדברים על הריכוז הפנימי או ההתנגדות למחלה כמקור למרפא. רחל היתה התגלמות חיה לתורה זו... ואיזו אופטימיות... אומרים שמחלתה של רחל מנמיכה קומתו של אדם, מורידה טחיותו ומביאה אותו להסתגרות קיצונית, עד לשני את אדם ועולם, ואילו אצל רחל היפך הגמור. תמיד חיונית, פועלת, חולמת ומתכננת עד ליומה האחרון. רבת גוונים ומורכבת היתה אישיותה של רחל. אהבות איך ספור קיננו ומילאו את נפשה. אהבה לפרח הבודד, לעציץ בפינה, אהבה לצידו הדרכים ולשבילים שביער, אהבה לנוף ולאופק, אהבה לשירה, אהבה לספר, אהבה עזה למשפחתה, לידיד חייה וילדיה הנפלאים...

רחל כאם, זהו פרק בפני עצמו. רבות יצא לי לשוח ולהתווכח עמה בנושא אמהות וחינוך. למר איתן. ין יכולת להתרשם שרחל שוללת את יסודות החינוך המשותף. כאילו, "גזל" הוא את ילדיה ממנה.

אכן, ביקרה רחל את מחדליו של החינוך המשותף אך לא את תורתו. וכך אמרה לי פעם: „ז'קו, התורה החינוכית כמעט ואינה קובעת במאומה, התיאוריה במקרה הטוב ביותר אינה אלא בבחינת רקע לפעולה ולא יותר. העיקר טמון בגורם הסובייקטיבי, במחנך. המחנך הוא המחיה או הממית את התורה...”

אם דואגת וחרדה היתה רחל ומה הפלא. מאבקה הממושך עם חוליה עייפה ולמדזה לדאוג ולעמוד על המשמר. רחל חשבה רבות על בריאות ילדיה, אך לא פחות מזה טיפחה את עושר ואושר נפשם.

לפעמים כאילו נרתעת מסובייקטיביות יתירה בגישה לילדיה, חיפשה רחל לאזן עצמה בדרך הלימוד והקריאה בספרי חינוך ופסיכולוגיה. רחל שייכת לאותם חברים אשר מעמידים במרכז החינוך הבריאת את האוריינטציה הבלעדית של האם ורגשותיה.

בהיסח הדעת לחמה היא באותן תורות אשר היטיב פו לאובייקטיביות יתירה על חשבון האהבה היתירה. לא פעם היתה אומרת: „אמנם, המדע מסייע לנו, להורים, לדעת את הילד אך אין ביכולתו לגלות לנו את מעמקיו. רק בדרך האהבה היתירה אפשר להגיע לנסתר ולבלתי מודע של הילד...” בנקודה זו צדקה רחל ואף ראתה את הנולד. היו שנים ממושכות בהן החינוך המשותף „זנח” במקצת את אהבת ההורים כגורם בחינוך.

לרחל היו משנות חינוך וחיים משלה. רחל היתה נונקונפורמיסטית מלידה...

כת הבית החדש. לקראתו התאספו לרב־שיח כל החברות שעבדו איזו תקופה בבית התינוקות. ישבנו יחד בחדרה של יעל ושוחחנו בהנחייתה של רחל. השתוממתי איך היא מצליחה בשאלותיה לכוון את השיחה לבעיות העיקריות והיסודיות של מטפלת התינוקות.

מהו המושך במיוחד לעבוד בבית התינוקות? יותר מאשר הבית החדש כמושג מציאות־חמרי, עניין אר־תה הסמל החברתי־חינוכי במציאות הקיבוצית האק־טואלית.

מעניינים היו הניסוחים של רחל בהגדרת השאלות. במספר מלים היא הצליחה להגדיר באופן קולע א מהותה של כל בעיה למשל:

רחל: שאלתי מופנית לכלל המטפלות: בתוך מערכת החינוך הכללית עומד לו בית התינוקות כ־ שות מיוחדת, מקדש מעט. זוהי התרשמותי אני. ודאי שיש בעבודה זו משהו אחר ושונה ומושך יותר מאשר במוסדות אחרים של החינוך המשותף. מהו?

או: אם תסכימו אתי שהרגע ההיסטורי, למעשה, איננו דווקא המעבר — עם כל היתרונות הגדולים — לבית החדש, אלא הופעתו של הדור השלישי בקיבוצנו. הוא השאור שבעיסה. האם הצעיר רה שיצאה מתחת אותן ידיים אמונות ואותה סבי־בה חינוכית — מה היא אומרת?

רחל היתה משקיעה הרבה כוחות, זמן, כשרון ואהבה בתכנון חוברות אלו. בעריכתן באה לביטוי

/ בכל פעם היתה מקבלת על עצמה
עריכתם בשמחה גלויה /

שולמית: תמיד היתה לי הרגשה שרחל נושאת את חייה

בגבורה עילאית. על אף מחלתה נאבקה להיות מעורה בתוך החיים והחברה. היא שאפה לתת ולתרום הרבה מעבר ליכולתה. גם בתחום שהיא עבדה בו וגם בת־חומי תרבות וחברה אחרים, ובכלל היא גילתה ערות ככל דבר שיש לו נגיעה לחיי אנוש.

לא אומר שהיחסים אתה היו תמיד קלים. תגוב־תיה היו חריפות. היה קשה להתמודד אתה אבל היה כדאי לעמוד באתגר. גם היריב היה יוצא נשכר, כי בכל ויכוח היה בא לביטוי עושרה הרוחני.

מלבד מגע זה, התרשמתי נוספות מאישיותה כאשר יצא לי לשתף אתה פעולה בצורה יותר קרובה בת־חומים אחרים.

במספר הזדמנויות חגיגיות של בית־התינוקות הוצאנו עתונים לציון המאורעות ההם. רחל ערכה אותם. כל פעם היתה מקבלת על עצמה עריכתם בשמחה גלויה. לפני שנה וחצי בערך, יצא עתון לחנ־

...היא חתרה לסיפור היסטוריה

כי בקרוב, עם הקמת המרכז התרבותי שלנו, ייבנה משכן מתאים לארכיון בו ייגזז החומר ההיסטורי של הקיבוץ.

אני מקווה שהקיבוץ יידע מה ערך יכול להיות לארכיון בחינוך הדורות הבאים — וחלומה של רחל יתגשם.

גם רגישותה החברתית. היא היתה מקדישה תשומת לב מיוחדת לחברות ולחברים הראויים במיוחד לציון בקשר למאורע. למשל, בחוברת האחרונה הוקדש מקום רב לסבתות ולסבים הצעירים.

היא היתה משתדלת להאיר כל תופעה מכל הצדדים ובתאור המאורע לא חסר גם ההומור.

לא פעם שאלתי את עצמי למה משקיעה רחל כל-כך הרבה בחוברת זו או אחרת? האם זה רצונה הרגיל לתרום לחברה, או שאיפתה המתמדת לשלמות? היא היתה משתדלת להוציא דבר שלם ויפה מתחת לידיה. או אולי זו אהבתה המוצנעת לילדים קטנים.

בעקבות שיחת המטפלות לקראת החוברת האחרון נה נולדה תוכנית לערוך רבישיח, בהנחייתה של רחל, בין חברות וחברים לארדווקא בקשר עם מאורע מיוחד, אלא כדי לדון על מקום ההורים בחינוכנו, בעיה שהיא כה אקטואלית כיום, ולאחר-מכן להוציא עתון בעריכתה, שיוקדש לנושא. להוותנו יוצאת במקומה חוברת זו.

היתה לה תחושה מיוחדת להנצחת מאורעות ותולדות הקיבוץ בכלל. היא לא הסתפקה בתיאורים אלא חתרה לסיפור היסטוריה. על כן הקדישה זמן ומרץ כדי לשמר עתונים פנימיים ותעודות אחרות שיש להם ערך להיסטוריה של חברתנו.

כאב לה שהקיבוץ ומוסדותיו אינם מעריכים את זה די ואינם יוצרים תנאים נאותים לארכיון. כשהייתי מזכירה שוחחנו רבות על כך. ניסיתי לעזור לה ולהשיג בינתיים את החומר באופן זמני. אך רחל חלמה,

ונדמה לי שזה אחד האנשים המעטים שהתביעות
שלו היו ללא שום יחס לאפשרויות האישיות, לא
כל שכן הפיזיות.

פּרְנִי ו : ובכל זאת אשאל עצמי, היכן היינו כולנו בשנה
האחרונה שהיתה שנת מצוקה רבה. נכון, אין אנו
אשמים כדברי רעיה — רחל הצליחה לשכנע אותנו,
שהיא כמונו. עלתה לספריה במעלה הגבעה וירדה
ממנה 2—3 פעמים ביום, היתה הולכת למוסד גם
בימים חורפיים גשומים. חשבתי לעצמי כמה קשה
היה לי לעשות זאת ומה עוד בשבילה. יחסינו התהדד-
קו בזמן מחלתה של אמא. היתה מבקשת רק טובה
אחת, שאהיה עם אמא שעה אחת למען שתוכל
ללכת לספריה. כל יתר הזמן היתה קשורה לטיפול
באמא בכל אשר נדרש. רק שעה אחת... לא אשכח
כיצד אחרי שעה היא חזרה וגם יהודה חזר לחדר
באותו יום. יצאתי. פתאום בשעה 9.30 בלילה רואה
אני את רחל עם התיק שלה באה מכיוון חדר האוכל.
שאלתיה מה את עושה? "...הלכתי להזכיר למישהו
ששכחו להביא את הזריקה".

אכן היה לה רצון חזק אשר נתן לה הכוח לעשות
אשר עשתה בכל השטחים, ללדת ילדים, להקים
בית — חייה מלאים היו.

עקשנות זאת שנתנה לה הכל, היא שהיתה גם
בעוכריה. היתה עייפה ולא בקשה עזרה, לא התלוננה.
רצתה לבד, כמו כולם. איך היא עשתה זאת? כיצד
יכלה?

/...קנאות ודבקות במטרה /

לאה ל : נדמה לי, שהמאפיין את רחל מהתקופה הרא-
שונה אותה הכרתי בחיפה — עד לימיה האחרונים,
זאת אולי הקנאות, קנאות ודבקות למטרה ולדרך.
ואולי זה חרץ במידה רבה את סיגנון דיבורה, את
התיחסותה, את תביעותיה הגדולות מעצמה ומהס-
ביבה.

נדמה לי שאותה קנאות, שהתבטאה בקו חיפה
על כל פרט ופרט ואייהוויתור על דברים קטנים ביר-
ת, ויותר מאוחר לאחר שפקדה אותה המחלה,
במילוי תפקידיה הקטנים השונים לגבי חברים ואפילו
לגבי ילדיה היא, נדמה לי שהתביעה היתה לעתים
גדולה מדי, אבל הבנתי זאת מאחר שראיתי שהיא
מעצמה תובעת לא פחות מזה.

מוזר שהיא לא הרגישה עצמה כאדם חולה. לא !
כשהיתה פוגשת אותי לשיחה קלה היתה אומרת לי :
„יש לי כאב ראש היום“. כמו לכל אחת מאתנו.
משהו קל ולא רציני. אילו ראתה עצמה כחולה
היתה רואה זאת ברצינות.

בחדר המשפחה שררו חמימות ותחושת תרבות
עמוקה. היה לה חדר אחר, שונה מחדרים רבים.
הילדים הרגישו טוב וכל אחד שנקלע לחדר בזמן
הבילוי והתרשם מהאווירה הטובה והנעימה.

אלישע : קשה מאד לדבר על רחל בזמן עבר. אני לא יכול
להסביר, איך לכל אדם יש ידידות שונות. הקשר
של רחל אלינו היה שונה לטובה ושונה אלי. היו לי
עם רחל יחסים מאד מעניינים. אני לא יודע למה,
היא באופן הפגנתי נהנתה מההומור שלי — איני
יודע למה, כי היתה שונה ממני. אני חושב שעם
טובה זה היה אחרת. אתי היה זה מין פגישות של
הבהיר ולא של הכחה. נפגשנו לא פעם בביקורת על
הקיבוץ אבל גם כן הכל בקלילות — אני חושב
שהיא באה גם קצת לצחוק. כזו היתה ההרגשה.
אני לא בדקתי ייתכן וזה התחיל ב„חתונת הדמים“.
הרי אתם יודעים שאני הפכתי את החתונה שלה
ל„חתונת דמים“. הרי היה עסק של אצ"ל בזמן
החתונה שלה ואנחנו זרקנו בקבוקים, התחילו מכות,
החתונה הפכה לחתונת דמים והיא זכרה והזכירה
את זה הרבה פעמים. אני לא יודע איך זה התחיל,
בכל אופן היחסים היו תמיד מין דברים של חיוך
ובדיחות. ואני גם ראיתי שיש לה יחס מיוחד אלי.

ודרכנו אל הבנים. התגלתה לי שעם נורית היתה
לה ידידות עמוקה ואת יתר הבנים כינתה בכינויי
חיבה... לא היו יחסים של ביקורים הדדיים קבועים
או משהו ממוסד. אבל, היא זכרה ימי הולדת והיח-
סים היו של חיוך ואהדה. אהדה הדדית בלתי תלויה
בדבר וכך היה כל השנים, בלי שזה יהיה מוגזם
ואינטנסיבי. איך קיים ומורגש. והיה מאד נעים.
אח"כ כשהייתי בוועדת תרבות אז היא פשוט הוכיחה,
רצתה להוכיח — אולי זה שייך למקצוע שלה —
את ההתעניינות שלה בכל רעיון שהעליתי. היא מייד
התחילה לפתח אותו, ולהביא חומר לפעמים מעבר
לצורך. אז קשה לי לזכור אותה תוך עצבות. אני
זוכר אותה בחיוכים, כי תמיד עפו אמרות וחידודים.
היו יחסים מאד מאד נעימים.

שושנה ה. : הכרתי את רחל יותר מאוחר מאשר רעיה.
אני זוכרת את התרשמותי ממנה בשיחות הקיבוץ.
הקיבוץ היה נותן לרחל לקום ולדבר מתי שהיא
רוצה, להגיד מה שהיא רוצה והכל התקבל בסלחנות
ורוח טובה. לא הבנתי כל כך עברית, ולא ידעתי
בדיוק על מה היא מדברת, אבל בעיקר לא הבנתי
את היסוד ליחס המיוחד הזה של הקיבוץ. אני
חושבת שתגובה זו מסמלת את היחס של הקיבוץ
לרחל אחרי שחזרה מהמחלה. אינני אומרת זאת
לשלילה, דווקא — לחיוב.

יש לי הרגשה, כי רחל לאחר שובה התחילה בחיים
חדשים לגמרי, מכיוון שהיא היתה צריכה לעשות כך.

היא נקלעה קצת למסגרת אחרת, אנשים שלא הכירוה קודם, עם מחשבות ותחום התעניינות שלא היה לה לפני זה.

אני מכירה אותה דרך יהודה ונראה לי, כי עצם עובדת הקשר אתו — זו היתה התחלת החיים החדשים.

היה זה לטובתה, ברצותה להוכיח לעצמה, כפי שכבר נאמר פה, שהיא בן-אדם בריא שיכולתו אתו. גם העובדה שהיא נסעה לחו"ל וילדה בן מעידים על כך. לא הכרנו אותה לפני זה, לא התרגשנו ולא יכולנו לרחם עליה אף בתת-ההכרה. כיוון שתמיד היתה עבורנו כפי שהיתה, אפשר היה להתייחס אליה בפשטות בלי כל הרהורי לוואי אשר בלי ספק היו נחלתם של אלה שהכירוה בימים הראשונים.

אני לא התרשמתי ולא נפגשתי באותה קשיות עליה מדברים. כל השנים היינו יחד, בבית התינוקות, והילדים שלנו עמי ועמרם באותה הקבוצה. נפגשנו בכל מיני פגישות משפחתיות בחדר שלנו ולא היתה לי אף פעם הרגשה של נוקשות מצדה. למרות זאת שהיתה כאילו קצת באולימפוס מבחינת רצונותיה והתעסקותה בספרייה ובארכיון, הרי בחיי יוס-יום היתה מאד-מאד נעימה, פשוטה ובלתי יומרות.

דמותה זו קסמה לי יותר מאשר דמות החברה עם הדרישות האידיאולוגיות והחינוכיות הגדולות. רק בזאת לא אסכים עם פרומה שהיא ודאי נתנה הרבה לילדים בחדר. היא נתנה אבל לא בדיבורים. היא נתנה אבל בדרך של צורת חייה, שלה ושל יהודה,

בצורת חברותם, בדרך של חיים ולא כל כך בדרך של הטפה אידיאולוגית. ההווי המשפחתי שלהם, עצם התנהגות שני ההורים היא שהשפיעה, ממנה ספגו הילדים.

ודאי לא התייחסנו אליה כחולה, לא חשבנו על זה ואולי גם בגלל זה דרשנו ממנה לפעמים יותר מדי. היא בעצמה מוכנה היתה שידרשו ממנה והיתה מוכנה לעשות מעבר לכוחותיה. ודאי גם, כי בשנה האחרונה התאמצה והתרוצצה יותר מדי. אני זוכרת אותן פניות ללא ספור להדפסות מיוחדות. אפילו עבודה במטבח ילדים ועוד. היא היתה תמיד מוכנה ועשתה הדברים ברצון.

אני חושבת כי טוב הדבר כך, כי היא חייתה חיה בצורה מלאה. כל אחד מאתנו, לא תמיד מספיק לעשות כל אותם הדברים שהוא רוצה בהם כפי שעשתה זאת רחל.

טובה ב: פגשתיה באקראי בטרם נסללו שבילים בחצר, ומה גדולה היתה הפתעתי כשנגשה אלי וברכה אותי לאחר חזירתה משליחות בחו"ל. מאותו רגע נקשר קשר בינינו שבאותו זמן לא מצא ביטוי ממשי, רק החלפת חיוכים שובבנים לעתים ציניים במקצת והערות עוקצניות. לאחר מכן בספרייה, בעת החלפת ספרים, היו שיחות שהתחילו בשקט אך התלהטו לא פעם והפליגו אל דברים שברומו של עולם. כאשר לעתים לא סיפקו אותי הספרים המצויים היתה רחל מרימה עיניה, מביטה אלי ועונה: „או, טרם נכתב הספר בשבילך“. לא פעם שאלתי את עצמי מאין

שואבת רחל כוחות למלא כך את עבודתה ותפקידה. רחל היתה יוצרת במו ידיה דפוסי עבודה בספריה. לאחר מכן ראיתי זאת יותר מקרוב, בוועדת ההש"תלמות. שנה תמימה הייתי בתדהמה, על התמצאותה של רחל בשטחי ההשתלמות, מוסדות ההשכלה ובכל פרטי הפרטים הקשורים בתפקיד. עניין ההשתלמות היה קרוב לליבה של רחל — ולעתים שימש ביטוי למאויים כמוסים שהגיע עיתם לצאת לאור, לזכות בהכרה שוות-זכויות לעניינים אחרים. היא קידמה את עניין ההשתלמות בצעדים כה מאוששים.

רחל לא יכלה לקבל שום הערה, דעה, אפילו שנשמעה בדרך אגב, בצורה אדישה, ללא תגובה. היא היתה סוערת ולא יכלה ולא רצתה להסתיר את דעותיה מאנשים. זו היתה הסיבה שחברים חשבוה כלא מספיק גמישה.

לאחר שפרשה מהתפקיד הטרדתיה הרבה. פניתי אליה ככל שהזדקקתי והיא לא מנעה ממני את עזרתה — ובעיקר התחלקה בידע העצום שהצטבר אצלה. לא פעם השמעתי באזניה את התפעלותי על התמדתה בתפקיד שנים רצופות, בתגובה לכך — שוב חיוך רב-משמעות, בבחינת הערה קטנה, שלא נאמרת במלים.

בעוברי כעת את השביל המוליך לספריה לאור היום או בערבים במדרגות לאור הפנסים, ניצבת לפני רחל עם תיוכה השובבני ועיניה מביטות אלי ומביעות אהבה וידידות אמת.

/...היה בה אותו מיזוג קסום של
עדינות וחריפות /

לובקה : לא נפגשתי רבות עם רחל בתקופה הראשונה להיותי בקיבוץ, ואילו הפגישות הראשונות היו במפגשים התנועתיים עוד בטרם קום הקיבוץ. אינני זוכר, כי אי-פעם שוחחנו בינינו על מצבה. השיחות חבקו עולם ומלואו. בעיות הקיבוץ, האמנות והאהבה, זוכרני כשנפגשתי אתה בבית גן והיא בתקופת הפסקה בין בית-חולים למשנהו... וכמעט שלא עלה בהכרתי שהנה היא בבית גן ואינה שותפה לכל אותו הווי חיים של עבודה עד הצהריים, והליכה ברגל לכנרת וחזרה ממנה... עם שובה מחו"ל, רבות היו הפגישות של שבת רעים בשעות ערב מאוחרות והתי-דיניות על ובעקבות שיחות הקיבוץ. בתקופה האחד רונה היוותה הספריה נקודת מפגש, מוקד לשיח לפעמים קליל ולפעמים מאד מעמיק.

אשר קסם לי אצלה זו העובדה שהיתה שנונה, „ארסית“. קשה לאמור שהיתה בה מין רכות של טוב לב אבל עם זאת לא היתה קטנונית. ונראה לי כי במכלול תכונותיה היו אותו מיזוג קסום של עדינות וחריפות.

אוהבת סדר היתה, דיוק וקפדנות בביצוע ועל רקע זה אזכור בהתרגשות אותו רגע בו, להפתעתי הגדולה, נתנה לי מפתח הספריה ואפשרה לי כניסה חופשית לתוכה.

פגישותינו בספריה, היה בהם ביטוי ליחסי הידידות ששררו בינינו, מקור להחלפת דעות, חלומות על איך באמת צריכים להיות מסודרים ומשוכנים ספריה וארכיון, והיה זה גם מקום ל... משחקים. כן, לאחר שכבר נאמר הכל, קובצו כל הספרים הדרושים ונגמרו שעות ההחלפה הרגילות אז התחיל משחק ושמו: „...האמנם כך צריך למיין?“ שואל הייתי לאיזה ספר מיוחד וקצת תוך התגרות אומר: „אז מה? ניטשה... פרישמן... זה שייך למה?“ ואז היא היתה מתלהטת ואומרת: „מה אתה חושב שזה לא נכון?“ והיה מתחיל המשחק הגדול שכלל נבירה בקטלוג דיואי, הבאת אסמכתות לכאן ולכאן, קל וחומר... פועל יוצא וכו' וכו'. ראיתי בחוש כיצד דברים אלה הם כה חיוניים עבורה, כיצד הם ממלאים את חייה ומה רבות היא מוכנה לעסוק, לשכנע ולהתכתש עליהם. אכן היא חלמה שני חלומות גדולים, שהם לא רק שלה, אבל השקיעה בהם תמצית חייה וחבל כי טרם התגשמו במלואם. חלום הספריה והארכיון.

אציין שבתנאים החומריים, הפיסיים הכה מוגבלים של צריף עץ ומדפים דחוסים, היא העלתה את הספרים ריה לרמה גבוהה מאוד הן בהיקפה והן בסידוריה. זכרון אחת הפגישות האחרונות שלי אתה קשור בבוקרו של יום ערפילי, חורפי. זרזיף קל. עמדה מכורבלת, רועדת קצת מציינה ומחפשת הזדמנות להגיע למסמיה. משם לירושלים. שאלה על דא והא, התעניינה האם באמת בשעה 7 ייצא משהו בכיוון ההוא. זוכרני שקפצתי על הטנדר היוצא לתל-אביב וראיתה עטופת סודר, תיק כבד בידה, עמידה לאה, מכווצת, חריפות מבט. אגלי גשם בודדים נוצצו על קצוות שער זהוב-אפור...

אלישבע: בדברי הקודמים העליתי את דמותה של רחל, כפי שראיתה כשהיתה בת 17—18 ודאי הוא שחלו בה שינויים רבים עם הזמן. בראותי את הציבור היושב כאן — אני מבינה את התגובות השונות, ולא אוכל שלא לציין, כי בשנים האחרונות היתה רחל אפילו ממורמרת בשטחים שונים. נכון שלא היתה קטנונית וניסתה בכל יכולתה להבליג על דברים וגילויים שונים. ובכל זאת — מגבלות מחלתה, ואולי גם דבריה הטמונים באופיה בטרם מחלה — עיצבו לא במעט את רחל הזכורה בשנותיה האחרונות. היו לה קשיים שאנחנו באמת לא הבנו אותם. אם זה באוכל, בהלבשה, תנאי הסעה ועוד. היא סבלה מכל אלה. אני חושבת, כי לאיש מאתנו לא ניתן להתעלות מעליהם לחלוטין.

היא יכלה להתגבר על הרבה דברים, אלא שנדרשו לכך כוחות נפש רבים. על כן לא יהא הדבר תמוה, כי לחברים רבים נראתה לעתים מסתגרת, עוקצנית ובקורתית.

אפרים: בערב שכזה מתערבבים כל מיני רגשות בין החובה לראות הטוב באדם לבין המציאות כפי שהיתה או כפי שנראתה מבחוץ. כל הדברים האלה מופיעים במעורבב בערב התכנסות שכזה וחברים העירו מזוויות ראות שונות, וטוב שככה זה. כי בשום אופן אי-אפשר לדרוש מאדם אחד, שיעשה סכום כולל של חיי הזולת. הרי כאן בעית הבעית: הסכנה והחשש שבבואנו לשפוט אדם אחרי המעשה, אין מי שרוצה לעשות זאת ואין גם לצורך בכך.

אציין בסיכום את העובדה שהוזכרה רבות בערב זה — את שאיפות חייה של רחל — הספריה והארץ כיון. אפשר להגיד שגם זאת התגשמות החיים. הרגשה זו מלווה את כולנו. יש חולף וקיים הקבוע. יתכן, כי הרגשת החולף דחפה את רחל דווקא לשני דברים שהם יותר קבועים מאשר חיי אדם — זה הכתוב עלי ספר. הן בספריה, והן בארכיון, שהנו הצד השני של אותו מטבע. אם הספר הוא פרי דמיון היוצר

בחיים — הארכיון הינו שיקוף החיים שהיו. ההבדל ביניהם שהאחד הינו דמיון והשני זאת המציאות. אולם דבוקים הם זה בזה. לכן כשאנחנו באים לס' כס — דבר שאסור לנו לעשות — ובכל זאת בעשותנו זאת, נאמר: „היא מיצתה חייה בשתי שאיפות אלה ולא כל אחד יכול לומר על עצמו שיש לו שני דברים בהם יראה תמצית חייו, לקראתם ישאף בעקשנות, יתעלה ויגביה.

הריב האחרון שלי אתה היה ריב חברי דווקא, ובכל זאת ריב. התגלעו חילוקי-דעות בינינו בנוגע לספריה. כפי שספרה שולמית, עשתה רחל נפשות להחלטה על בניית הספריה. לא פעם הרגזתי אותה ואמרתי לה, כי אצביע נגד ספריה ואעדיף להצביע בעד מועדון. זו היתה גם דעתי לגופו של עניין, אך רציתי גם להקניטה. לזכותי מוכרח אני להגיד, כי הפעם זה נאמר בטוב לב ואף היא קיבלה את דברי בצורה כזאת.

אבל כעת (ולולא מות רחל, דעתי נשארה כשהייתה) אני חושב שהמעשה המועט ביותר שאנו יכולים לעשות הוא — להקים באמת ספריה או משהו בשטח שהיא כה שאפה אליו ובכך להציב לה יד זכרון.

מנחם ז'ק מרחוק

כאן בעיירת השלג הלבן...

שווייץ, 7.1.49

...האדיבות עוברת כאן כל גבול. אם בא-
תונה בשעת ארוחה הרגשתי כמו „בבית” —
דהיינו: כמו במסעדה ערבית בעיר מזרחית,
הרי כאן תקפה אותי הזרות. השפה השוויי-
צית מצחיקה. מין תערובת של אידיש וגר-
מנית. לכן היתה הגרמנית שלי מובנת כל
כך ואפילו אומרים שאני מדברת גרמנית
טובה. ברכבת ישב מולי שווייצי אחד שלב-
סוף פתח בשיחה ואחרי שאמרתי לו מנין
אני באה, היה כולו קורן (ודאי זה הרפת-
קה: לפגוש עכשיו אחד מ„ישראל”!) שמח-
תי שבמקרה היה זה אדם פרוגרסיבי, כי פרש
לפני קצת מדאגותיה של שווייץ בשנים אלה.
סיפר על מה בנויה כלכלתה של שווייץ, עד
כמה שהיא תלויה בעולם החיצוני — ומתוך
כך אמר שהוא מבין את טרדותיה של מדי-
נתנו החדשה...

...באותו שבוע נפלו בחלקי כמה מכתבים
מהקיבוץ והנה בצרפי את כולם יחד עם
„על התל”, הרי חשה אני את הבית, במידה
שאדם יכול לחוש כאשר הוא נמצא במרחק
גאוגרפי ואקלימי כה רב.
ולאחר שהזכרתי את „על התל”, אמשיך.
ידוע לך בוודאי מה מידת החשיבות שאני
מיחסת לעתון זה ושמחתי ששופר בזמן

האחרון במידה ניכרת, עד לעתים נדמה שאני קוראה מכתב אינטימי ביותר מהקיבוץ לחברו. השער של חנוכה מצא מאד חן בעיני. מי צייר? האם אני היחידה האומרת זאת? מוזמן לזמן חשבתי, אבל לא נמצאו אנשים שיוכיחו אותי, שאפשר לצרף לעתון זה מדי פעם איזה מאמר או רשימה על רקע קצת יותר רחב וממצה על הבעיות השונות בקיבוץ, ובעיקר חברתיות. יתכן וכאן קובעת השאלה הטכנית כיצד להגיש זאת ע"מ שכל חבר יעיין בו וגם יעורר להעמקה יתר. אני רואה שחבלי הלידה של עתון ספרותי-חברתי הם לא רק קשים, אלא אף ממושכים. ובינתיים אפשר לעשות אולי גם נסיון כזה.

שוויץ, 29.1

...גם לי קשה לכתוב, אולי לא מאותן

הסיבות שלך...

פשוט, חיי אינם מבורכים במאורעות ו, "המאורעות" המתרחשים כאן — בעירת השלג הלבן — עם אורחיה הספורטיביים והמתרפאים הרבים, ודאי אין בהם כל ענין לאיש שלנו בארץ בימים אלה ואף לא לאלה הנמצאים כאן, לצערם.

אין זאת אומרת שתושבי הארץ הזאת מאושרים מאד. פרט לנמוסים הלמודים ומתק הלשון, הנאה לארץ מכניסת אורחים ותיירים כמוה, אין בהם כמעט כל חביבות אישית (באיזור הקרוב יותר למנהגים ולשפה הגר-

מנית — המדובר). מונים בהם הרבה תכונות רעות אשר לא מזדהות עם אופי אדם מאושר. הם בוכים הרבה על איחור השלג (כל סנטימטר של שלג נמדד בפרנקים), על מיעוט האורחים, ומדי יום ביומו מודיעים ברצון שלהם על העלאת מסים חדשים. מדברים הרבה על סכנת מלחמה, על אמון האוכלוסיה להגנה על הארץ, על תקציב הצבא הגדול, על יצירת נשק חדיש ועל הפחד שמא לא יוכלו לשמור על הנייטרליות שלהם.

אכזבתי כל כך גדולה מגן העדן השווייצרי הזה עד שהגעתי למסקנה שכל העסק המסחרי הזה עם השלג ועם האקלים זה בלוף מוצלח, ז.א. המקיים אותם ברווח והמתנהל בשיתוף-פעולה מלא בין מיניסטר הכספים, הסוחרים והרופאים. הרופאים ממליצים תמיד עוד שנה ועוד שנה על מנת שהאקלים יעשה את מלאכתם... נו, ודאי יודעת את: שאם לא יועיל לא יזיק. זהו בערך העסק המתנהל כאן. מעניין שארץ זו הנמצאת כאילו על רמה טכנית גבוהה, שפע של כוח חשמלי, המכניס שכלול ונוחיות לכל עיירה נדחת (אין כמעט מקום בשווייץ שאינו משמש אורחים מכל ארצות העולם), למרות זאת העם הזה מן הכפרים והעיירות כל כך מוגבל במושגים, ברמה תרבותית ושוקע ב„בוץ“ הכסף והחישוב המתמיד של הוספת פרוטות לכל מצרך כמס, נדמה שאף אגדת „המחיר הקבוע“ זהו כזה קדוש... יש

בהם מין קונסרבטיזם שכל רעיון חדש, כל דבר שהוא מארץ אחרת, חפשי מתקדם, אינו יכול להדבק בהם. הם מחוסנים היטב נגד כל רוח פריצים, כמו דבוס זו שאני יושבת בה — הבקעה הרוגעת בין הררי שלג.

וביחס לנוף — את בוודאי סקרנית — עוד לא הצלחתי להקנות לעצמי את הקרבה לנוף זה שהוא לבן וקר... אבל בימים הזורחים שלו אי-אפשר להגיד שאין זה יכול להביא לידי התפעלות. ביחוד הנאה לאלה היכולים לטוס על הסקי ועל מגלשי הקרח. וגם אני, בכל הודמנות שיש לי, אני מתקרבלת היטב היטב בבגדי ויוצאת לטבול את נעלי התל-אביביות בערמות השלג הפלומתי והצחור, לחוות בספורט הסקי ובהחלקת הילדים על משטחי הקרח המגלשיים. אולי את עדיין זוכרת זאת מחוץ-לארץ; אני ידעתי זאת עד עכשיו רק מספרים. ההסתגלות שלי לקור היא איטית מאד, החודש הוא השיא גם במעלות קור וגם בהשלגה. כבר שבוע שנופלים ונופלים פתיתי השלג וחובה עלי לשכב מדי יום בחוץ ולחנות במחזה אם כי בתור ארצישראלית, זכאית אני שלא לעבוד באמונה כזו את פולחן האקלים ובשעות הקרות אני מוותרת על „התענוג“ הזה.

דבוס 11.2.49

...אמש היתה לי הפתעה נעימה כל כך, תאר לעצמך שבשעה עשר בערב מודיעים

לי על קשר טלפוני עם פריז ועם מי דיברתי? ודאי תבין, אבל נוסף למשפחת בר-אמוץ (כולל גועה, גרב כבר ישן) למרבה ההפתעה והשמחה דיברתי עם אלה ובני. בשבת הם מפליגים לארצות-הברית ואתמול באו מלונדון לפריז. היכול אתה לשער לעצמך שמתח פגישה בין חברי קיבוץ באירופה? גועה שאלה אותי אם יש אצלי הרבה „סלג“ — האין זה יכול לרענן מישהו, שנמציא רחוק מן הבית בסביבה זרה לחלוטין? נו, אבל כמובן, גרפה מן הסנטימנטאליות. חשבתי וקויתי שאולי יצא לי להפליג יחד עם אלה ובני, אבל משום מה איחר יהודה לבוא וכך יצא שכל אחד יפליג לחוד. אני מקווה להפגש אתם בניו-יורק, אחרת אחנק, חלילה, בסביבה החדשה ובעזרתם ארכל להסתלק מחובות נימוס משפחתיות. הוי, אני באמת ובתמים מלאת פחד מהעולמות הזרים לי והחובות ה„רשמיים“ שיהיו מוטלים עלי.

ציריך 29.4.49

...קיבלתי את כל המכתבים הרבים מהקירובץ ושמחתי מאד, לאחר שחלה הפסקה של קרוב לחודשיים וכבר חשבתי שניתקו אותי את הקשר... יכולתי לכתוב קצת יותר על כל מה שענייני רואות כאן ולבי חש, אבל אני מחכה תמיד לשעת ההשראה, ווו — מתמהמהת לבוא... כיוון שסופס נתקבל כאן האיישור לוויזיה שלי אני עסוקה עכשיו בכל מיני

סידורים פורמליים, שהם לבדם גוזלים זמן ועצבים. תארו לעצמכם, שהם, בקונסוליה האמריקנית, דרשו ממני תעודת-יושר מהמשטרה בארץ. כמה זמן יארך עד אשר ישלחו לי תעודה זו, מי יודע סדרי מדינת-ישראל? אני ממש כבר לא יכולה לשבת כאן, מלבד זאת רשיון השהיה שלי בשווייץ פג בחודש מאי. ובכן, נסעתי לקונסוליה שלנו בדינבורג ודרשתי מהם שיתנו לי איזו תעודה מהימנה. לאחר שהתרגשתי קצת, נתנו לי איזה מכתב. אם הוא יספק את הקונסוליה האמריקנית, עוד אינני יודעת, כי שם פתוח רק מיום שני עד חמישי. שלום לכולם, ובקרוב אענה למכתבי החברים.

לינדון 16.8.49

ובכן, חברים, החלטתי לשבת ולכתוב. הייתי רוצה לחסוך לעצמי את מילות ההצטדקות, אבל ההזנחה באמת לא היתה נסחתחת. הסיבה העיקרית והראשית היא, שאני עייפה, עייפה ועייפה מהכל. מריצות, מנכר ומנסיעות.

כמובן שיכולתי לכתוב לכם על כמה וכמה מקומות שהספקתי לבקר בימי שהותי בפריז. אבל הסיפורים הרבים שוודאי שמעתם כבר מירדנה „את קומפני“ וכל שאר עוברי אורח משמשים לי מעצור רציני. אך דבר אחד, הרגשה אחת שלא השתחררתי ממנה בכל פעם שעברתי בכל אותם המקומות, אמסור

לכם: רצון חזק שמקסימום חברי קיבוץ צריכים פעם להודמן כאן ולהוות באותו מראה מארמון או"ם על כל רחבת טור איפל, לטייל בצילו, להפגש עם הצרפתי, שמיד, מבלי שתוכל להסביר לעצמך את הסיבה, רוכש את הסימפטיה שלך, להעיף מבט שטחי על כל אוצרותיהם הרבים. ובעיקר את עכברי התיירים לאין ספור האצים ורצים ממקום למקום, ממוזיאום אל מועדון לילה, מתיאטרון אל בית הקפה, מחברות הנסיעות אל מקומות היפים מחוץ לעיר. וביניהם ארצי-ישראלים שתפגשם בכל חור. קיבוצניקים „מסכנים“ היושבים פעורי פה ועין בראותם... וכו' וכו'.

וכפי שהנכם רואים, הגעתי לאותו קטע „גאוגרפי“ שבילו בו בבי ואלה (נו, חבל שאיני נזקקת עכשיו לאת, כדי לעבור גם מדור זה, מה דעתכם, בבי ואלה? אני מודה ומתודה, שמידת מה של סקרנות אחר מקום מושבכם לשעבר משך אותי לבקר כאן. זו מין סקרנות כזו של אשה, שאין נגדה כל תרופה, סבורתני, הנכון?) ודבר שעניין אותי בעיקר, כאנגלים, זהו מזג האוויר. הרושם הראשון שלי בהחלט לא משוער — טוב. אני עתידה לבלות כאן מספר שבועות עד שאשיג מקום באוניה. והפעם היתה לי גם הזדמנות לטעום טעם של מחלת ים. תע-

לת למאגש האומללה הזאת גרמה לי להר-גשת חדלון כמעט מחלט בשעה וחצי עלובות של מעבר התעלה. הסערה היתה עצומה, ולמרות התזת הגלים נמצאו רוב הנוסעים על הסיפון הפתוח כדי לשאוף אוויר צח ולהראות בפרצופיהם הירוקים והצהובים. בקיצור, היתה זו אונית צפרדעונים, די מצחיקה, כמובן, ורק אחרי גמר הנסיעה הייתי מסוגלת גם לצחוק.

כרגע אני שוכנת באחת החוות בכפר ע"ל לונדון למשך שבוע ימים. בשטח, שהוא קטן ממחננו בראשון-לציון יש מכל שיחפוץ לבך: ירקות, פירות, חורשה, אגם, פרחים, סירה, דשא, בית „מחושמל“ וכו'...

אותי אין זה כובש. איני יודעת משום מה. זה די זר לי ביחוד שמסגרת משפחה זרה מחייבת אותי גם להיות מנומסת ועוד באנגלית העלובה שלי...

בינתיים זה הכל מאנגלית. אני מקווה שלאחר שפגו הדאגות הרציניות שלי אתפנה, מבחינה נפשית בעיקר, לשתף אתכם, לצערי רק במכתבים, ברשמי החדשים.

לוס-אנג'לס 15.10.49

הגענו סוף לתחנתנו „הסופית“ בארצות-הברית. לאחר נסיעה נוחה ומשעשעת של יותר מעשרה ימים במכונית לוקס „קדילק“ הגענו ללוס-אנג'לס (מהוליבוד עוד איני מר-

גישה מאומה). חצינו את הארץ לכל רוחבה ועינינו חטפו נתחי גוף מכאן ומשם. תמונות הנוף, כמובן, היו גפלאות ומעניינות ומעוררות קנאה לאותם אלפי המילים של ארץ פוריה ועשירה ובלתי מיושבת. זה בולט ביותר עם התקרבוך מערבה, כאן גם משתרעים עם רוב הערבות הגרחבות המנוצלות בעיקר למרעה (אגב, עלי לחלק מחמאה לבני-ימין שאין יפות מכבשותיו) והמדברות ההרריים השוממים שאבניהם מעוררים רושם כאילו טמונים בהם אוצרות מתכת טובה ועשירת צבעים.

סוף השתחררתי מהרושם הבנלי של אמריקה כאילו כולה מגרדי שחקים, אמנם הרקמות הקולניות והמתעתעות בצבעים המסגריים מצליחים להסתיר מפניך את השחק האמיתי... אבל אם הנך מצליח לצאת מהמונה ושאוונה של ניו-יורק צצים לעיניך בתי מגורים עטורי גינות ופרחים אמיתיים (אני מדגישה זאת, כי בניו-יורק נפוץ מאד הקישוט בפרחים מלאכותיים המצליחים לעתים לרמות את עיניך) ושפע האגמים והנהלים.

באחד מסיורנו הקצרים נגשנו לחווה של התנועה בהייסטון. נסענו לשם בחברה קטנה ונעימה — חרותי ומשפחתו, ישראל וחיה מ, "גירים" ושנינו. היה נעים להקלע אל תוך מחנה קיבוץ בזעיר-אנפין, לראות כמה דב-

אנא, ספר ביסול, לא בצחוק!

...בכלל נפוץ כאן מאד ה"בית הנע" המשי-
תוך מאחורי אלפי מכוניות פרטיות וקטנות.
ישנם מקומות ישוב שלמים הקרואים "טרי-
ליר פרק" זהו ה"במקום" ל"שכון קבוע".
גם כאן באמריקה יש מחסור בדירות —
"אח לצרה".

הפעם אסיים ע"מ לשגר לכם סו"ס משהו
ובעיקר לזכות מכם לדואר. זה זמן רב מדי
שלא קבלנו דואר. ולבסוף עוד כמה בקשות...
ס פ ר ב י ש ו ל — לא בצחוק!! המטבח יכול
עכשיו לקחת נקם ממני. אני צריכה ממש
לשבור את ראשי על תפריטים ואני רוצה
לשמור בכל מחיר על טעם המטבח הארצי-
ישראלי וחוז' מזה יש אמנם מקום להתול
לראות את עצמי באצטלה של "בעלת בית"
ומבשלת, רחמנא לצלן. מסכן יהודה... אבל
פרנסה רבה אין עוד בנמצא וצריך להשתדל
להיות איקונומי. בכל זאת הייתי מוכנה
לקבל כמה אורחים מהקיבוץ...

10.12.49

...עם התנועה וענייניה אינני נפגשת במי-
שרין, כי לפי שעה זה מחוץ לתכנית, אם כי
עם חברים מספר אני נפגשת לעתים קרובות
למדי בנתינת שעורי עברית ולאחר שנתפנה
מכמה שעורים אינטנסיביים לאנשים מספר
העומדים לעלות בינואר, אנו חושבים על
ראיון צנוע של הקמת כיתה מבין המת-

רים המזכירים לך את הבית. את האנשים
ראינו בעבודה, נראה שזה "הולך"... אינ-
פורמציה עליהם תשיגו ממקורות אחרים...
בדרך לחווה ביקרנו במפעל-מחלבה השמלי
ענקי. שם ישנן למעלה מ-2000 פרות הנח-
לבות באופן מכני. חרות, כרפת, מאד הת-
פעל, אבל לא יכולנו להשיג פרטים רבים.
בהזדמנות אשלח לכם את צילום המחלבה,
העיקר בדבר, שבמשך כל תהליך החליבה
והיצור של תוצרי החלב אין יד אדם נוגעת
בו, ואף אין אפשרות של כניסת גורמי חוץ
אל תוך החלב.

בכלל יש לציין שלאנשי מקצוע חקלאי,
או אחר, יש שפע דברים ללמוד ולראות. דבר
שלעיני בולט מאד לאחר שעברתי קצת את
אירופה, הוא קצב העבודה והיצירה והחיים
כאן לעומת אירופה השקועה כאילו בתרדמה.
השפע והמחסור הוא יחסי לכל ארץ כשלעצ-
מה — אם להשוות בין שווייץ לצרפת למ-
של. בכל אירופה לא תראה תנועת בנין,
חוץ מעבודות ציבוריות פה ושם, אבל נדמה
שכאן באמריקה עוד נמשכת תקופת הכיבוש
וההתיישבות. לכן גם הנהוגים בין איש לרע-
הו אינם כל כך קפואים וכפופים. כמובן
שלאנשים כמוני, שזה מקרוב באו, זה נותן
איזה "חופש תנועה" אם כי אתה צריך
לעבור שעור נסיון די הגון בקשר למושגי
חיים שונים — אבל חזון למועד...

עם יהודה הרחק הרחק בשליחות

בגרים בקן על מנת לקרב אליהם באמצעות השפה את הארץ וענייניה וענייני הקיבוץ. למעשה רבים לומדים כאן בשעורי הערב לעברית בבית ספר עברי. אוניברסיטה למדעי היהדות היא נקראת, אמנם בי"ס זה נבדל לטובה מכל ה"חדרים" והרביים הבורים למחצה, אבל, כמובן, שגם שמה אינה קיימת בכלל המגמה של לימוד השפה כאמצעי לקירוב הלומדים לציונות וארץ-ישראל, להיפך הם כמעט באופן אינסטנקטיבי מתגוננים בפני הכנסת מורים או מלמדים מארץ-ישראל, שהם כמובן עפ"י שליחים של התנועה הח' לוצית. חברי קן רבים לומדים שם כבר מספר שנים וכשאתה ניגש לבחון אותם (ודי בעדינות) הרי בקושי תוציא מהם מלה עברית מבוטאת נכון ועל פי רוב החומר הנלמד, שהוא לעתים מתולדות העם, הספרות או התנ"ך, זר להם כמעט לגמרי...

...אצלי הרי הרזרבה הארצישראלית מציאה לי את שלוות ההסתכלות ה"לא איכפתית" על הנעשה מסביב והמתבשל בתוך הקלחת האמריקנית. והמצב לגמרי אינו מזהיר, אם כי כל התפאורה החיצונית, בשיח תוף העתונות, רוצים להסתיר זאת, הרי מפי האדם ברחוב או אלה שמזדמנים עם פועלים באגודות המקצועיות, מרגישים את ההתערערות הכלכלית, חוסר העבודה הגובר, יוקר המצרכים, מסים גבוהים וכו'...

בגעגועים

יהודה ורחל

שלה המתנחשל בין כל חדרי דירתה, וההולך אחריה לכל מקום. אין ספק, שאם הכירי אותה מתאמתת האמרה ש, "אין התפוח נופל רחוק מהעץ"... ביקרנו גם אצל אחיו של משה הרלינג. שם פגשנו כמה קרובי חברים ויהודה הראה להם תמונות הקיבוץ הצבעוניות. אינכם יכולים לשער לעצמכם איזה השפעה מיידית ומגית יש לתמונות אלה ולכל תמונה מהקיבוץ והארץ, אבל זה כמובן עדיין רחוק מעשיית „ציונות". יהודה סופר כבר את החודשים ואני מקווה שיגיעו גם הימים בהם נתראה.

שלום שלום.

לוס־אנג'לס 12.3.50

לכל החברים שלום רב!
...את האמת להגיד, חכינו כבר למפרע למכתב על השלג וכשהוא בא, ציטטנו אותו בכל הזדמנות למכרים שונים. וכך היינו שותפים לשמחה הילדותית האיגואיסטית של ה„צברים" למיניהם (כי אחרי הכל גרם השלג קצת נזק לנו ולארץ). נשמח לקבל תמונות נוספות. מעניין שמדי חורף גהיה קר יותר בארץ. גם כאן הם טוענים שהשנה היה חורף קר, אבל אפשר כמעט להגיד שיש להם קיץ נצחי, מעט מאד גשמים, ימי קור ספורים, אם כי הבתים מוסקים, הרי אינם בנויים למזג אוויר קשה וקר והם „סבלו"

שלום רב, חברים יקרים!

...המאורע, שעומד במרכז התקופה זהו גיבור היום שלנו — יהודה. עם נסיונו הראשון בחורף זה להחליק על קרח — במושבת החורף של התנועה — רכש לו זוג קביים ורגל גבס. יהודית אורן כבר הספיקה לשרטט לנו במכתב את דמותו הנוכחית, וודאי גם אתם תוכלו לתאר לעצמכם בדמיון את הסיטואציה. בדרך כלל אין זה אסון גדול ביותר, אילולא היינו נאלצים להקדיש אחוז משווע כזה מתקציבנו לרופאים. זהו נסיוני הראשון להזדקק לרופאים פרטיים, לא רק מבחינת ההוצאות הכספיות, אלא בעיקר מעיק חוסר הבטחון והאמונה אם נפלת לידיים נאמנות או לא. על כל פנים אל תחשבו אף לרגע שזה גרם לאיזושהו מצב רוח, הרי אי־אפשר להבטיח את עצמו מכל מיני מקרים בלתי רצויים. כך שגם זה מכניס גוון לחיי המשפחה המצומצמים שלנו. ובאמת חיי משפחה „זעיר בורגנית אמריקנית אופיינית". עברנו עכשיו לדירונת יפהפונת עם שני חדרים (שזמו שמיים!) כרגע יש ליהודה שיחה עם קבוצתו ואני יושבת לי במטבח הלבנבן ומתיחדת עם מחשבות על הקיבוץ...

...לפי שעה הספקתי גם לבקר אצל אמו של צבי ולראות את חוט הטלפון הארוך

אצלי הרזרבה הישראלית מספקת כוח
ואופטימיות

קצת בחורף הזה. אני למשל סבלתי בעיקר מההסקה בגו, לא יכולתי לסבול זאת ובעלי הבתים מתנגדים לשימוש בתנורי חשמל וטעמיהם איתם... בעיקר סבל יהודה, מסכן, כבר התרגל למוזג אוויר ארצישראלי... העיקר החורף מאחורינו ועוד מעט נקדם את פני האביב בארץ על כל יפעתו.

ודאי גם כאן יפרחו העצים והפרחים על כל גוניהם ובכל זאת תמיד-תמיד נשוה זאת עם הבית ונרצה אף להיות שם באותם הימים, באותם הצורות ובחג בר-מצוה שלנו. ההגדה די מוצלחת וסמלית, ואני מקווה שהשנים הבאות אחרי החג לא תביישנה אותו והעיקר שאף אנו נוכל לחזור לשנות-מצוה הממשיות בקרוב בימינו.

„על התל“ מגיע אלינו אם כי לאחר ציפיה די ממושכת. אגב קראנו את הבקשה לשמות עבור הפרות והנה צצה הצעה במח-נו ל„הנציה“ את השליחיות שלנו „אנג'לה“ ע"ש לוס-אנג'לס, נביה ע"ש ניו-יורק וכו'. שלום וחג שמח רחל ויהודה

30 יוני 1950

לוועדת קשר שלום רב,
כפי הנראה חל אצלי יום הכפורים פעם לכמה חודשים, כך שלפתע אני מתחילה להכות „על חטא“ ומחליטה לכפר את כל עוונות שתיקתי ומציפה את כולם במכתבים...

עמי סופר (משתלם); מרכזת הוועדה ממתינה

כך קרה גם הפעם והחלטתי לסלק את חובותי, אפילו בשורותיך הספורות פרומה, על אודות הקיבוץ, גלומה מסכת חיים שלמה. כאשר הבעיות החברתיות, החגים, השמחות והיום-יום הרגיל משחקים בערבוביה, כמעט ואי-אפשר לשקוע רק במחשבות טרגיות ולתת למבוכה להשתלט עליך עקב אותן העזיבות, שאין ספק מזעזעות את שלוותך במקצת, ביחוד בהיותך רחוק מן הבית ורגיש יותר. ובכל זאת נזהר מלהתערב ולהביע דעה, שהמציאות קצת רחוקה מתחושתך הממשית. והכל הכל מעורר רק רצון אחד — לחזור הביתה!...

עוד לא היתה עזיבה שתערער את בטחוני לגבי הקיבוץ ובניינו (אם בן-גוריון לא מצליח, במה יצליחו דגי הרקק?). את האנשים עצמם אני מכירה היטב וחבל שלא הצליחו עדיין בכח תבונתם לוותר על כמה אמביציות קדומות ולחשוב שדווקא בחוץ ישיגו את מבוקשם וגם לא רואים ולא חשים שדווקא הקיבוץ, הוא שבשנות ההיאבקות הקשות, החברתית והרעיונית, הרכיש להם אולי את עיקר אישיותם ויכולתם העכשווית (נדמה לי שאין זה מופרז). אבל כאמור, קשה להתערב ממרחק גאוגרפי כזה, נוסף לזאת שהקיבוץ נתן ויתן את תשובתו הרצויה.

אצלנו איך שהוא מתנהלים העניינים. יהודה די עסוק ו„בפקודת“ חרותי (הוא השליח הראשי בניו-יורק) אינו מזניח אף אותי...

כך, דווקא עכשיו אני „נסחבת“ לכמה הצגות
ששמן הולך לפניהן ומדי פעם לאיזה סרט
ישן נושן (צ'פלין) וטוב. נזדמנו לאסיפה
המונית שבה נאם ושר פול רובסון. כמובן
היתה זו בשבילי חוויה ולא-דווקא רק בגלל
שירתו. היה זה ציבור אלפים של עובדים,
פועלים מכל הצבעים, כושים, לבנים, יפנים,
מכסיקנים וכמובן אחוז ניכר של יהודים,
וכולם כאיש אחד נתלקחו באותה התלהבות
עצומה בקבלת פניו של פול רובסון. אתה
עצמך תמה כיצד הוא רוכש מיד את אמונך,
כיצד מזעזע את שלוותך ומעורר את המח-
שבה בדבריו הפשוטים הנאמרים ביושר
ובבלתי-אמצעיות לקהל שלו וביחוד לבני
עמו.

רחל פ.

לוס-אנג'לס, 6.9.50

שלום רב חברים יקרים,
...בין היתר, הנצר הצעיר לבית סלע עו-
שה חיל, צוחק ומשמין ואף בועט בידים
וברגלים והעיקר מפליא את כולם בחכמתו
„הרבה“... שוודאי כל תינוק ניחן בה.
קיבלנו את „על התל“ האחרון, ונוסף למ-
צב הרוח הפרטי של יהודית, הרי גם עלי
השפיע מאד המצב בקיבוץ עכשיו. האם
קיימת החלטה בדבר קבלת גרעין השלמה
או זה נמצא בטיפול עם הקיבוץ הארצי?
לדעתי יש לשאוף לפתרון יותר מקיף ורדי-
קלי בכיוון זה, אבל מצד שני אני אף קוראת
את הדוחים של ישיבות הקיבוץ-הארצי, על
התביעות הבלתי פוסקות מצד קיבוצים רבים
בדבר גרעינים והשלמות. אגב, לא מוזכר
אם מתקיימים דיונים של הקיבוץ בראש
השנה זה. אם כן, הרי נקווה לקבל פרוט-
כלים. באמת, עשו זאת! עדיין לא קיבלנו
את הפרוטכלים עם מאיר יערי ואמה לוין
וזה חבל.

ובכן, גם כאן נצרף את ברכתנו המרובעת
והמחומשת (עם עמיהוד) לילדים ולקיבוץ.
להתראות אי-פעם!

רחל

הנצר הצעיר לבית סלע עושה חייל

מעל זונה ...

הזוג וקסעי יואן

בהכלא ארובות השמים לרגעים, יצאו
האנשים לעמלם בבוקר ימי חורף צוננים
אלו, מגפי הגומי יתחבטו בבוץ המכוסה
שכבת כפור מצוירת כוכבים קטנים, לבנים
וצהורים...

— למרות שהגוף החורפי של העמק מושך
עיניך ומרהיבן, הנך נאלץ להורידן על גושי-
האדמה השחורה, עם ציציהם הירוקים, להו-
ציא את ידיך מהכיסים החמים וללוש בהן
את רגבי-האדמה השחורה והקרירה.

— כך אנו עומדים: ידינו עם כסיות-
הבוץ, הרגלים קופאות בתוך המגפים והאף
אף הוא מושפע מהאווירה הלחה ומתחיל
לחקות את הגשם בנטפו...

עוברי אורח באוטומובילים קטנים נכנסים
לחצר המשק כשאת פניהם מקבל מחוזה זה...
עולים ה, אורחים הנכבדים" לחזות ביפי
החורשה, אולם הם לא יודעים וגם אנוכי
לא ידעתי, שכדי להגיע ליופי העליון במפעל
וביצירה צריך האדם לכבשו ולהעלותו מה-
אדמה השחורה בעצם ידיו.

מחיינו 1936

לא במקרה, לא תמצאו בחומר הנשלח על
ידינו מאמרים אידאולוגיים, פוליטיים וכד',
אלא דווקא קטעי הווי, תולדות התלבטויות
ביצירת החברה שלנו.

כל דבר, אפילו גדול ונשגב, נבלע בתוך
החיים היום-יומיים של העבודה, המנוחה
והשיחה. הכל הופך להיות לחשבון פשוט
של שעות, אשר פעם מוצאים את סיפוקנו
בהן ופעם רואים אותן לעבור לבטלה; אולם
יש שהננו קונים את עולמנו בשעה אחת.
וזהו שעה של השראת הנפש, שעה אשר כל
המתרחש בה נותן ומוסיף את המרץ והכוח
להמשיך ולהתקדם במפעל. יש בנו פחות מדי
מן הגישה הרגשית למפעלנו ולרעיוננו בכלל.
הרגשה זו חיה בקרבנו, אולם משתדלים,
משום מה, להמיתה. מפעלנו יהיה פגום דווקא
מבחינה אידאולוגית, אם לא נקרא בין השי-
טין של המלים היבשות.

בקיבוץ

...ידיים בודדות משתלבות, אי-שם בפינת
חדר האוכל הגדול, והרגלים רוקעות על
מרצפות החדר בקצב מהיר ואיטי חליפות.
קפאו הרגלים וצריך לחמם את הדם. זוהי
התרופה הטובה ביותר, כנראה.

...אדם מול אדם ניצב, מבטים נפגשים
ועולה מפיהם זמר מוכר ומשותף. מוסחת
הדעת מהרגלים הקפואות וכבר עולים וצצים
קטעי זכרונות מימים עברו, והנפש נותנת
לצלילים להעלות את רחשיה, כך טובב המע-
גל עולה ושוכך עד לשעה האחת אחרי-
חצות...

איש מהצעירים לא העז להפריע את המש-
פחה הגדולה והוותיקה הזו בחוויתה (חברי
משמרה-העמק — המלבה"ד)... עוד עלינו
הצעירים לעמוד מן הצד ולהסתכל בריחוק
ובהרגשת הקשר החזק הקושר אותנו עם
אנשים בוגרים אלה, שצעירותם לא חלפה
למרות היותם כבר לאבות ואמהות.
...ואנו הצעירים שוגים עוד במעשי ילדות...

...וצמותיה כאילו הגנו על צווארה הדק והעדין...

במחשבה מאוחדת פנינו בשעת חצות זו לעבר המאפיה, שם הוזמנו לסעוד את לבנו ב„פיתות“ הבלתי-לגליות. ועוד מעלה יתרה היתה לפגישה זו; התנור להט והשפיע עלינו מחומו... שירתנו התערבה עם רחש הגחלים בתנור והעלו בערבוביה מלים עבריות וגרי-מניות; גרעיני הווי שונה, שמן הצורך שיצמיחו את המשותף והמאוחד שבהן. ישבנו שעה רבה, תקתוק השעון הזכיר לנו „שלא על הלחם לבדו יחיה האדם“. והכל בא על מקומו בשלום... „מים גנובים ימתקו“.

בפינות אלו נרקמים החיים. מה?

(מתוך „ספר החיים“ של הגרעין

במשמר-העמק — 1937)

חיי קיבוץ

...אנסה לספר לך קצת על הנעשה אצלנו. המושג חיי קיבוץ עדיין די מערפל בעיני, יותר נכון אינני מוצאת את הלבוש היחיד כדי להלבישו ולהצביע עליו ולומר: זהו! אתה פוגש רב-גווניות כזאת, עד שיש באפשרותך בכל סבך החיפושים הזה ללמוד את הפסיכולוגיה על בוריה. מדי פעם אתה מגלה ועומד תוהה בפני תופעה זו או אחרת אצל אדם מסוים, ואתה שואל את עצמך: האם באמת אין באפשרותך להכיר אדם אחרי שאתה חי אתו זמן קצר? והנה מדי פעם ופעם נגלים לפניך דברים וכשרונות חדשים. הרי אז, שאיפתך לאדם בתוך החברה המושי-למת הולכת ולובשת עור וגידים. אין למצוא

את התכונות השונות באדם יחיד, אשר יקח את כל חלקיקי האופי החיוביים. הרי בלי גוונים שונים לא ניתן לך לחבר קרש לקרש וכזה הוא גם גורלה של החברה הקיבוצית. ואז בלמדך במקצת את תכונתם של האנשים יש באפשרותך לדעת מתי להקל ואיפה להחמיר, וממילא מתגבשת בהמשך הזמן חברה בעלת סגנון מסוים ואחיד.

אנחנו מחפשים את הביטוי אשר יהיה אחיד לכולנו. אם כי ה„כולנו“ לעתים קרובות מוצג לפניך כמושג מופשט, דמיוני ואינך יודע היכן ראשו והיכן קצהו.

עוד מושרשות בנו תכונות אמיתיות של נוער, התוסס עדיין ואינו מסוגל עוד לנוח ולשקוט בד' אמותיה של החצר. צריך לראות, לבקר וללמוד, זאת היא ההרגשה שממלאה את רוב החברים. אולם, מאחר שאתה כבר צמוד למקום ורתוק בעבותות של אחריות למשק הזעיר שהספקת לסייע להקמתו, הרי שוב אינך חופשי לנפשך. ההאבקות הפנימית בלבבך מציפה אותך, עד הרגע בו מכריע ההגיון הקר וגזור: כאן מקומך. אולי יעלה פעם בידך לזכות באיזה שהיא הפלגה, אולם חזון למועד.

...טוב בעיני בניין חברתנו, תוך כדי מאבקים וויכוחים נסערים על הפרט והחברה. במלחמת דברים וחיים נפלס לנו את שביל הזהב של הבנה ויצירה, שאמנם לא יהיה חסוך קרבנות.

(מתוך החוברת „שנתיים“, 17.6.38)

האדם בקיבוץ

יש ולעתים מזדמן לשוחח עם אנשים על השאלה האם קיום הקיבוץ כעובדה לכשעצמה, משמש גורם מהפכני לוחם. האם חבר הקיבוץ הגנו מילא אדם לוחם ויוצר־דרך לעתיד בכל רגעי חייו היום־יומיים (עבודה, אוכל, קריאת עתון וכו'). לדעתי, המעבר לקיבוץ זהו צעד מהפכני אישי. גולדנו בתנאים שונים מחיי שיתוף ורק בכוח הרצון וההכרה עשינו את הצעד המהפכני, מרדנו במציאות הסובבת והגענו לקיבוץ. אבל צעד אחד אינו ערב לכל החיים! רבים הגיבורים אשר גילו כוחות כבירים בתקופות מהפכניות ע"י הריסת ערכים, אולם לא יכלו לבנות ערכים חדשים.

הליכה לקיבוץ זה הרס ערכים זעיר־בורגניים שהשתרשו בנו מני דורות ובתוך הקיבוץ יש לצור ערכי־חיים, למלא את המסגרת בשאיפות ורצון האנשים.

הקיבוץ איננו לעת עתה מסגרת מחייבת מסורתית. הקיבוצים נמצאים עדיין בסטייה של יצירה וגיבוש. קטן המרחק בינינו ובין הראשונים, מכדי שנוכל ללמוד מנסיונם. להיפך, כל קיבוץ חדש שואף להעלות ולשפר את הנסיון הקיבוצי. והרי אם כך — עצם קיומו של הקיבוץ אינו ערובה למהותו. הקיבוץ יכול גם לשמש מקום מרגוע לאנשים חלשים ומחוסרי רצון לפעולה. בסיכום נראה הקיבוץ מספרים, הישגים, התקדמות. האם בזה סגי? לא ולא.

המושג חיים מביא אותי לאסוציאציה עם ים. לים בזרימתו אין כיוון, את הכיוון גותן הרוח. האנשים הנמצאים בים מוכרחים להתנועע, בעמדם הם שוקעים ויש לדעת לשחות עם הרוח או נגדה. לא אחד טבע כבר במצולות הים. יש ואנשים משלבים את ידיהם אחד עם השני ורוצים יחד לעמוד, אך החיים חזקים יותר. הערובה אינה באיחוד. הכל מותנה ברצון האנשים, מטרת שחייתם וידיעתם לשחות.

הקיבוץ איננו צורה חוקית וקבועה של החיים. את הקיבוץ יוצרים חבריו. הוא אינו מושתת על חוקים, כי אם על עקרונות. לכן יש להיות מבוסס בהכרת החיים וברצון לשכללם.

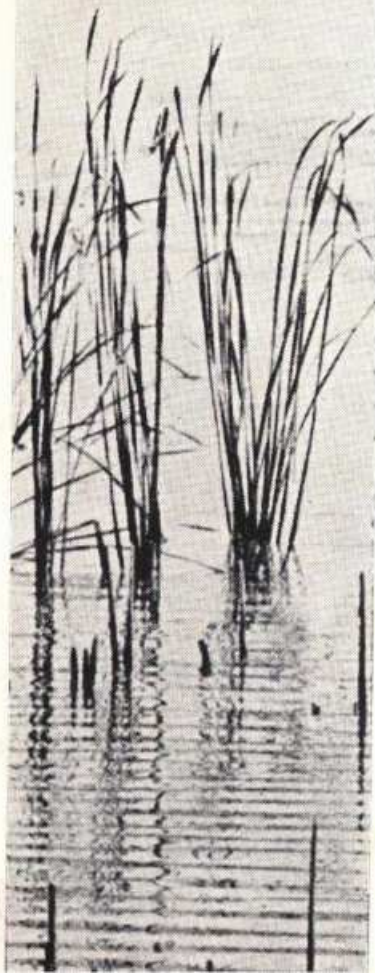
יש ואומרים בשיחות קיבוץ, כי עלינו לשמור על העקרונות שיצרנום פעם בתנועה. אין לסטות מהם. לדעתי אנו היום כאז יוצרים את עקרונות חיינו. האדם צריך לראות במסגרת זו את דמותו ואת אידיאל חייו. אין היא צורה שמגשימים אותה, זוהי צורה שיוצרים ובונים אותה יום־יום.

ישנם השלמים עם עצמם. הכל מובן להם. קצת ויתור פה וקצת הנאה שם והרי הם חברים הגונים, מסתגלים לרע ולטוב. האלה גם יבנו את החברה?

רק דור אחד מבדיל בינינו ובין הורינו — הרסנו ערכים, חדשים עדיין לא יצרנו. בשמי עי את השיר, „כי אנו שרפנו הגשר, מי זה מושכנו לשוב אלי תמול“, הריני שואלת

עצמי האם בקלות כה גדולה „שרפנו
הגשר“? והאם ודאות היא שלא נחזור?
האדם מתלבט, מחפש, סוטה מהדרך. מח-
שבות נוגות מלוות אותו על מציאותו לעומת
עברו (הבית החם, הנוחיות), מתלבט על
אידיאלים חדשים ועתיד חדש. אך אפשר
להתגבר על המשיכה לעבר. אל תאמרו
שהעבר כובל את האדם עד כדי כך שאין
באפשרותו להשתחרר מהירושה שקיבל ממ-
נו. לא תאמרו שהאדם בא לקיבוץ, כשהוא
כבר „מוכן“ ובלתי משתנה. אינני מבטלת
את הדעה שהאדם הוא פרי עברו, אך האם
רצונו והכרתו אינם קובעים במאומה?
בעיני — לא התכנית קובעת, כי אם
השאיפה לשינוי, האמונה באידיאל, המת-
חות המתמדת והמתיחות אחרי יופי, טוהר
בחיים. אינני מאמינה באנשים השלמים ומוש-
למים, עוד הרבה הרבה רוחות יזעזעו אותנו,
ויוכל לעמוד רק זה אשר שאיפה עצמית
לו וכיוון הכרתי לחייו. אאמין באדם השואף
והלוחם על ביטוי עצמי בחיים, למרות ש-
שאיפותיו אינן מוכתרות בהצלחה. הסביבה,
הקיבוץ, קובעים לא במעט את הופעתו של
הפרט. האמונה שהאדם המבוגר ישאר כזה
כמו שהגו — עוצרים בעד גילוי לטובה
של החבר. הקיבוץ יכול לעזור לחבר לצאת
מחדרו הסגור ומהסתגרותו — כי לא מתוך
רצון נסגר האדם.

משום מה לא יופיע החבר גם בחולשותיו ?
למה ישאירם בחדרו ? במחברת, בהיותו
לבדו ? ובהכרח יופיע „חזק“ מחוסר כל גוון
נפשי.

משום מה אסור לאדם לסטות מהדרך ?
הרי בכך הוא מעשיר אותנו בכוחותיו הפני-
מיים.

(מתוך „גליונות הקיבוץ“, 1939)

תמיד בדרך...

פעם, בבואנו ליצור ולעצב את הדמות
הראשונית של קבוצת האנשים הזו, עמדנו
בעקשנות על יצירת אותם הערכים „הקטנים“
שנראו כחיצוניים ולא מהותיים. אדם מהחוץ
ראה בכל הסייגים האלה, שיטה הנובעת
מתוך חשש שמא נסחף באותו הזרם של
צורות והווי החיים העירוניים. שמא נהיה
כל כך חלשים כלפי הפתויים האלה עד שנ-
סיר מאתנו את עול הערכים הרעיוניים
„הגדולים“ ונצא בכלל מתחום הרצון ליצור
איזה שהיא חברה חדשה. אני כשלעצמי
אינני מצטערת על אותה העקשנות שעמדנו
בה ואילו ב„צרות האופק“ (כפי שנהגו
לכנות זאת) אני רואה שלב של התפתחות
מסוימת. אין זה אומר שכיום יש לנו הר-
שות המלאה — לפי שאנו מחוסנים די הצו-
רך מבחינה חברתית ורעיונית — לשחרר
את עצמנו מאותן המצוות ה„קטנות“. אינני
חוששת כלל לסטיה, אם „נבגוד“ באחד
הערכים התנועתיים או הקיבוציים, ונכניס
לתוך הווי הקיבוץ שלנו מנהג זה או אחר

שנראה אותו גם במסגרת של החיים הבור-
גניים. להיפך, היה טוב והיה רצוי לו יכולנו
לרכז אצלנו, בתוך אותו עולם בזעיר-אנפין
שלנו, את כל שטחי האומנות, התרבות וה-
מוסר, שלא נהא מקנאים ונזקקים לדברים
שישנם „שם“ ואצלנו לא. לקחנו על עצמנו
תפקיד קשה למדי. אם נרצה לבחור בקו
התנגדות הקלה ביותר, הרי יש לפנינו, לפני
כל אחד מאתנו, אלפי דרכים שבהם הוא
יכול לבחור, להתקדם או להסוג. אם לעמוד
על הנוסח: מה מהפכני ומה לא מהפכני,
הרי נסתובב במעגל קסמים ולא נוכל באמת
לקבוע איזה מנהג לואי מדגיש את המהפכ-
נות והחלוציות שלנו.

— — דבר אחד ברור שקודם כל עלינו
לסגל לעצמנו צורת מחשבה מיוחדת. מה
זאת אומרת ? אם נסתכל ביצירתנו הרי נראה
שלאמיתו של דבר לא יצרנו דברים חד-
שים לגמרי ולא הרסנו לגמרי את מה שהיה
פעם. הכסף נשאר כסף, הלבוש — לבוש,
המשפחה — משפחה וההורים ישארו הורים,
כמו ההורים לילדיהם בדור הקודם. אלה מה ?
הלבשנו את כל הדברים האלה מושגים אח-
רים. שמנו אותם בדפוסים אחרים ואת הד-
פוסים האלה יצרה מחשבתנו. לא ראינו
אותם כדברים כשלעצמם אלא שיהיו כאמצעי
יוצר בשביל האדם. לא לראות בהם את
מסגרת העץ המתה אלא את החיים המפעמים
בתוכם. לו היינו מסגרת פוליטית גרידא,

בחבלי יצירתו בהתגשמותה. כלומר, אף אנו רוצים ליצור מאתנו את היפה ביותר. כל דבר נתון לראיה כפולה, עלינו לחפש אחרי צורת המחשבה העצמית וההבנה שלנו כלפיה. מכיוון שעומד בפנינו יעוד מסוים שלאורו אנו הולכים, הרי כל מושגי החיים שלנו צריכים לעבור דרך כור המצרף. אין הפרדה בין שני היסודות האלה: יעוד ומטרה סופית לחוד, ואנו בהווה לחוד. אנו ביעוד והיעוד בנו — זוהי מהותנו. בל נראה את עצמנו כקרבן על מזבח המושגים הנע-לים, כגון סוציאליזם וכו'. זה בבחינת חלק מאתנו. אם הם נוצרו, ואם כבשנו את הרעיונות האלה, ראיה שלא היו אלה חקירות מדעיות גרידא, אלא חוויות נפשיות עמוקות שנוצרו ועוצבו מתוך סבל ומכאוב של אנשים חיים. הסוציאליזם הגו בבחינת יסוד ראשוני נפשי למהות העילאית של האדם כפי שארצה לראותו פעם. אדם הרחוק מהקטנוניות בחייו, החי בהרגשה שלמה ובראיה והרואה בזולת לא מתחרה אלא רע.

ולגבינו? אומרים: המטרה מקדשת את האמצעים ויש הגורסים את ההיפך מזה; הדרך זוהי המטרה. כלומר, שאם אנו משיגים כבר את הפיכת המשטר הכלכלי אין זאת אומרת עוד שהשגנו ויצרנו את נושא המהפכה החופשי והמשוחרר — האדם. כאן, בנקודה זאת, אנו תמיד בדרך...

(מתוך „משעולים“, נובמבר 1940)

היינו מוצאים בקלות רבה את נקודת המוצא שלנו ודרכנו היתה ברורה ובהירה (לדעת, די משעממת), לפי שמסגרת פוליטית אינה מחייבת עפ"ר גם את המבחן המוסרי האישי. היא מקשרת את החברים בעבותות האינטרסים החומרניים בלבד, היא חסרה באמת את דופק החיים המפעם של יצירת אנוש הראויה להגשמת רעיונות נעלים וצודקים. לפי שהמסגרת הפוליטית חסרה גם את המתחיות של חיפוש ושכלול בלתי-פוסקים, לשלמות עצמית-אישית וחברתית-כללית.

זוהי נקודת המוצא שלנו; איננו רוצים לחיות לחצאין. אנו מוכרחים למצוא את המזיגה ההרמונית לכל הווי חיינו. למצוא את הצורה האחידה, צורת המחשבה החופשית מכל אלמנטים מזויפים, מחשבה צרופה לאמת הפנימית שלנו. השיתוף המוחלט בחיי החברה אין כמוהו ליופי. אפשר להעלותו לדרגת אידיאל הנתון בתוך ערפלים אגדתיים. או מן ההכרח שנוציא את החומר הגשמי מתוך מערכת הנתונים שלנו, אלא שזה מן הדברים הבלתי אפשריים.

נטלנו לידינו חומר ורעיון, רוחניות וגשמיות — שני היסודות של ההווה — כדי שניצור בהם דבר מה שממוזגים בו שניהם. כשם שהאמן מוכרח לבטא את דמיונו היוצר בחומר הפשוט והגס, כך אנו נצרכים לגופות עצמנו הנוקשים כדי לעצב מהם דמות אחת אחידה והרמונית. דמיונו לאמן המתאבק

חגו של החוג הדרמטי

ראוי תאריך זה, שהוא חגו של החוג הדרמטי, שנציינו גם כתאריך חגו של הקיר-בוץ.

אם קשה להציג דרישות לאמן, לא כל שכן לחובבים. אבל זה, כן זה, מוכרח להוציא מתוך קרקע מציאותו, מתוך שהוא צומח עם שאלות חברתו וגדל משורשיה. אשיות הקיבוץ, שהן אשיות כל חברה אנושית, חיי טבע ועבודה, נוצרים אצלנו עתה יש מאין, יותר מתוך כח התבונה והרצון, מאשר בכח העבודה המוגמרת. תוך היותנו נתונים לבנין, ליצירה מתמדת, הננו מוכרחים לדלות מתוכנו את אותו הכח שיחזיק אותנו על קרקע זו. דרמה זו — המתח בין חיי היום-יום שלנו לבין חיי האידיאה, — בה אנו צריכים להתגושש ממש בחיים, היא אשר מפתה אותנו להעמידה פעם למול עינינו באור אחר, באור האמנות, „בתמצית התכליתית“.

— הרבה השראה שואבים אנו מתוך חגי הקיבוץ אשר מצליחים להביא בלבנו את השמחה הפשוטה, הפנימית והשופעת. דווקא מתוך היותנו צמודים לאותה קרקע, נוכל להגיע לאותו ביטוי של חיינו, אשר מידת האמנות שבו ואמונת חיינו יתמזגו בו לאחד, כי התנאי הראשוני לכל אמנות היא התחושה השורשית והראשונית של האמן לב-עיות החיים והחברה.

החוג נשא בתפקיד זה, פחות או יותר ברציפות ובקנאות במשך שנים ונברכו על כך.

(„משעולים“, 1946)

1948

בירו,

מעולם לא נחדור לחידת המוות, החדלון. לראותך יוצא באחד מבקרי החורף היפים של ארצנו, כולך רכוס ומסודר, ממגפיך המבריקים ועד לכובע הצמוד לראשך, כולך אומר חריצות וכוננות —

בבוקר, בבוקר — — —
ולעת ערב, החרידתנו הידיעה. לא לראותך יותר בשעת ערביים, מדלג מהטנדר, אץ בדרכי גבעתנו אל רוני וחיוך משובה מש-תפה על פניך...
הי ת כן?

מראות עולים. זכרונות גואים — רבים-רבים. יותר מעשר שנות הליכה משותפת. אנו נצמדים אליהן. בהן נראה את חוותך, את מהות חייך אשר לא היו לריק ונקפדו בלי שמץ של צדק.

ואם ניטל עלינו לשאת בקרבנות יקרים כל כך, לשאת את האלמנות ואת היתמות — ראויים חייך וחיי חבריך לגורל, להיות סמל לכל נער ארצישראלי, באהבתכם כל ערוץ ונחל, כל בקעה בין הרים. ברוותכם בצעדי-כם הבטוחים את שממות צוקי הרי יהודה הצחיחים. בשאפכם בריאותיכם האיתנות את

דמות אצילה

לזכרה של סלינה נוימן.

אף שהתהלכה בינינו דקה וחלשה, נראה כי בא הקץ כחטף.

גם בשטפם הקולח של חיינו, נקח לעצמנו שהות להתייחדות עם דמות שלווה את חיינו שנים והאצילה משלוותה. רכות ות־בונה קרנו מכל דרכיה — דמות של „אמא טובה“, כך קראנו לה, אולם אישיותה בזכות עצמה היא שקסמה לרבים מאתנו ביחסנו אליה.

הסתגלותה החיובית לאורה חיינו ולחיי הצוותא עם בנים ובני־בנים, היא שהביאה עמה את השקט והתבונה. אם חרף כל יסוריה ידעה לקבל לשיחת רעים את ידידיה במאור פנים ובסיפוק על שמחות קטנות יום־יוז מיות — הרי גלויי האהדה והחיבה היו בצדק מנת חלקה.

בנוף חיינו תשאר היא כהתגלות היפה של שנות הזקנה: בגרות ותבונה שנשאתן על כתפיה החלשות הזקופות, בהופעה נעימה וצנועה ובנועם הליכותיה. יהי זכרה ברוך.

מלים לעולם לא תבענה את מלוא הצער על דאבדין, תהיינה כפי שהן, השתתפות בכל לב בכאב המשפחה.

15.4.67

כפור החרמון ושלגיו. בכמיהתכם חסרת המ־נוחה למרחבים, לביטוי חופשי ורענן, במל־חמתכם בקפיאה על השמרים, תוך נאמנות לעקרונות תנועתיים ראשונים. בשמירתכם נאמנות ללא כל חשבונות אישיים לחברים ולחברה ובצמאונכם ללא רוויה למקורות תרבות.

דורנו, בתנועה ובנוער, שהנו למעשה הראשון שהצמיח את עצמו מתוך שדמות בלתי רוויות אלה של ארץ־ישראל — דורנו זה פתח את הנתיב לחנוך עצמי עיקש ועק־רוני של הצמחת תרבות עצמית ארצישראל־לית, המלווה ביניקה מהמקורות (שהיו פעם רענגים) של המערב. הם הם שנשאו זאת בלבם, בגופם ובכל חויותם הרוטטת חיים ופריחה.

*

דמויותיכם וחוויותיכם שהיו שזורות בחיינו ללא הפרד — ישארו לעולם בלבנו.

15 באוקטובר 1965

זכרונות

מבין 29 החברים הראשונים שבאו לפני 30 שנה לקיבוץ „עין הקורא“ — נותרו עמנו רק 8. פנינו אליהם ב„הזדמנות חגיגת זו“ — ובקשנו מהם להשיב על שתי שא-לות:

- מה נותר בקיבוצנו כיום — מאופיו שנחרת בזכרונם מהתקופה ההיא.
- מה נותר בקיבוצנו כיום — מאופיו ותכונותיו של הגרעין דאז.

אנו מפרסמים בזה את תשובת החברים.

...לאחר שלושים, יש לגייס עוד כמה מרחבי זמן על מנת (א) לזכור ו-(ב) — לערוך השוואה עם ימינו — והאם זה בכלל אפשרי?

...מידת האינטנסיביות בה נשמנו וחינו את הוויות הזמן הוא כשאנו מדלגים מפ-עולה פוליטית לוויוכחים על אהבה חפשית, שיחות סוערות על קומונה א' ו-ב' ועד להכרעה על שליחת „מתגייסים“ לבריגדה „מלחמות“ ואפילו קרבות עם הביתר-ניי-קים“ של אז (היום „חרות“) והפגנות מל-אות להט של ה-1 במאי, מאבק על עבודה עברית אצל אכרי ראשון-לציון ומאסר על שבתה בעבודת הכביש. כל זאת, ועוד שהר-תירו רק מעט שהות לשיקולים בפרספקטיבה היסטורית.

האם יכולים ימים ושנים כגון אלה שלא להשאיר חותם?

גם אם נסכם שבסך הכל היינו צעירים — אף אנו, כאחרים, חשבנו שהנעורים הם נצ-חיים, כפי שסבור כל צעיר בכל דור ודור — הרי היו אלה נעורים מלאי אמונת-יושר טהורה שאכן ביכולתנו לשנות מוסדות-ארץ ולבנות חברה ואדם חדשים.

הדבקות בעקרונות התנועתיים ליוותה אותנו שנים — וקיבוצנו השומר על עירנות בשטח המוסר החברתי — עד היום היא הגו-תנת שאכן ממקורות אלה נובעת היכולת לעמוד במאבק.

...„עלילות הגבורה“ בלילות הקומוציים מברווי קיבוץ „עין הקורא“ והשפניה, הטיו-לים הסהרוריים לחולות ראשון-לציון ועוד... מחכים עדיין לעט-סופר מחונן.

פסח תשי"ט

22 באפריל 1959

אכן, סובב הולך גלגל המזלות... שוב,
מאירים לנו ימי האביב בפסח תשי"ט בחדות
התחדשותם.

חרף כל תהפוכות סדרי הטבע רוותה
אדמתנו וכבר מאושים שדוּתֵינו בגלי שב־
ליהם, העומסות בזקיפות את משא גרעיניהם
וידי היוגבים מפללות לערות יבולם המבורך.
נקפה שנה עשירת התרחשויות ומלאת
מתח.

בעולם לא נמוג עדיין ערפילה של המל־
חמה הקרה. השנה הגיאופיסית אינה מסמלת
רק את הישגי המדע הפורץ אל מרחבי הח־
לל. טילים בין־יבשתיים וירחים מלאכותיים
אלה הם פני יאנוס של עולמנו המודרני.
את טובי האנושות עדיין ממלאה הכמיהה

העזה לחשיפת סוד קיומו של היקום, להע-
שרת עולמנו החומרי והרוחני, אולם מאידך
מדריכה מנוחתם של שואפי בצע והרג —
ובין שני כוחות אלה נטוש המאבק, היתה
זו שנה בה נעשו מאמצים לגשר על פני
תהום זו. הרי געש קטנים ניסו להתפרץ
פה ושם כשאינם הפצצה האטומית משככת
אותם אט-אט. עולם הסוציאליזם הוא הוא
המטיל את כל כובד משקלו על כף המאזן-
ניים ומחזיר את העמים שוב ושוב לשיקול
הדעת המפוכה. אולם גם השנה לא סרו
עדיין אי הבנות ורבות התהיות בעולם
הקידמה עצמו.

נעמוד נא איתנים על כברת אדמה זו
שקידשנוה לנו בעמל ובקרבנות ונוכל גם
לתמורות הרבות הנכונות לנו בעתיד.
בארץ עברתנו שנת שלום נוספת מבחוץ
ושנת דאגות ומעש מבפנים — קליטת העליה
מארצות הגוש הסוציאליסטי, ציפיה ליורה
המרווה והמצמיח לחם חוקנו, וכל זאת בתוך
קלחת חגיגות העשור למדינה, על המולתו
והישגיו. בעשרת שנות עצמאותנו, פרצנו את
תחום המושב של ישוב קטן ואינטימי. ראינו
ביגודול כוחה המספרי של המדינה בו טמונה
האמונה המחודשת באמת כמיהתו של עם
לארצו והסכנה להפוך לארץ מעבר למהג-
רים מאוכזבים, המחפשים את אוצרות העו-
שר.

כאן יכוננו לנו המבחנים בשמירה על
הערכים האידיאיים בבנין מולדת לעם נרדף.
צועדים אנו לקראת התמודדות.

ובביתנו לא שובת המעש היום-יומי.
המאורות הגדולים בחיינו הקיבוציים הם
כורה יצירה בלתי-פוסק ואותו כח חיים
שאינו נכנע למגבלות האנושיות אלא מנסה
למצות את הטמון בקולקטיב הצמוד לערכי
היסוד.

במשק — במאבק על קיומם של הענפים
החקלאיים הצלחנו, למרות הפגעים שבידי
אדם ושלא בידי אדם — להשתחרר במידה
ניכרת מן העבודה השכירה.

שיאי תנובה בצאן ונסיונות חדשים בשל-
חין — „אמן“, המזנק נחשונים לתוך עולם
הישיגוי המקצועיים, נותן גם אותותיו בחלקו
הממשי של המאזן המשקי.

בחצר מעמיקה הירקות משנה לשנה. תנו-
עת הבניה אינה פוסקת ופיסת קרקע נוספת
פורצת בשלל צבעי פרחיה ושיחיה סביב
שיכוני חברים, המוצאים מרגוע בפינת קבע
אחר יום עמל כשמרחוק זוהרים כוכבי הזהב
העוטרים לכרי הדשא סביב בית האוכל
המסיבי, המשרה בטחון יתר. מתרוננת הלי-
כתנו בשבילים העוטרים שיחי שושנים ריח-
ניים וניחות מרבדי הלנטנה הסגלגלה. במר-
חק גיאוגרפי קטן קורנים ביתני המוסד, בו
ירוו בנינו צמאון הדעת וכשרון היצירה.

בחצר מעמיקה הירקות משנה לשנה

ראשיתה של עתונות הקיבוץ

24 במאי 1968 גליון ה-1000

אפשר לציין, שבצורה צנועה ביותר ליון-תה אותנו, כבר מראשית דרכנו, תודעת ה„רשומות“ בהנצחת חוויות הבראשית; כבר במשמר-העמק, בתקופת הגרעין — „ספר החיים“ השמור עמנו עד היום בכתב-יד, אין זה רב, אבל מדבר אל לבנו... בתמימותו. ואם נוסיף עליו את מחברת הפרטכלים באו-תה תקופה — תמונת ההתרחשויות מתבהרת ומעשירה. אכן, קשה להאמין כמה היינו עקביים ומאמינים... כי אכן יהיה לזה המ-שך...

ראשון-לציון פוגשת אותנו בבעיות הפועל הבודד במושבה ובארץ באותה תקופה — הפעילות מתרחבת, ואף היא מצמיחה כנפיים לאלה הדואגים לפובליציסטיקה הקיבוצית, ואמנם עולה אותה תסיסה מבין דפי העתו-נות המסועפת בעשר שנות ראש-ל-צ. החל מכרך „מחינו“ בו כונסו: חוברת הבוגרים של גדוד מרחביה, „לקראת ההג-שמה“ וקטעי רשימות-חוויות מתקופת מש-מר-העמק ותהליך אירגון הגרעין-קיבוץ. שם כבר „עתון פנימי“ מס' 1 (פברואר 1937 בכתב-יד). החל מגליון מס' 2 במכונת כתי-בה, „משעולים“ — לשאלות חברה ומש-

בפסח תשי"ט מסובים אנו רוגשים במק-צת לזו שרשרת דורות, על חוליותיה הש-לובות — הורים שזכו לשנות שלווה עם ילדיהם, חברים העומסים בחול ובחג. „אורנים“, שברכתנו תלוה אותם בקרוב עם צאתם לצבא להתחשל במבחני האמו-נים; ה„חרמשים“, הצועדים בקצב לקראת בגרות תמירה ומבטיחה; „אילות“ — האח-ריות לחיי המוסד החינוכי ההופך ממשות מחייבת, ואבן שואבת לקבוצות הצעירות המסובות אתנו; „שבלים“, „ארוז“, „דגן“, „עמר“, „סלע“ ואחרון אחרון חביב — „שחף“. ולכל האורחים בצל קורתנו ברוכים היו בקדמנו את פני חג ההתחדשות והיצירה בכל אתר ואתר. הננו צועדים בטוחות לקראת חצי יובל לקיום קיבוצנו...

18 בנובמבר 1960

פחה": הפותח בכותרת: „האידיאל והמציא-
אות". ואחריו „גליונות הקיבוץ" הפותח את
סדרת הוויכוחים הפוליטיים האקטואליים
(של אז) העובר כורם אדיר בכל עתונות
הקיבוץ עד לתקופת „ההתישבות" המגוונות
שלנו... באותה חוברת גם „הגדת הפסח"
הראשון שלנו (כדאי לקרוא!). מאותה תקו-
פה כוגסו בחוברת מיוחדת (העשויה בטעם-
רב בידי גרשון פלוטקין) מנגינות, הרי הן
יצירות ששה אברמוביץ (עכשיו ארגוב)
שליוו את מסיבות הקיבוץ הרבות שהיוו חלק
אורגני מחיינו ה„סוערים" באותם ימים...
הצורך בביטוי היה די מהותי באותם ימים
ולרבים מאתנו ולאחר שנמצאו ה„משוגעים"
לדבר הוקמה גם במה החורגת מהתחום
האינפורמטיבי: בה בשעה, ש„באהלינו" ה-
כיל את ה„ביטוי החופשי" בצד מסירת דוחות
ואינפורמציה שוטפת — הרי המערכת הכ-
לית של העתונות — כבר החל משנת
1937 — התפלגה לשני נתיבים — „גליו-
נות הקיבוץ", העלון האינפורמטיבי שרציפו-
תו אינה מותנית בכמות החומר אלא נבחן
בעיקר בהתמדתו כשבועון (אם כי אף הוא
אינו חסר קוריוזים ויצירות „פיוטיות" המעט-
רות את היום-יום השופע של אז...) ובנתיב
המקביל זרם ב„משעולים" — החל מפברואר
1939 הפותח בפסוקים: — „...עם צאת הע-
תון בשל הצורך בהקמת במה לביטוי הגות

ומחשבה של חברים... אי-פה... אי-שם...
בשיחות מסביב לכיריים..." ב-1939 מופיע
גליון „לשנתיים" המפורסם — פרק זמן
שתבע סכום ביניים של נסיון חיים משקיים-
חברתיים-עצמאיים.

אותם עלונים התמידו בהופעתם (בלא
שנרצה להפחית את מספר המשברים שפקדו
אותו מדי פעם אם מפאת מחסור בחומר ואם
מפאת מחסור בעורכים...) עד 1947 סמוך
לעלייתנו על הקרקע בחצור.

ביניהם מנצנצים האורות הבודדים ממרחבי
הנגב... מעל דפים רבים מספרים תולדותינו
המהפכניים: „משעולים לנגב" מתחיל „עם
עלות", חוברת המכנסת בתוכה את הכמיהה
והווייתור על „חלום נעורים" — הגליל ועל
התעוזה שבזינוק אל הבלתי נודע — הנגב.
ב„גבולות" הנקודה — מופיעים, מיום
שדורכת כף רגלו של המתיישב הראשון
שלנו — 1943 — דפי „בצל הצאלים",
הכתובים כולם בכתב-ידה המאיר-עיניים
של נחמה והעטורים בדברי אגדה ערביים
מפיהם של שני ה„צביקים", בצילום —
זריחות ושקיעות והערבה רחבת הידיים נפ-
רשת לפנינו מתחת לשמים כחולים אין סו-
פיים. וגם סיום אפיוודה זו מקבלת את סיכור-
מה המודפס בחוברת מיוחדת של „בצל הצ-
אלים" — המספרת על הנסיון החקלאי-הת-
ישובתי ועל צער-הפרידה.

בארכיון מכונסות גם חוברות הזכרון
להבריגו הנעדרים.

הרכוש במספרים:

כרך „מחיינו” — התנועה, הגרעין, רא-
שון לציון.

כרך ב, „אהלינו” — 4 גליונות. רומנטיקה
של ראשונים בין אהלים. 7 כרכים „גליו-
נות” — 101 גליונות; 8 „משעולים” — 40
גליונות; 2 כרכים „בצל הצאלים” 50 גליו-
נות; 1 כרך „גבולות” ונוסף כמה עלוני
„בחנינוך”; 1 גליון מיוחד לציון 5 שנים
למסגרת קיבוץ א”י ג’.

פרק חיים תוסס, שחיפש פורקן ורק הקור-
אים בהם יוכלו להעיד, כי אכן נמצא לו
ביטוי נאות.

16.12.60

שבת שלום

ושוב מהדהדת בעולם נעימת „הפסגה”, אך
להוותנו — בין פסגה לפסגה רובצת תהום.
יבורך כל מאמץ בשמירת שווי המשקל, אם
הפרתו אומרת — שחרור כוחות ההרס האיו-
מים ביותר. התפרצות הלבנה השחורה בקונגו
שככה במקצת. האם כוחות או”ם הם שבלמו
השתחררות כוחות בשלים לשינויים מהו-
תיים, או אי-בשילותם היא שהעמידה בספק
את יכולת שחרורם ברגע זה — זאת יגיד
העתיד.

המדענים הסובייטיים לא שוקטים על שמ-
ריהם וכבר טסה בחלל הספינה האוצרת
בחובה את ההתגלמות של „אדם החלל”...
מה המנחה מדענים מופלאים אלה? ההסח-
פות בקסמי ההרפתקה המדעית, הישגים מדי-
ניים, או גם ערכים אנושיים היכולים להרבות
אושרו של האדם עוד על פני אדמה זאת? ...
והאם לא היינו מאושרים דיינו עת שקע-
נו בקריאת הקלסיקה הגאונית של ל. נ.
טולסטוי, האפוס הגדול — „מלחמה ושלום”
— האבקות הנצחית בפרט ובחברה... האם
אין זה הרעיון המרכזי גם היום? אך מה
שונה עולמנו החיצוני... היבוא בעקבותיו
שינוי ערכים פנימי?

זה עתה מלאו יובל שנים למותו של
טולסטוי והרבה חבים אנו לו — לגאון הספ-

רות הרוסית — על עולם בעורים עשיר
חיות ואידיאות.

עוד ערפל „הפרשה“ לא נמוג ולא רחוקים
הימים, שסכנת פירוק השותפות בממשלה
ריחפה מעל לכנסת וזאת — רק שנה מאז
הבחירות — וכבר נתברכנו במינויו של
רמטכ"ל חדש ובדיעבד לא נותר לנו אלא
לברך ברכת „שלום“ (השואלים בתרפים —
רואים התקרבות תורו של משה א.).

ובכל זאת הגיע ה„דצמבר“ ואתו ההוראות
החורפיות: חרף נדיבותם של ימים זוהרי
שמש, שקדמו לו, מתחילים כבר ללטפנו
ערבי החורף הקרירים והצחים. טוהר האוויר
מאבק הקיץ, מרנינים בירקותם הרעננה הע-
צים בברק עלוותם — אחר יורה וטרם גשם...
אולם ריחו מתנשא כבר באדי האדמה הצ-
מאה ועיניך נשואות למלוא הרוחק הפורש
לרגליך שפעת צבעים וצורות.

בין יורה לגשם שפר מזלו של שלחן,
שהספיק לשלוח צמרו הצחור ושל הפלחה
הטומנת כבר בשדותיה את אחרון הגרעי-
נים, המוכן לקבל ברכת הגשם:

אבל — בכל מאד! למען ישתבלו.
שדות, בסוד שדות, בעל — והשקן!
כל האלומות אליך יפללו,
הגידה: כן!

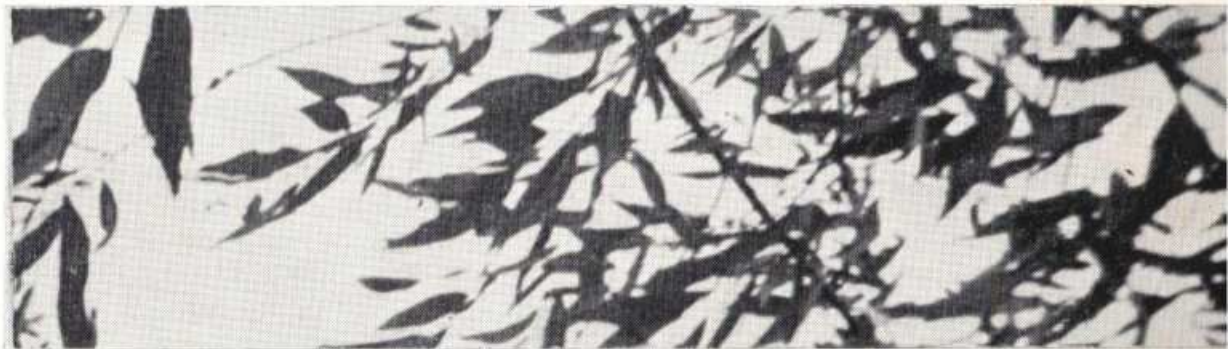
(א שלונסקי)

ובכן, הרימו שני המ"מ את המשא ותוכי-
נית ההשקעות מונחת על שולחן המזכירות
ומחכה לניתוח שיחת הקיבוץ, מה אוצרת
בחובה תוכנית זו לעתיד התפתחותו הכל-
כלית והחברתית של הקיבוץ, זאת יוכל
לקבוע שיקולו המאוזן של חבר קיבוץ;
לעולם לא נגיע לנקודת הרוויה לא בשטח
המשקי ולא החברתי. אך הפעם נראה שהגיי-
עה שעתם של מוסדות ציבוריים, שחסרונם
מורגש ביותר אצלנו, ואף בשלו התנאים —
אם לא יותר מזה — להתחיל עתה למלא
חסרון חיוני זה.

לקראת השקעות חדשות...

בתיאבון!

עכרה, עמי, ירוצה

אהבתה המוצנעת לילדים

בוקר אחד קוראת לי רחל מבית-התינו-
קות (זה היה בימים הראשונים, לאחר שע-
ברנו לבית החדש) וספרו של פיאז'ה בידיה.
„את זוכרת את שיחתנו בנושא?“ — היא
שואלת וקוראת לפני קטע. „כך חשבתי אני,
את זוכרת? והנה אני מוצאת זאת כאן אצל
פיאז'ה“.

כזאת היתה. עיינה בספרים שקיבלה, ידעה
מיד מי מתלבט ברעיון זה או אחר שפגשה
בספרים וחיפשה הזדמנות לשתף אותו חבר
במחשבה או בהארה חדשה של הדברים.
התמונה אינה משה מזכרונני.

רחל עמדה על סף המשטח של בית התי-
נוקות ובבוקרו של יום חול אפור היה לה
ענין לשכנעני באיזו תיוה מדעית חינוכית
או חברתית.

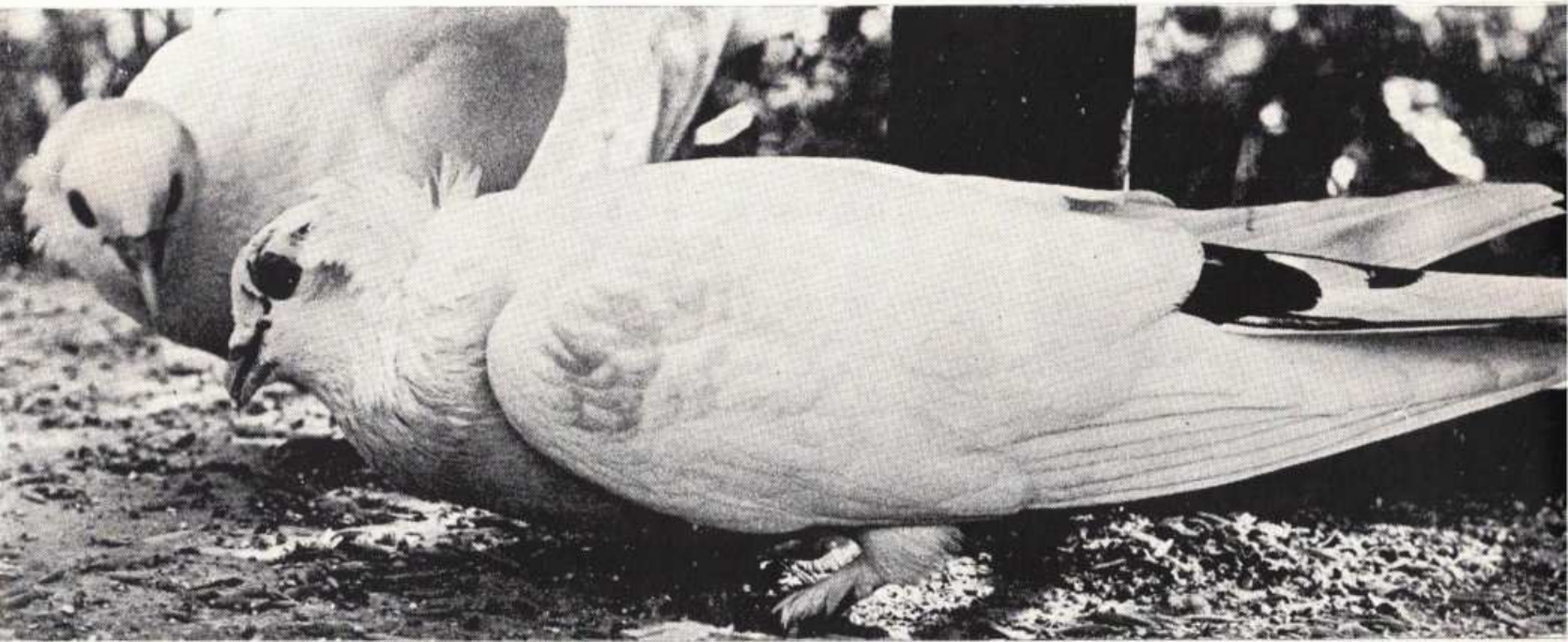
נעשינו שכנים קרובים מאד — בית התי-
נוקות והספרייה. כל בוקר היתה באה רחל
לקחת מעט חלב לקפה שלה ותמיד הרגשתי
שכניסתה לבית עוררה בה התרגשות ושמחה
פנימית.

היא הסתכלה על התינוקות באיזה מבט
מוצנע של אהבה.

התחלתי לכתוב שורות אלו — — —
מדוע אני מתרגשת? דמעות זולגות ומ-
ערפלות את עיני... תמונות תמונות צפות
ועוברות לפני...
רחל שחזרה מארצות-הברית עם בנה
הקטן.

רחל — אם.
יש אושר שאף מלה בעולם לא תבטאו.
קטונו גם מלבטא את תחושת ההשתתפות
שלנו באותו אושר של הזולת.
רחל — אם.

את כל העולם רצייתי לחבק ולהודות לו...
ואלו אנו, רחל ואני, החלפנו רק מבטים
נוצצים... ודיברנו על... בקבוק חלב, בכי של
תינוק, חיוך ומלמול. על כל הדרוש להת-
פתחותו של הילד. על הגישה בה טיפלה
רחל בבנה שם בארצות-הברית — ועל שמ-
חתה הגדולה לשוב הביתה לקיבוץ.
והרי הקיבוץ היה לה בית במשמעותה
העמוקה ביותר של המלה.

יש אושר שאף מלה בעולם לא תבטאו...

*
* *

רחל שעשירה היתה ברוח ובכוחות נפש,
בנתה לעצמה חיים מלאים מוגנים בחומות
על גבי חומות מפני היותה אדם חולה.
לפעמים אתה משתומם — מהו כוח ההשׁ-
פעה האצור באדם חלש וחולה. האיכפתיות
מוזככת, כנראה, את המשא היומיומי ובהיות
האישיות חופשית, היא מסוגלת להצמד יותר
לאידיאה, לרעיון.
אולי זהו סוד השפעתה המתרחבת על פני
הכל ?

*
* *

האם חלפה שנה ?
נדמה שזה נצח.
כל ימי חיינו המשותפים בקיבוץ דאגנו
לרחל, חרדנו לה. וכשנעקרה — היה זה
לפתע. ללא אזהרה מוקדמת.
הרי הסכנו כבר. לחשוב שרחל תאריך
ימים ככל אדם. שרחל בריאה.
ולא חששנו לפורענות שזנקה פתאום
ממאפליה...

ש ו ל מ י ת

*
* *

יום ההולדת הראשון של עמי בבית. בבית
התינוקות שולחן ערוך, פרחים, יהודה מצלם.
רחל מדברת בשפה עניינית ובגימה מע-
שית מאד — ואילו זוויות פיה רוטטות
מהתרגשות.
מבטינו מצטלבים. אנו מבינות את הרגע.

*
* *

תקופה באה וחולפת והכל נעשה כאילו
מובן ופשוט. הנסיון האמתי עומד במבחנים
חדשים ורגילים.
האמנם רגילים ?
מי יכול לתת ביטוי לכל הזכרונות של כל
אחד ולזכרון הקולקטיבי גם יחד ?
ניצבות לפני כעת תמונות ושבריריהן.
פגישה מקרית, מבט של הבנה, ויכוח חריף,
שיחה בה נשמעה קריאת הביניים שלה,
שביל שראית אותה מהלכת בו...

שיחה עם עמי

אני: מה קרה לאבא שלך שעדיין לא חזר עם עופרה מבית התינוקות?

עמי: אולי הוא מת וגם עופרה מתה? (לא הגבתי והמשכתי לסרוג).

עמי: (ממשיך) ואז ינולד לנו יהודה אחר...

אני: וזה יהיה אותו יהודה?

עמי: לא, אחר.

אני: אבל אתה אוהב רק את היהודה הזה, מה?

עמי: (בהסכמה) נכון... (זו פעם ראשונה

שמיטא זהות בצורה מילולית. על

מות התחיל לדבר רק לפני חדשים-שלושה).

בערב

הוא מבקש על הכתפיים, שאלנו אם הוא

מסכים עם נעמי שאמרה שמאז שהיא בת

ארבע אינה מבקשת על הכתפיים.

עמי: אבל אני לא סתם בן ארבע...

(כאשר צחקנו אמר: אני בן ארבע

ורבע...)

*

זה היום השני שאין השמל מפאת סערת

הגשם שארעה שלשום. בערב אנו יושבים

בחשכה עם מאור העששית לפתע נדלק

ההשמל... קריאות השמחה כל-כך קולניות

עד שהביאו אותנו לצחוק רב, באמצע הצחוק

אומר עמי בקול מקוטע: אני כל-כך צוחק

שירדות לי דמעות... מהעניים... — למה?

ניכרת אצלו חרדה ממוג האוויר המסוער,

מגשם, רוח, ברק ורעם. בשום אופן אינו

רוצה להשאר עם אנשים אחרים בחדר מל-

בדנו.

הוא מבחין היטב את התעבות השמים

בעננים ומבשר שבערב ירד גשם.

בברכת שהחיינו, אני מציינת ששערוthיה

של בתנו החמודה מסתלסלות. מזכירה מאד

את פרצופונו של עמי בגיל זה.

עופרה כבר עומדת סוף-סוף, מתרוממת

על רגליה במיטה ובכל מקום שמוצאת מסעד.

לא מתלהבת עדיין משיבה. ערה וחמודה.

עמי מצונן מאוד במיטה: אנהנו באים

לבקר ב, בלוי" ושואלים אותו: מה אמר

הרופא? הוא משיב: הוא עוד לא יודע,

הוא צריך לחשוב...

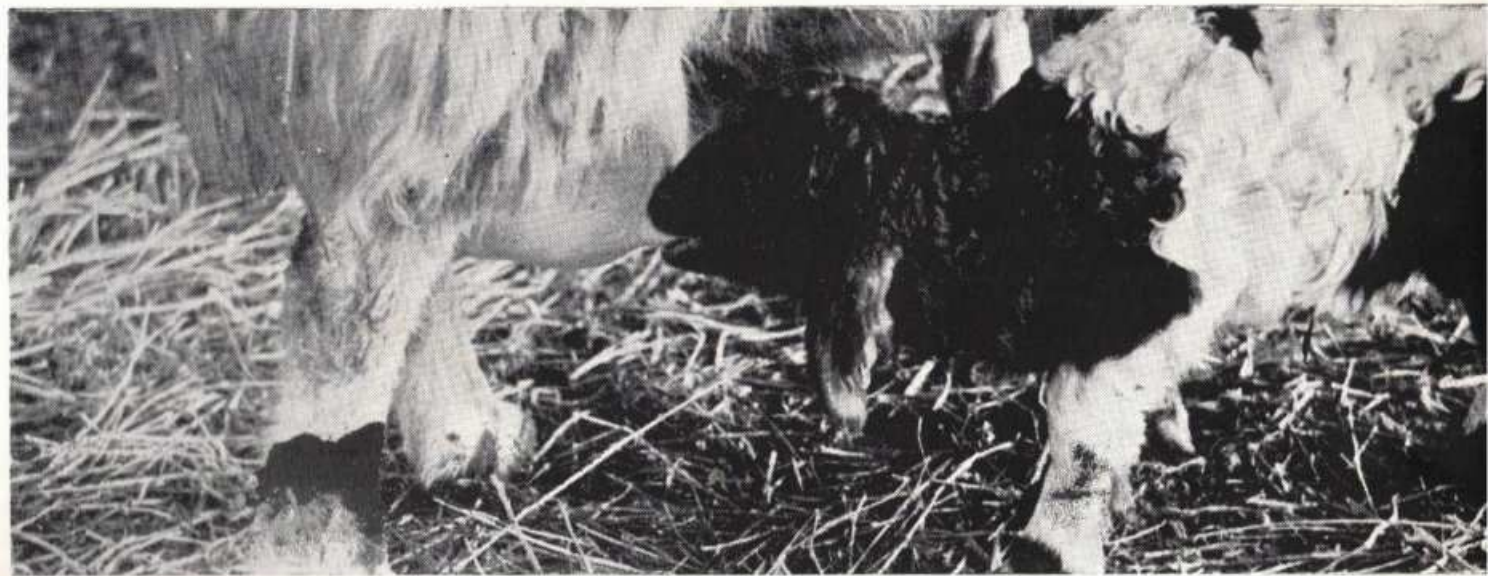
רחל ד. כבר מאכילה אותה ע"י השולחן

בצהריים.

למדה לעשות שלום בנפנוף אצבעות ידה,

עושה זאת כל-כך נחמד שכל רואיה נהנה

ומפנקה.

לי טלה, טלה קטן

עופרה עדיין פוחדת לשבת בעגלה ואנחנו משתדלים להרגיל אותה. לפתע מציע עמי מתוך התלהבות: נשים לה צעצוע יפה והיא תראה ותשמח ותתרגל... מה, אתם לא ידע-תם? כן, אפשר לשים לה, זה טוב... עמי יודע מה לומדים בכיתות בית-הספר, יהודה טעה וחשב ש"דגן" נסעו. והוא מתקן אותו בהתלהבות (כרגיל): אינך יודע? זה הגן השני של רחל, הם לומדים על הרפת, מה עושים בחלב... ונסעו לתנובה, כן, אני ראיתי את הטנדר.

היום ציין יהודה שעופרה שמחה מאד שיש לה אח לשחק אתה וכשהוא היה קטן רק אנחנו שיחקנו אתו. לאחר שהתאושש מהסיפור אמר מיד: טוב אז אני רוצה, כאשר עופרה תהיה גדולה כבר שתוליד לי עוד אח — בן, שיהיה בן כמו שיש לאורן ואח"כ בת שגם לעופרה יהיה עם מי לשחק. ארבעה אני רוצה...

מסימני הימים

בערב, בדרת החשכה, שוחחנו קצת ובין היתר דיבר עמי גם על האויב... לפתע בהתי-רגשות: „יש לי תקווה בפנים (בעצמי) שהמצרים יחכו לפחות עד שיגמרו את המקי-לטים...“ (השתוממנו לתגובתו וצחקנו כדי להקל על האווירה בימים אלה).

עופרה בת שנה.

קשה לציין את התאריך מתי ישובה, תהי-ליך זה וכל התקדמותה בשטח הפיסי הוא בקצב די איטי, הרבה זמן לא התישבה לבד וגם עכשיו ישיבתה לא יציבה. אבל יש לציין בה חיוניות רבה כל כך שאין ספק שבקרוב תתגבר על איטיות זו, אם לא טמונה כאן סיבה יותר עמוקה. בטיפול היא כבר הרבה פחות „נוחה“ מתעקשת על שלה וקצת יותר בוכה.

פעם ראשונה שיצאנו עם עמי לטיול לילה בסיום התורנות.

מרגע שיצאנו מבית הילדים היה נרגש למדי ודבריו יצאו מפיו עצורים.

ירדנו לצד הדרך הראשית המנבילה למח-צבה. פתאום הסתכל משמאלו ואמר: יה, כמה יפה!! (אורות שדה התעופה) והמשיך: גם בשמים הרבה כוכבים, אתם יודעים, לפ-

טיול ראשון... בלילה

עמים ראיתי כוכב כזה בשמים עם זנב ארוך, אבל לא ברק... (התכוון לשביט) ושאל: אז הכוכבים רחוקים מאד והם באמת באמת קטנים?

בדרך כלל תופסת אותו מאד חוויות הישות של תופעות הטבע באופן די עמוק. ממש חשנו בכל שאלה שלו את ההתרגשות בה הוא שואב אותה מתוכו. יש רושם שהרבה פחות מעניינות אותו התשובות, כי על-פי רוב הוא מנסה לפתור לו אותן לעצמו לפי מתכונת תפיסתו העצמאית. מבין די יפה את קשרי הגומלין בין הדברים וכמעט שאין צורך להסביר לו פעמיים אותו דבר.

חג הביכורים

עמי בכלל לא היה מעוניין להשתתף בהור-פעו עם הקבוצה וכמעט ונעלב שרצו למנוע ממנו את ההופעה עם יהודה והפרה שחורית בהבאת הביכורים. הוא משך אותה בחבל והרגיש עצמו לגמרי שותף שווה-זכויות עם הרפתנים. יש לציין שהוא יודע פרטים רבים למדי על הרפת, על-כל-פנים הרבה יותר מאשר ידועים לי או לעוד חברים רבים. חי ומשתתף בכל המתרחש שם. מכיר הרבה פרות בשמותיהן ומכיר עגליהן או עגלותיהן, יכול בהחלט לשמש מורה דרך גם במשך הכללי...

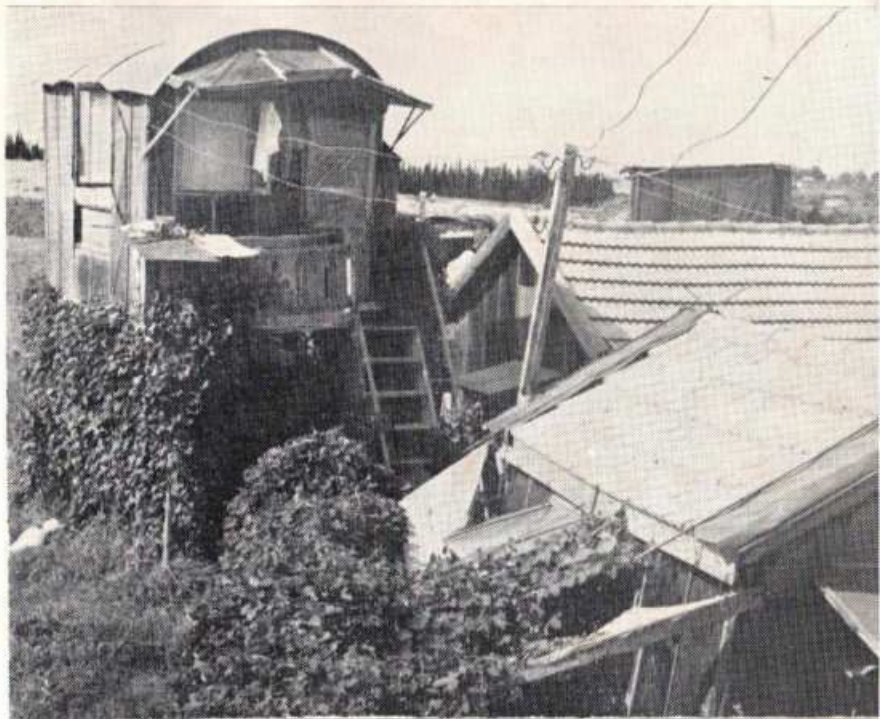
לבריאות, ילדתי...

בית גן 12.5.43

שלום רב,

כפי הנראה שהמנהג שלי מימים ימימה חוזר אלי: לכתוב בערבים. כבר כיביתי את האור והשתדלתי להרדם וכמו תמיד — לא־חר שהחשכה „פורשת את כנפיה“, בלשון סופרים, נארגים אצלי מכתבים שלמים. נת־עצלתי לקום.

כאן הכל רחוק ולא נוה ביותר — ראשון־לציון, נראית לעומת תנאי בית־גן נווה נסי־כים. בימים הראשונים כאן, מחרידה ממש הגולמיות שבבניה, אי־סדר ואי־נקיון, ומ־ענין ביותר שמתרגלים לזאת מהר, ואין זה מפריע לגמרי לחיי האידיליה, שאפשר לח־יות כאן...

ראשון־לציון נראית לעומת בית־גן כנווה נסיכים...

1.11.56

שלום לך, חייל שלנו!

התנאים לכתיבה אינם אידיאליים ביותר. בעיקר שאני רוצה לכתוב מיד לאחר קבלת מכתבך (ס"ס). עכשיו השעה 10.30 בערב לאחר ששרכתי דרכי מן המזכירות בחשכת האפלה ו"עליתי" על המכבסה, אולם לבסוף הגעתי לחדר ואלך אולי לבקר את הקטנים במקלטים.

מיד עם עזובך את הבית ירדו הילדים לישון במקלטים, הצפיפות רבה אבל הסידוריים הם טובים והכל מסודר יפה ככל האפשר. עמי מתלהב מאד מהתרגילים של הירידה למקלט ודי מבסוט ומדבר די הרבה על האוייב, על הריגה וכד'. ביום נסיעתך ניסה לחפש תואנה להתנגשות בעיקר על רקע יציאתך לצבא. שאל מדוע היית מוכרח ללכת? ואמר: „אבל בחורף, אפילו אם יקבל פקודה מן המפקד, לא ילך!"... אני לא רוצה שיהיה לי רק הורה אחד... ועוד.

אבל עכשיו, לאחר שהסברתי לו שאינו יחיד וגם ספג קצת את אוירת החירום והמתיחות בחצר, השלים כפי הנראה ונדמה לי שעושה מאמצים רבים להתגבר על המשברים שלו.

על חשבוננו זוקפים גם את „מפי הטף": ששאל את רחל ב.: „מה? את אמרת מקודם שהאנגלים הם נבלות, אז עכשיו הם כבר טובים?" והערב בדרך לבית הילדים הסביר לי בדיוק איך האוניה המצרית (הסביר לי שקוראים לה משחתת) הסגירה את עצמה. אתמול ביקרו אצלנו נשי הטיסים ולכבוד זה החליט להתחפש בבגדיך והופיע לפניכם. שאלוהו, כמובן, „מה שלומך, יהודה?" ואז ענה: „לא טוב כי יהודה רוצה לראות את הבן שלו..." והתרפק קצת על ז'קו. היום הצעתי לו לכתוב מכתב ומלא, כפי שתראה, דף עם „קוד" שכמובן יהיה קשה מאד לפענח (אגב, שהצנזורה הצבאית לא תחשוד, שזה כתב סתרים...) אבל יש להעריך מאד את הריכוז של מחצית שעה שעשה זאת. ישב ממש ברצון וכתב בריכוז את המכתב, נשק לו קיפול וביקש לשלוח בחזרה אליך עם הגשיקה.

הקטנה? מה אפשר לכתוב על חמד
כזה? סידרתי האפלה, רק בפנית הילדים
יש אור קטן (לאורו אני כותבת עכשיו). כל
יום חוזרת על המשפט: „יהודה, אבא שלי
בסבא (צבא). לי לו שבת ולא עובד בפא-
רות? (בפרות). שאבא יבוא גם אני אסע
באוטו רחוק רחוק“. מפטפטים בלי סוף. סדר
היום בבתי הילדים שונה לגמרי — ארוחת
ערב ב-4.30 וב-7.00 ארוחה קלה וירידה
למקלטים. עפרה די בסדר בענין זה, אם כי
בשעות הבלוי אני צריכה לגייס את כל כח
הסבלנות והשליטה העצמית כדי לשמור על
שווי משקל בין שניהם, כי לצערנו בתנאים
של היום לא בא בחשבון לטייל הרבה לחב-
רים וגם לא לשלוח את עמי לבד. כל מש-
פחה רובצת בחדרה, קרוב לשוחה או מק-
לט. אחרי השעה 7.00, כשאני מחזירה אותם,

חישובים, מחשבות, חלומות...

אני מתפרקת ממתח רב של שעתיים. אם כי להיות לבד בחדר גם כן אינו מן הדברים הנעימים ביותר, בלילות אלה.

בקיבוץ בכלל די מוכנים, ישנן בעיות רבות, אבל כיוון שכרגע לא הבעיות המש- קיות הן בראש דאגת המוסדות, הרי הכל מכוון רק למטרה אחת — לעבור תקופה זו במינימום תקלות.

העיקר, מתי כבר נתראה? רוב הבחורים הופיעו ומופיעים לביקורים חטופים בבית. מה העניינים? מאמך נתקבל מכתב. חבל שלא כתבת לה טרם שיצאת, אולי כתבת משם? לא כדאי שידעו שאתה מגוייס, הם כבר דואגים. כתבה גם על מות אביו של נתן. זה קרה בדיוק בערב השיחה על נסי- עתה. עד היום היה נתן בנגב עם ה„פורד“. אני מקווה שכתבת יום יום ואוכל לפצות במה שהוא את עמי מדי פעם. אין לתאר את אושרו בשעת קבלת מכתבך.

ובכן, עתה כבר בוקר יום ו', ואני מסיימת בלהתראות!!! באמת!!! נשיקות רבות מהי- לדים,

שלך

רחל

עפרה אתמול אומרת שהיא לא רוצה לל- כת לבית ילדים וכששאלתי אותה אם היא רוצה להשאר אמרה „לא ו“, שאלתי אותה למה אמרה כך, אמרה „אבל אמרתי ביהוק“ (בצחוק).

--- לפיכך נחשבו לי זה סדר אולם, ---
 פדמ הוא ופופיטי, (אחילי רק אטמניל אונכטי כניול
 זל-ם בקד) וסאקניטי היינו לטמניד אז אופאניל אונט
 בפני נדביל ויל ימפ ספג זה טספג לפי פיל, פיל,
 אטל ב-פ-ט פילי פכפתי-אשילתי-פילי פילי
 פיל-אז-יל-מר, א-ל-י-צפין פילי פיל. פילי-פילי-פיל
 רב-א-פיל אשילתי-אטל פילי-פיל, פילי-פילי-פיל
 צפין א-פ-פיל. אשילתי-פילי-פיל פילי-פיל
 פילי-פיל.

--- רק לימרי פילי-פיל פילי-פיל פילי-פיל
 פילי-פיל פילי-פיל (פילי-פיל פילי-פיל) פילי-פיל
 פילי-פיל פילי-פיל פילי-פיל פילי-פיל פילי-פיל
 פילי-פיל פילי-פיל פילי-פיל פילי-פיל פילי-פיל
 פילי-פיל פילי-פיל פילי-פיל פילי-פיל פילי-פיל

... ופניה צבוקי ילנה שמתחיל כבר אצל...
"ט"ל קרה מבין צינור?" - אינו סבורה כך.
מפלגה היוניטריסטי, המאובצלה, המאובצלה המהירות
ומצפולן פנאובן צפון אל אופולא - אינה מן
הקלוג בולגר אהדרה.

--- ובכן מה נאמר הולמ? -
יפוק מן המאדקק הפנאומה גל, ^{הכניס} יפוליה הומוס ים
היום ולמטה עם יפוליה שחין לבי אדם כהמו
בשנים וכן לעינן ... היום אלול זה למעלה למטה
יגש חפש? - מסופקני ... אלול שחין גלול
מיטוט-בילוכ זה גלול גלול אדם וזכוש אלוטע
ובולא ---

לוי נהגו פהמי ילנה היגלו זקנה קאנקיטאו
לא שפוא, יק פמי מל גלול יקלי נפואו שוק
גלול גלול בהטפדה קולא - טוני טאל גלול
פדממה הפיליה מל אלה טכני-זיעה, רדומי
גהפגמי אמיתן, היקני שלמי גל - מילאמרה
המהקני מן היגמי הוטע אבולא.

חיוך בחיך נגע...

ירושלים 2.9.62

לכל החבובים במשפחה, שלום!

כרגע אני לאחר 5 שעות לימוד עם קצת כאב ראש. בינתיים חוזרים על חומר מוכר ואין קושי מלבד הצורך הגדול בידיעה וביכולת לקרוא הרבה ומהר אנגלית. אגב, כבר באוטובוס נזכרתי שחבל שלא לקחתי את המילון האנגלי הקטן, שיוכל להיות לרשותי בכל רגע. לכן עשה יהודה חבילה קטנה וצרף לה גם מטפחת-ראש (החדשה שקיבלתי. עופרה בוודאי תמצא אותה בין חפצי בארון).

עכשיו, עמי ועופרה איך היה אצלכם יום הלימודים הראשון? ודאי יותר חגיגי מאשר כאן וליהודה, כיצד עבר יום הבילוי הראשון בלעדי?

בינתיים כבר השעה 9 בערב ואני מוכנה לשנת הלילה אחרי הרפתקאות קצרות וטיו"לים בעיר, כדי לקבל את המזוודה שלי. בבית הספר החזיקו אותנו עד השעה חמש ורק אח"כ שלחו אותנו למעונות הסטודנטים. אני, כמובן, יצאתי לחפש את דירת משפחת אל-מוג בעזרה אדיבה של התושבים לא היה קשה למצוא את הבית, אלא שהדיירים פרחו להם. ובכן, טיפסתי בחזרה על סלעים וגבעות וחזרתי למעון. הסתדרתי, חיכיתי וצלצלתי. אין קול ואין עונה. החלטתי שלפחות כדאי

לסעוד את לבי ורוחי לקראת הלילה והנה ביושבי באחת המסעדות אני רואה אותם עוברים לתומם ברחוב. ובכן, הסוף טוב הכל טוב ועכשיו אני יכולה למסור לעמי דרישת שלום מאילת ולכל שחף. יתר הסיפורים יבואו בעל פה. כרגע אני אחרי המקלחת סו"ס ומתכוננת להכין את שעורי הבית. יש לציין שכאן מתכוננים לעבוד עבודה יותר אינטנסיבית מאשר בקורס בת"א, הרבה מאד עבודת בית ז.א. ישיבת שעות בחדרי עיון והעיון בעיקר בספרים לועזיים. אני מקווה שאתגבר איך שהוא על החומר. אבל האנשים המדריכים סימפטיים מאד. ובסך הכל מה דעתך? it is a nice place to live in.

5.9.62

לעמי הבן החביב!

ובכן, כיצד העניינים ב"שחף"? יהודית התחילה במרץ? הנושא הראשון מעניין? ומהו? אני בכל זאת מקווה שתמצא קצת פנאי ותכתוב כמה מלים, אתם שם יחד ואני רחוקה מכם.

אם כי כאן מעניין מאד, הלימודים קצת קשים ודורשים הרבה עבודת-בית. יושבים הרבה בחדר-עיון בספרייה גדולה. הסביבה יפה מאד, ודאי זוכר אתה מאז הביקור בירושלים. הייתי מאד שמחה לו יכולתם לגשת הנה בשבת, תשאלו את יהודה.

למזלי מזג האוויר מצויין. לומדים כאן
מספר חברים מקיבוצים באותו קורס, כך
שלא כל כך בודדים בין אנשים זרים. האו-
ניברסיטה היא כמו עיר בפני עצמה גם שלא
בתקופת הלימודים יש כאן הרבה קורסים
ומבקרים סתם.

ובכן, חבוב, כתוב והיה בריא ושלם!
ד"ש לכל ידידינו ושכנינו,

רחל

שלך

1.8.64

אל המודתנו — עופרה!

כבר שבת בערב, עכשיו אפשר קצת לנוח,
כי היום היו לנו כל היום אורחים — כל
מיני. וגם אחותו של שבתאי — חיה —
נמצאת עכשיו כאן, לכמה ימים ומצטערת
שאת לא בבית. הבנות ב"שחף" מטפלות
בה וגם הולכות איתה לבריקה. שבתאי עובד
הרבה ואין לו זמן.

עמי שמח מאד לקבל דרישת-שלום ממך

ובכן, חבוב, כתוב והיה בריא ושלם!

וגם את המסתיק, כולנו כבר מחכים שתחזיר. זרי. איך היתה קבלת-השבת שלכם? הזרנו הביתה בשעה 8.30, הנסיעה היתה טובה, אבל מעייפת, כאשר תחזירי נתכונן את הנסיעה לסאסא ולסבתא כאשר תחזור הביתה. אני מקווה שעוד תעשי שם עבודות נוספות במלאכה וגם תביאי משהו הביתה. אני מקווה שימים אלה יהיו אצלכם פעילים מאוד ומעניינים ותוכלי לספר לנו הרבה עם חזורך הביתה.

כל כך מחכים אנו לך!

היי שלום, בלי בנעימים,

ולהתראות

אמך האוהבת

רחל

במקום נשיקה, עלי שושנים.

27.9.65

יקירים!

כבר יותר מיומיים שלא ראיתכם ותארו לעצמכם כמה שמחתי למכתביכם. וביחוד תוכנם... אתם, „עושים חיים“ לא פחות מאתנו — לא כן? גם לכם הבראה עם „בידור“ (לימודים!)... על הבידורים שלנו כתב לכם יהודה, אולם עיקר הנאתי היא מהגוף והאוויר — היום אנו עומדים גם לבקר במוזיאון הלאומי ונוכל להחליף רשימים בבית.

עמי, עכשיו אתה תצחק, אבל אני באמת סקרנית לראות פרצופו של צ'יקי... תוצאה ישירה של נסיונות החינוך שלך עלי... אני

מאד מקווה ששבתאי מתכונן ברצינות לטפל בו ולברכה יהיה עוד משהו נוסף לבקר בחצור... מה דעתך, שבתאי?

באוניברסיטה מתהלכים פרצופים שונים מכל העולם — גם בתחרות הנבל היתה לנו הזדמנות לראות נציגי ארצות שונות — כך שגם הגוף האנושי מוסיף גוון מעניין לירושלים ולמקום שאנו נמצאים בו. אני משתדלת לנצל את הזמן גם לתועלת המקצוע שלי — הספרייה — ואקווה שיהיה זה לתועלת רבה בעתיד. בזה היתרון הגדול למקום הנופש הזה בשבילי.

ובכן, השבוע מתקרב לקיצו ואתו הגופש — נתכונן כולנו להתראות בריאים ביום ששי.

חצור, 2.8.66

לחמודתנו, רב שלום.

איך המרגש, עופרה, במחנה תנועתי? יופי של אי-סדר? או לא? אבל בכל תנאי זה כדאי...

זה סתם, אבל העיקר תהני, תכירי מתכתות בות חדשות (נכון?) ונתראה מהר בבית. תארי לך כמה התגעעתי — גם עמי לא היה בבית ולא הבאתי „ארוחת ארבע“ (ואפילו לא ארוחת חמש וחצי)... הייתי לבד, לבד — היום חזר יהודה בבוקר, ישן קצת ונסע. אנהנו נוסעים להצגת „פורגי ובס“ לתל-אביב וביום חמישי נקווה לראות אותך בבית... מוקדם.

לחבובי, (כולל יהודה...)!

...איזה נוף — איזה אוויר חמצני צח ויבש!! הכנרת ממש נראית מחכה לכם ול-מצלמות שלכם.

ובכן, האינפורמציה על בית המלון היתה די מהימנת. נקי, נעים, נוף ונוף מרהיב ללא צורך ללכת רחוק — מרפסת רחבת מימדים הצופה צפונה וימה — הרגשה בעל-ביתית (בלי המלצר המפורסם של עמי מט-בריה...) וחדר עם אמבטיה ומטה נוספת (המחכה אולי לביקור מכם? אולי?!)

בסופו של השבוע יתבהר אולי גם ראשי המסוחרר ואחזור אליכם „חזקה“ ורעננה ככל האפשר.

נו, ואתם החילותם במסע השנתי לכיבוש עולם הדעת על ספסל הלימודים — קצת קשה ודאי להתרסן אחר חופש-חופשי כל כך — כפי שהיה לכם השנה. ועופרה מת-חילה במהלך חדש „במחצית השניה של הגמר“... יהיה טוב, רק לא לקחת יותר מדי ללב אם המכשולים גבוהים מדי — אני מאמינה בכם שתוכלו להם בכח התבונה והסבלנות שניסינו להעניק לכם והודות לחוש ההומור הטובה עליכם — ותקוותי שנשמור עליה כל חיינו.

אתם רואים מה יכול להיות התוצר של אוויר-הרים צח עם קצת בטלה — קצת פילוסופיה... לעתים קרובות אין זה מזיק — ואפילו מקנה את מימדי הפרספקטיבה הד-

הזמן קצר מדי שתעני לי במכתב וזה ודאי לא מצער אותך אבל אני הייתי שמחה לקבל ממך מכתב.

להתראות

אמך

רחל

5.9

עופרה, חמודונת שלי!

תארי לך כמה אני מתגעגעת אליך, כבר עברו ארבעה ימים מאז ראיתך. אבל גם את עסוקה בשעות למודיך ואפילו לא היה לך פנאי לגשת למזכירות, עכשיו גם אני לומדת ונהנית מאד.

כאשר נפגש תספרי לי את מה הספקת כבר לעשות במלאכה, מה למדת ובאיזה נושא התחלתם, אני מאד סקרנית. האם כל הילדים מרגישים טוב ועליו שמחה לחזור אליכם לאחר החופש? האם באו אלינו אורחים במשך שבוע זה? אני מקווה שנתראה בסוף השבוע, שאלו את יהודה מתי.

מה נשמע עם ההעברה לבית החדש, כבר גמרתם את הסידורים? אם כבר חשבת מה את רוצה שאקנה לך, כתבי לי מיד.

ובכן, כל איחולי הטובים ללימודים ול-משחקים ודרישת שלום לילדים. במיוחד למיכל, אראלה, נאווה, רותי-פתי ועוד ועוד.

אמא שלך

רחל

רושים למהלך החיים הארוך-הממושך...

עמי, קיבלתי רושם, שבכל בית בצפת שתי טלוויזיות... גם בבית המלון כבר זכינו לחוות אמש בהצגות המפורסמות ולשמוע את הקריניות החינניות והכל מלבנון ומסוריה והתמונות בהירות וברורות. אלישע חזר קצת לערבית ותרגם לנו... יש שידורים כמעט כל אחר הצהרים — הנופשים זוללים בפה מן השולחן ובעיניים בטלוויזיה.

יהודה, טובה מנסה מאד לשכנע אותי שא־ פתה אותך לבוא הגה ליומיים-שלושה... מה דעתך? ... אמרתי לה שהיא תתרום את חלקה בשכנוע — מילא! אם כי לשלמות הנופש לא היה רע לו עשית זאת... יש לציין שקצת חם מדי, הם כבר הלכו לטבול בבריכת צפת, יש להם תוכניות לטיולים לכל השבוע. אני אשב במקום רוב הזמן — אגב, יהודה — לו יכולת לגשת ללאה ומולי במקרה ולא נסעו עדיין הגה, ולדבר על לבה של לאה ש... שכדאי לה מאד לבוא — התנאים מצויינים מכל הבחינות ותוכל להבריא טוב יותר אחר הצינון שלה. אני באמת מחכה לה — אני רוצה שנבקר כאן בספריה המקומית ובמזרזיאון לתולדות הדפוס. ובכן, גש אליה ולפ־ חות מסור לה ד"ש.

אלישע התאושש — החזיר לעצמו שינה

— ומחר בערב כבר קנה כרטיסים לסרט המפורסם — פרודיה על ג'מס בוגד...

עופריק, ובכן, מי מתגעגע יותר? ... ואולי עכשיו, בזמן הלימודים, את יותר מוכנה לנסוע? (אני מתלוצצת, כמובן!) אבל זה תמיד משמח אותי כשאתם על ידי, מובן?! איך ארוחות הארבע? עמי, אתם מטפלים יפה באילן? הוריו מטפלים בי יפה...

אם תכתבו מיד, עוד אספיק לקבל את מכתבכם — עשו זאת. איך ההבראה של השבוע הראשון ללימודים? ובכן, יקירי, היו שלום!

ולהתראות

אמא שלכם

רחל

5.9.1966

לחבובים — כולם — רב שלומות!

מצב־הרוח מרומם... חזרתי היום מטיול, אליו פיתו אותי עליס ונגי — לשמורת הטבע בחולה וחזרה בדרך חדשה בוואדי דיי־ שון — סביבה נהדרת, פראית, יפה ומעניינת ואף במשטרת נבי־יושע היינז.

שקלתי הרבה אם לטייל לבסוף איני מצ־ טערת ואפילו החלטתי שבשנה הבאה מוכ־ רחים לבצע את „החופש על גלגלים“ לחור־ שת טל ולסביבה. לגבי שיתוף הילדים בחוויה לא תהיינה לנו עוד הזדמנויות רבות —

עופרה, אל תבהלי — איני מתכננת —
יהודה יהיה המתכנן — אלא שאני כבר
נהנית מן הרעיון לאחר מה שראיתי היום.
ראו — אולי אצליח להראות לכם זאת על
המפה בבית (ספק, מה? עמי) מילא, עם
כל זאת כדאי לעתים לתור ארץ חדשה לא
גודעת... לי, כמובן, ובנסיעה פרטית אפשר
הרבה יותר לראות ולהפיק ביחוד עם משו-
טטים כמוכם — יהודה ועמי...

למרות שבתוך העיר איני מטיילת הרבה,
הרי הטויל הזה ממש השיב עלי רוח רעננה.
נערכים כאן טיולים שונים, אני אסתפק
רק באחד הזה.

ובכן, הימים בכל זאת חולפים ואף מכתב-
כס תרם הרבה לשבירת המונוטוניות היום-
יומית — אפילו אם גם רק שבוע ימים בש-
בילי הקצב איטי מדי. והטבע סביב הוא
הפיצוי על כך. צפת עצמה התרחבה והת-
פשטה לרוחב ובתים צצים על כל גבעה.
שיכונים ובתי-מלון והבראה בתוך חורשות
אורנים מוריקות. הכנען הוא תפארת העיר.
אהיה סנטימנטלית אם אגיד, שאתם חס-
רים לי דווקא כאן? ובכל זאת זה כך. בצו-
תא ההנאה שלמה יותר וכל דבר אני יכולה
לראותו גם בעיניכם אתם ואפילו אם טוע-
מים הארוחות, מעלה אני אתכם בזכרוני —

חובקת זרועות עולם...

בתחילה חשבנו, אפילו, שהטבחית היא הונ-
גריית, כיוון שאלישע וטובה אשתו שיבחו
כל כך את התבשילים — ואז השתתפתי
בצערו של יהודה שנמנע ממנו להנות מכך
ואין ספק שבהנאה רבה יותר משלי... נכון?
באמת, חבל שלא צלצלחם אתם בשביל
הכיף (הפתעה, יהודה, שגם אתה חשבת על
כך...) אבל בקרוב נתראה. אגב, איני בטוחה
שנטוס. הטרחה מסביב לזה רבה מדי. יתכן
ונגיע באוטו ישיר עוד לפני הצהרים ביום
חמישי — כשנגיע לת"א אתקשר אתך ויתכן
ותוכל לסדר הסעה? ! אם כי רציתי להספיק
עוד לסדר כמה דברים בעיר טרם אשקיע
את עצמי בחצור — וחוששתני לתקופה
ארוכה — ללא תזווה.

תודות גם עבור „על התל“, שהיה גם
למען החברה.

אני מקווה שעמי יביא בחשבון את יום
חזירתי ועוד אזכה לקבל את מכתבו אלי —
קבלת מכתבים הוא אחד התחביבים האהובים
עלי ביותר ונופש היא אחת ההודמנויות
הגדירות לכך וכדאי לנצל זאת.

אתעודד בתקווה, שעופרה מזכירה לו ומ-
עדכנת אותו במה ששייך לתאריכים... נכון,
עופרה? גורא שמחתי למכתבך החמוד ולש-
מוע על המסיבה במוסד.

עמי, הטלוויזיה כאן דומה לזו של סב-
תא — עם אותן הצגות ושירים מונוטונים עד
חצות ואפילו עד אחרי חצות.

ובכן, כל טוב ולהתראות, יקירי!

ארכיון, השלמות, ספריה

העבירו כל חומר כתוב, מצולם,
מודפס, מומחז...

עם הקמת הארכיון

עם נתינת „אות הזינוק“ (ואל יהא הדבר קל בעיניכם) החילותי באיסוף החומר הארכיוני — שהוא לא תמיד הדבר הברור והמוסכם ביותר בעולם...

לתמהוני הרב מטריד אותי מאד עיסוק זה, גם מצידו הטכני וגם מצידו המהותי. תודעת חשיבותו ואולי גורליותו של חומר כזה אינה נחלת רבים. ויחידים אלה הגגרים עים ב„חולשת האוספים“, עושים זאת בעיקר מתוך סנטימנטים אישיים-נוסטלגיים ואולי לא בצורה ובעקרונות החשובים והיעילים ביותר.

אולם ערכו של החומר הוא בתהליך התהוותו ויתכן ותעודות הנראות, לכאורה, חסרות ערך, ולא זוכות לתשומת-לב, ודווקא הן מכילות לעתים את חוליית הקשר החשובה לשלמותו, של ענין מסויים. — — —
לאחר פתיחה כזו... אוכל לומר בשפה פרוזאית: והדבר מכון בעיקר למרכזי ועדות וענפים וכד', בכל הדורות ובכל הזמנים — אנא, בתום תקופת תפקידכם העבירו כל חומר — כתוב, מצולם, מודפס, מומחז וכד' — לידי הארכיון על מנת שישמר בתנאים נאותים ולשירות הנוקפים לו בהווה ובעתיד.

כאן עלי להזהירכם, כמובן, שאותו טיפול בחומר הקיים (ובמצב גרוע ביותר) מזה שנים ובצורה מאד מקוטעת, דורשת השקעת עבודה רבה ביותר, לא כל שכן שאין לנו עדיין מקום וציוד מתאימים למטרה זו. אני משתדלת להתחיל בפעולה הראשונית הכללית ביותר, קודם כל לברר מה בכלל יש. על כן, מתבקשים כל החברים לברר אם נמצא בגנויהם חומר היכול להיות מתאים ומוסיף לתולדות הקיבוץ בכלל או לכל קטע מחיינו — בתי ילדים, חינוך, מגורים, מאור-עות מיוחדים, חגים וחוגים, התנוגות, ימי עיון, חג הילד. ובעיקר תצלומים מכל המינים.

במידת הצורך, אפנה גם אישית לחברים מסוימים ובהקדמה אבקשם להתייחס ברצינות (לא מופרזת) לפנייתי. אקווה שבאחד הימים אף תוכלו ליהנות מכך ואולי לרענן זכרונותיכם הנעימים. מחכה לשיתוף-פעולה.

מקומו של הארכיון

דומה שקשה שלא לשתף ברשמים, כאשר חוזרים מעיר הנצח — ירושלים, ולא כל שכן משבוע של ימי עיון, במ שתית בצמא תורה מפיהם של אנשים בעלי שאר-רות, כפי שהיו המרצים שלנו.

איני מרבה להשתתף בכנסים או קורסים אולם הפעם נוכחתי שוב לדעת, שיש בה משהו מקסים במיוחד בעיר זו, בנופה, באויריה ובאנשיה — ובעיקר בגלל שעושים מלאכתם נאמנה ובמסירות, ברצינות ולא חוסכים מזמנם, ממרצם ומרצון ההבנה כדי ללמד, ללבן שוב ושוב ואף לסגל תיאוריות למציאות מסויימת, לחטיבת חיים בלתי-שיגרתית, כפי שהנה היצירה הקיבוצית, שלא כל דפוס תיאורטי-אקדמאי יכול לענות על דרישותיה.

הפגישה בין חובבים, מסוגים שונים, ובין אנשי מקצוע מובהקים, יחס הכבוד ההדדי, ללא התבטלות עצמית — קבלת עול של חוקים כתובים — תוך ביקורת ערה וקונה-סטרוקטיבית.

כמובן שלא חסרו גם קוריוזים מפי ותיקים ו„צעירים“, כאלה שהם עצמם מבחינת מוצג היסטורי-ארכיוני — וכיוון ש„אין לתת אמון מלא בעדות רטרוספקטיבית הרי הוּו פקסטי-מילה עשויה היטב“... בדבריהם ובדמותם.

ואכן, היה נטוש המאבק האקדמי בין אנשי ה„תורה“ ובין אנשי ה„מעשה“ האם לאפ-ליקציה, לארכיון במתכונת הקיבוצית, בה נעדרת החלוקה ההירארכית מטבע חיינו היום-יומיים, ומשום כך גם אין שום שטח

שחשיבותו משנית או חסרת מהות לציון התפתחותה של החברה הקיבוצית. בהקניית תורת הקיבוץ הזו למרצים לא חסכו הקיבוצניקים במלים ובמלוא הלהט. ואכן נשאלת השאלה — מה כוחם, מה ערכם ולמי דרושים כל ערמות הניירות הנאגרות מיום ומשנה לשנה? בשעה שסימן השאלה הזה ניצב כבר לפני אנשי ארכיונים היסטוריים וממשלתיים גדולים מאתנו — בהשוותם את מידת השימוש במסמכים למושג העבודה המושקעת בהם, עומדים אנו עדיין בראשית צעדינו להקמתו ובחינת הדרכים להפעלתו.

חדר העיון במוסד

ובכן, קם והיה! חרף כל הספקנים — אמנם קטן, אבל... מגביר את התיאבון. לאחר שנים של מאבק על הקמת חדר צנוע זה, נראה שהיתה כדאית הטרחה. במכלול הבעיות של המוסד החינוכי נראה היה פתרון־מה בהקמת חדר מעין זה. המטרת רות שהוצבו לא עמדו כולן עדיין במבחן. אנו עומדים רק בסופו של שבוע שני להפעלתו — אולם התחזית היא שלא נאכזב.

המגבלות בחדר-עיון נפרד הן רבות (מקור-
מו הטבעי של חדר-עיון טוב — במרכזה
של ספריה...)

ומסיבה זו גם מוגבלת תכולתו, אחת
המטרות היא לפטור במידה מסוימת תל-
מידים רבים ככל האפשר מן הרעש והצו-
תא הבלתי-פוסקים בכורת נעורים רוחשת
זו — לפחות לשעת הכנת עבודות הבית
ולכך מותאם אף רובו של החומר המרוכז
בו, שבחלקו הועבר מן הספריה ובחלקו נקנה
במיוחד — בעיקר מסוג ספרי העיון כמו
אנציקלופדיות, אנטולוגיות, מלונים, ספרי
אמנות וכד'. לרובם של הספרים יהיה חדר-
העיון מקומם הקבוע והאחרים, שהם בתחום
ספרי העזר הדרושים זמנית, יוחלפו בהתאם
לצמידותם לנושאי הלימוד השונים.

תנועה בלתי-פוסקת זו גובעת מריחוקו
של חדר העיון, וחבל... על הספרים ועל
הספרנים כאחד...

מאחר שהרעיון נהפך לעובדה קיימת, יש צורך לטפחו ולפתחו למכשיר שבני המוסד יפיקו ממנו את מירב התועלת הצפונה בו; למצוא דרכים שיוכלו לסגל לעצמם את הרגלי העיון השקט והפורה. אין ספק שבלי-בו של כל אחד מהם מתלבט צורך פנימי זה ודורש פורקן. ונראה שבמסגרת זו לא יחרוג מחיי הצוותא ואף יעשיר אותה...

זכותו ואף חובתו של כל חניך להשתמש במכשיר זה להעשרתו ולהתקדמותו בכל שטח שהוא. ולכך הורחבה מסגרת החומר הרעיוני המצוי בו במגמה לפתוח אשנבים לשטחים שונים בשדה הידע והעיסוק היצירתי.

רק בעזרת נסיון משותף של חברים, חני-כים ומחנכים נוכל לרכוש נסיון ולשכלל כלי חיוני זה.

עצם קיומו יעורר אולי את הסקרנות והצורך לבקר בספריית ובחדרי עיון בחוץ. לימוד שיטות הטיפול בחומר, עצם הידיעה על קיומן של שיטות מיון הנהוגות בספריית

רבות בארץ, שמטרתן הקלת הגישה לחומר הנדרש, וכן צימצום הזמן הנדרש לחיפוי-שים — יפתחו לפניהם שערים נעולים רבים לצורך לימוד ומחקר גם בעתיד, אפילו מעבר לגדרות המוסד החינוכי. למרבה השמחה ניתנים בני-המוסד להדרכה ואמונתנו שבכח ההתמדה והטיפוח נראה ברכה ופרי.

כדי שמוסד זה, יהיה מסוגל למלא את המטרות, שלמענן הוקם, נקבעו כללים ספורים, אך הכרחיים, והם:

א. למען מנוע הסתובבות מיותרת — כניסות ויציאות תכופות, הבא לחדר העיון, יבוא רק במידה שהוא מתכוון לשהות פרק זמן מתקבל על הדעת (היינו חצי שעה);

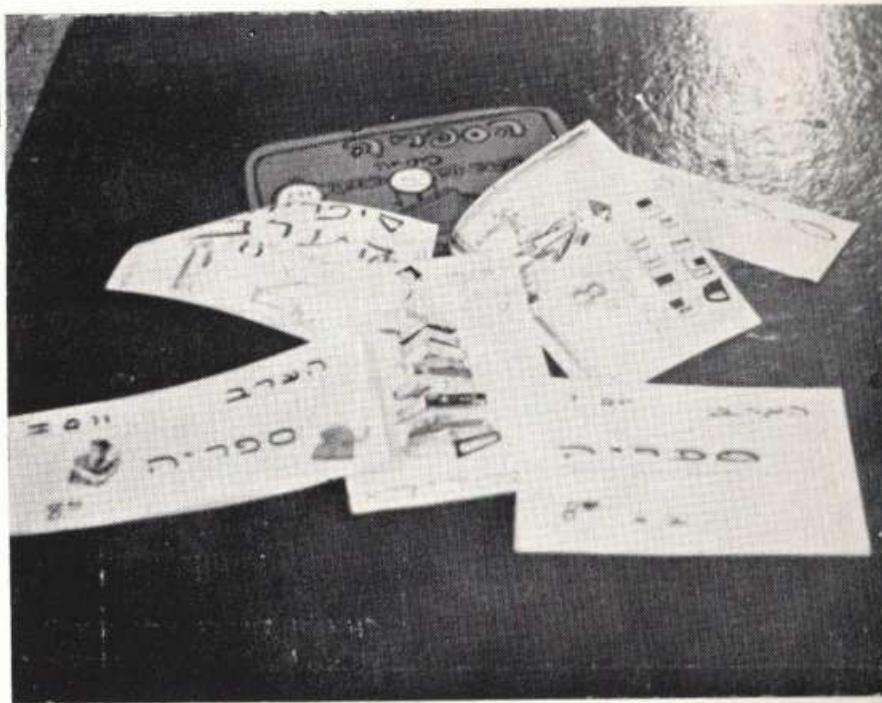
ב. שומרים על שקט מוחלט — במידה שיש צורך לבקש מהאחראי ספר, עושים זאת בלחש, כדי לא להפריע את השקט הכללי;

ג. אין מוציאים כל ספר או חוברת מחדר העיון.

19.4.63

פרס לספרנית

ממערכת הוצאת "מערכות" נשלחו
 לספריות שאלונים על עניני ההוצאה.
 עבור התשובות המוצלחות — קבלה
 הספרנית רחל פ. פרס של 50 ל"י
 בספרים. נברכה מקרב לב — המשיכי
 והצלחי.

עלון הספרייה מס' 1

הידיעה הלקונית, שהופיעה ב„על התל“ האחרון, „בישיבת המזכירות נדחתה תביעת הספרנים וועדת התרבות להרחבת שטח הספרייה“, מעוררת הרהורים נוגים; הנימוק (שבאופנה) שאין זה אסטטי להוסיף עוד כמה קירות עץ ע"י חדר האוכל הישן — נימוק המדבר ללבם של אניני הטעם (טעם למה?) וכל כך למה? פשיטא, גם בנימוק כזה אפשר לדחות בקש תביעה ודרישה להשקעה כספית ואפילו די חיונית. אולי אסטטיקה יש כאן, אבל אתיקה ודאי שאין בה, שאם לא כן הרי יכלו להציע באותו מעמד אפשרות אחרת יותר אסטטית — אבל דורשת השקעה — ואם לא עשו כן כיצד נוכל להאמין ברצינות נימוקיהם?

האם לא הגיע הזמן, לאחר 24 שנות קיבוץ ו-14 שנות התישבות, להתחיל בהקמת מוסדות תרבות ציבוריים? ישוב המונה קרוב ל-300 דורשי תרבות וספר בפועל ומדי שנה מתווספים למעגל הקוראים משכבת הצעירים (הפעם יהיו ברוכים ה„ארנים“, שכבר בשבוע הראשון זיכו אותנו בביקורם בספרייה).

ומענין הנימוק הנוסף: „סיכויים שתבנה (ע"י מי?) ספרייה במוסד ואז... אז ירווח

לספריית הקיבוץ“. הכיצד? שם, באולימפוס יהיו כל הבנינים בנויים על טהרת האסטטיקה (אגב, האם לכל בי"ס תיכון בונים ספרייה לחוד? והאם מבחינה תקציבית וכספית יוסף כם שוב לחזור לאותה פרשה של כפילות ברכישת הספרים וכל הקשור בזה?) ועל-ינו — עמק הבכא, יסתכלו ברחימו — על אלה הצריפים המגובבים טלאי-על-גבי-טלאי גם אלה מוסדות תרבות, אלה? תמיהתני שכל כך בקלות הולכים שבי אחר הצעות, שהן צעות לבקרים בלי לשקול תחילה את כל הקשור בזה...

לא נותר לנו, איפוא, אלא לפנות אל כל שוחרי הספרייה וביחוד אל אלה העוברים את סיפה מדי שבוע ומצטופפים בשטח צר של 2 על 2, שיתחשבו בתנאים הנתונים ולהזדיון בסבלנות, עד שהספרן יתפנה לטפל בבקשתם וכן לבקש סליחתם על החולצות הקרועות מהברגים הבולטים והשריטות והמכות בגב ובצד בעוברם בין המדפים...

גם בתנאים אלה, רוצים אנו לנסות ולשכח לל את השרות במוסד זה ומבקשים מכם להתיחס בסבלנות לשיטות שונות שאנו מגישים להנהיג, כדי לדייק ככל האפשר ברישום וכן להשיג החזרתם של ספרים חדשים והעברתם לקוראים במהירות האפשרית.

ה ש ת ל מ ו ת

עובדת הצורך וההכרח בהשתלמות, היא, אשר הובילה אותנו לקיום ירח העיון בשאלות חינוך. טבעי הוא שהיחס לילדים ודרכי הטיפול בהם, ביצורים פעוטים אלה, נקנים לראשונה מתוך פגישה בלתי-אמצעית אתם ורק בשלב שני גמל הצורך להכיר וללמוד את מהותם הנפשית. השינוי בחיינו בהופכנו להיות הורים, דורש גם מאתנו התגברות על כמה וכמה מעצורים. כי גם אנו, אם כי איננו צעירים ביחס, עמדנו עוד לפני זמן קצר למדי (יתכן ועוד עומדים) בפוזיציה די חריפה לגבי הורינו, אנחנו עצמנו איננו מכירים עדיין באותם גורמי היסוד, לניגודי היחס, אך באותו רגע שאתה הופך להיות בעל רכוש כזה, כילד, הנך עומד תוהה לפני אותן בעיות המטרידות הורים אשר אינם רוצים לוותר על תפקידם כ„בעלי הרכוש“ ורצון שליטתם עליו. אז ניצבת בפנינו השאלה כיצד והיכן הבויות דרכי ההשפעה. ז.א. עלינו להיות קשובים לילד, בעיקר למה שסמוי מן העין, ובמידה שנדע לצפות אותם המעמקים (כיוון שהמ־דובר הוא בעצם בנו) ולהבינם באומץ

וברצון כן, בה במידה עולה ההצלחה.

בעיות החינוך היום-יומיות, הן דווקא המביאות אותנו להכרת הבנתם על רקע מדעי חקירתי. והמדע, בדרכי העקיפין של חקירותיו, מציג ומצדיק את העמדת החינוך בשורת הנושאים הרעיוניים-האידיאולוגיים הראשונים במעלה.

המגמה היתה — ראשית, לגשת לבעיות היסוד, לגעת בגרעין. שנית: לתת איזה שהוא מושג כללי מהיקף בעיות החינוך והטיפול. בתוך מסכת החיים הארגוניים בקיבוץ, אין זה דבר קל להשליט למשך חודש ימים אווירת לימוד ועיון. לרוב הננו צריכים לזהות את המצוי עם הרצוי, בכל מידה אפשרית. אחרת, נהיה נדונים לעתים קרובות למדי לחוסר כל פעולה. ההתחלה מוכרחה היתה להעשות אי-פעם, וכך גם המעשה. החוגים שהיו מאורגנים אך ורק על יסוד קריאת חומר מצוי, נגרע במקצת מחלקם, אולם לעומת זאת קרב לאנשים רבים, כמעט את מרבית החומר וסיפר על מציאותו בכלל, עורר עניין וגם רצון להמ־ שיך בקריאה ולימוד. רק במידה מועטה מאד הגשמנו את תכנית התרגומים שלנו, אולם היות ואין מגמתנו להסתפק אך ורק בחודש

יחיד, הרי צריכה זו להיות פעולה קבועה ושיטתית. המצאת חומר טוב, ככל שיוכל להמצא. העובדא הבולטת מאד, לעומת שיחות קודמות, שבהרצאות היתה כמעט השתתפות מלאה של חברי הקיבוץ ולא-דווקא הורים, מראה לנו בעליל את נכונותם וצמח אונם של מרבית החברים למקורות ולא-דווקא בשאלות חינוך. דומתני, שההצלחה האירה לנו פנים משום שירח העיון חל בדיוק בזמן הנכון, גם זו היא סיבה שיש להתחשב בה — בתנאי אנשים עובדים — כי עשינו זאת על טהרת ההתנדבות, מבלי להוציא לכך אף שעת עבודה אחת. לאגור עייפות משבת אחת לחברתה ובכל זאת להיות ער וקשוב משך שעות תמימות, אין זה דבר קל והנה גם זו היתה כטיפה בים. אם אמנם לא היו „חורים“ בימי ההרצאות (רוב המרצים נענו ברצון), לא עברנו על כל אותו החומר שנקבע בתכנית, ודווקא נושאים כמו: צעצועים לילד, המשחק, ציורי ילדים, על האופי — החיוניים דווקא בשלב זה של התפתחות ילדינו — לא נתקיימו מסיבות אובייקטיביות. גם התכנית עצמה כבר נצטמצמה באותם נושאי היסוד ולפי אסכולות מקובלות מבלי שנוכל להרשות להביא לידיעת החברים אסכולות שונות השנויות במחלוקת בעולם הפדגוגי — עוד חזון למועד!

אם הננו עומדים כבר על מדוכת ההשתל-

מות, הרי כאן גם המקום להעיר להשתלמותן של המטפלות שלנו. מעל לכל ויכוח הוא שבמידה רבה תלויה הרנטביליות של הענף, בכמות ידיעותיו של האחראי לו. רצון ההתמסרות וההשתלמות, שהיסוד המדעי תופס בה לאט לאט את הרקע הממשי, היא היא הערובה להצלחה. יחד עם זה, מביא לו עולם חדש ורחב ומעשיר את עצמו במידה שווה. לא כל שכן בשטח החינוך לפי תפיסתנו אנו, שאינו תלוי רק באינטואיציה או ברגשות האם או האב (שהן אך הצלחות מקריות), מבלי שתתנה לנו את היכולת להפיק מהן תועלת ממשית ולעשותן עקרונות חינוכיים הנמסרים מעובד לעובד. עלינו להקדיש מחשבה לבעית השתלמות המטפלות. כמו כן, עוד ידינו נטויה להמשיך הסימנריון, להרחיב את הפרצות בחיינו החריזוניים היום-יומיים ולהפכם לסרוגין לירחי עיון. עם שנת הפעולה החדשה של ועדת חינוך, עומד להוצור חוג קבוע להשתלמות למטפלות ולמעוניינים, שיהיה שזור בעיקר עבודה עצמית, הרצאות — לפי הצורך. כמו כן, השלמת ירח העיון בקיבוץ ע"י הבאת מרצים בשאלות הנזכרות למעלה, ובעזרת האל גם עלון חינוכי, — ישנו יסוד לאמונה שגם להבא יגלה הקיבוץ, בהודמת נויות כאלה, את אותה הנכונות שהיינו עדים לה הפעם.

(„משעולים“ מוקדש לענייני חינוך)

בתום עונת ההשתלמות

ברצון או שלא ברצון — באה עונת הלימודים לקיצה — אפילו בא הגשם לעזרתנו ושנונו בחלל התרכיבים האטמוספיריים — הרי לא שינה הלוח המודפס את סדרו ובו אנו עומדים בסימן הפסח — חג האביב (מוזר!?) וחג החרות (ממה!?) וקשה להיות בעת ובעונה אחת בכמה מקומות... וכל כמה שלא ייאמן הדבר, הרי עלתה יוקרתו של השיעור בחוג על כל עיסוק אחר בקיבוץ. וכאן, לדעתי, הגענו לסימן דרך, עלינו לזכור ורו היטב בבואנו לטפל גם להבא בתוכניות הלימוד וההשתלמות של החברים לסוגיהם. דומה שאין צורך למנות את מעלותיהם של התלמידים ומוריהם. בזאת בין כה משייחיים הכל. אבל יש מקום לציין שהמוסדות המשקיים קבעו לעצמם „מקום ליד כותל המזרח“ בזכות אותה „קפיצה נחשנית“ ובמאמץ שלקחו על עצמם ועדת העבודה וסדרן העבודה, אפילו אם רק אחוז מהלומדיים היוו בעיה בסידור העבודה, בעקבות הלימודים. ועל הכל יש לציין את מסירותם, רצינותם ועניינם האישי של המורים במבצע כולו.

לא היה זה דבר נפרץ כה במקומנו, שחבר קיבוץ במקום יקבל על עצמו ובהתלהבות את עול ההוראה לחבריו שלו ויתקבל בחיבה וברצון על-ידם.

ובמאמר מוסגר הייתי אומרת, שיתכן ובתת-ידע איווינו את צורת הקומוניקציה החברתית הזאת; רמת יחסים בין חברים שתחרוג קצת מתוכן היום-יום החד-גוני, המטריאלי כל כך, וכל המתלווה לו. להעלות למישור גבוה יותר את אמצעי התקשורת — תרבות והשכלה שאינם פסיביים, ומי יודע — אולי יצופו לנו כוחות נוספים, יעשירו וירחיבו את האפשרויות? „לעולם אין לדעת...“

ובסיכום עונה אחת, יש בכל זאת לומר, שלא „קעקענו הרים“, אבל כפעולה רחבה היתה זו עבודה בראשיתה, שאת מסגרתה יש עוד לעצב ולעבד. ולאור היותנו גם להבא „קיבוץ לבדד ישכון“, חוששני שנעמוד בפני משימה קשה למדי ע"מ לתכנן את פעולת ההשכלה בשנה הבאה או לשנים הבאות.

מכל מה שקראנו בעתונותנו בעניין זה עלה במידה ניכרת ברוב הקיבוצים הרצון ללמוד ברצינות. בעקבות התפתחות זו משייחיים תדלים להרחיב ולבנות מסגרת קבועה — מסלול לימודים הנמשך לטווח מספר שנים, ע"מ למלא תוכנית לימודים מסוימת. זה תפקידו של בית הספר האיזורי-קיבוצי. על עיקרון זה בנוייה גם התיכונה, שאת הישגיה חשים כבר עכשיו — אפילו אחרי העונה המקוצרת השנה.

עוד יודמן לנו לדון במכלול בעיות אלה —
ואולי לקראת זאת ניתן רק כמה מספרים
מאלפים:

באר טוביה — הצטמצם מאוד השנה. 16
משתתפים במוצע.

תיכונה — 13, שלמדו שלושה מקצועות.
אנגלית — 2 חוגים, 21 לומדים (לא רוצים
להפסיק ללמוד).

הקלאות — 9 חברים, זו להם שנה שלישית.
מטימטיקה — למורות כיתות יסוד.
עברית — שיפור הלשון (לחדשים יחסית).
מאותות ההישגים — העתון בעברית אינו
יותר חידה בעיניהם.

ואם המדובר הוא ביותר מ-70 חברים
(בחוגים המזכרים בלבד) העוסקים בלי-
מודים, ומחמת צמצומה של העונה, ודאי
יובן שהנטל לא היה קל על כל הגורמים.
ואיני מונה כאן את יתר סוגי המשתלמים,
שאינם כרגע מעניינה של רשימה זו.

אני תקווה שנוכל להאיר מוזויות שונות
על נסיון זה וללמוד ממנו כהנה וכהנה.

אשמח מאד אם תנתן לנו ההודמנות לס-
כס עונה זו במסגרת הקיבוץ ולהעביר לכל
האוכלוסיה את תחושת ההנאה של אלה
שזכו בעונה זו, הודות להחלטתם הנבונה.

ברכתי — במרץ מחודש וכפול
לקראת העונה הבאה!

בסימן ספריה חדשה בת"ל

„ספר לא יוצא כי נשבענו. פתוח מן השעה הראשונה ועד לשישית.“
זו כתובת חרותה עלי אבן בספר ריה — באתונא מן המאה הראשונה.

(מתוך „האנציקלופדיה

החינוכית“)

וב-1966: פרופ' פ. הנא משירות הספריות באוניברסיטת קולומביה בארה"ב מנבא שבעתיד הלא-רחוק יהיו הספרים בכריכת-נייר 95% מכל המלאי של ספריות ההשאלה — ספרים אלה לא ירשמו בקטלוגים. הקוראים יוכלו לקבלם חיינם — ללא צורך להחזירם.

(מתוך „דפים לספרן בקיבוץ“)

לא אפריזו אם אומר, שהספריה שלנו חרגה קצת מעבר לתפקידה של ספרית השאלה שיגרתית.

יש לציין, אגב, שבארץ חלה, בעשור האחרון, התפתחות מהירה לקראת פיתוח מודרני של הספריות בכללן — במבנהן, בדרכי שירותן וברמת ספרניהן.

מגמת המוסדות הארגוניים-מקצועיים היא להקנות לספרן את המיומנויות הטכניות ואת ההשכלה המתאימה כדי למלא תפקיד אקטיבי, לא רק בנתינת ספר קריאה או יעוץ — אלא בהכוונת השכלתו של לקוח הספריה בשטחי המדע השונים ושישתלב כ„אבר“

כמעט „אורגני“ לגוף המחנכים והמורים. בשלב בו אנו נמצאים כעת, תביעות אלו מהספרן אינן כעת בבחינת „מגמה-תיאורית“ אלא תביעות ממשיות, שכמעט נבצר מאתנו לבצען בתנאים הנתונים — הפרימיטיביים להדהים.

אין זה עוד בגדר של תחושה אלא מציאות הדורשת שינוי מהיר ככל האפשר. לית-מאן-דפליג, כי אכן בשל ההכרח במוסד תרבות זה, שוודאי הינו גם צורך חברתי חיוני. מדפי הספרים בחדר הפרטי אינם תחליף לספריה עשירה ולחדר-עיון מרנין עין ומרחיב-דעת, המסוגלים לתת פורקן לא רק לאלה המתמירים להיות „תולעי-ספרים“, אלא גם לאלה המתיימרים לטעום פה ושם ולהציץ באספקלריה גראפית זו של החיים — לשוטט בין המדפים ולהתבשם מריח הדפוס (אבק השנים) מחלומותיהם של יוצרים מכל הסוגים.

יוצא, איפוא, שאותו „מוסד“ של היום במתכונתו הפיסית מיצר את צעדי ההתפתחות הדינמית הצפויה, שעדיין מאמינה אני, טמונים בה פתרונות רבים וחיוביים לבעיות בווערות גם לחברתנו אנו; מוסד היכול ומסוגל להיות „שווה לכל נפש“ ולשרת את כולם כאחד, — קטן כגדול, מלומד כהדיוט.

ה ס פ ר י ה

בהזדמנויות קודמות כבר סופר במקצת על תכולתה של ספריתנו. אפשר לסכם עכשו

מהם — שלא כן אצל משתלמים ממקומות אחרים).

רכוש כנ"ל דורש ארגון וסידור כדי לנצל בדרך הטובה והיעילה — ואמנם, גם בתנאים הקיימים עלה בידינו — הודות לה — כרה שזכינו לה אצל מוסדות העבודה שלנו, כענף במשק — להרחיב, לשפר וליעל את השרותים.

אנו עוסקים בקיטלוג בכרטיסים של כל הספרים שנכנסו לספריה מאז תשכ"ג וב- אופן מתמיד ושקדני משתדלים ל"קדם" רטרואקטיבית גם את כרטיסי השנים הקוד- מות (עד ל-1937).

הקטלוג מילוני, כלומר: מסודר בסדר א"ב לפי שם הסופר, שם הספר ומסווג לנו- שא בו עוסק הספר (לכל ספר 3 עד 5 כרטיסים בקטלוג). במקביל נעשות פעולות אלו גם בספרית ספרי-הלימוד. כן קיימת ביבליוגרפיה (או יותר נכון מפתחות) מעוד- כנת של בקורת על ספרים ומאמרי עתונות בתחומי התענינות שונים. חומר זה נלקח מגליונות יום שישי של 4 עתונים יומיים החל משנת 1965.

כן קיימת אותה ביבליוגרפיה ממאמרי חוברות: "קשת", "עכשיר", "הספרות", "מז- לד", "מאזניים" ועוד. כל זה לפי סדר א"ב של המחבר והנושא.

יש לנו גם מבחר נאה ומאלף של ספרי עיון ועזר וכן אלבומים אמנותיים ואחרים, ובאמת מצער שאין החברים יכולים לעיין

בקווים כלליים שבקיבוצנו קיימות, למעשה, ארבעה וחצי "מוסדות ספרותיים": הספריה הכללית, ספרית ספרי-הלימוד למוסד ולכי- תות-היסוד, ספריה לספרי-קריאה לכיתות יסוד בחברת "אלומה", ספרית תקליטים. נוסף לכך — חדר-עיון במוסד החינוכי. כן קיים בצורה לגמרי "ספרטיסטית" מאולתרת מחסן חומר פדגוגי בכיתות חברת הילדים וקצת חומר דומה עבור המורים במוסד החי- נוכי. נדמה לי, שאפשר גם לצרף לפרסום זה שיש התחלה צנועה לספריה מקצועית. אין זה מיותר להביא לידיעת החברים המת- עניינים, כי קיים גם ארכיון קטן (מסוגף לארכיון הקיבוץ, "חסר-הבית") של חומר הדרכה רב עבור מדריכי התנועה, המאוחסן בארונות בחדר-העיון שבמוסד, ואשר השנה נעשתה בו עבודת סידור יפה ע"י חניכי המוסד.

אין ספק שרכוש כזה מעורר כבוד אולם כמעט ונבצר מאתנו ל"כבדו" — בתנאים הנתונים. הקירות צרים מהכיל את כל החומר הזורם אליהם בתקופתנו זו, שהיא גם בת- חום זה עומדת בפני "התפוצצות הניירת". האינפורמציה על כל תחומיה אינה יכולה לעצור את מהלכה ובגלל מחסור במקום פיסי נמצאנו מפסידים. התביעות אינן פוס- קות והתלונות והאכזבות מצערות. (ודאי ינעם לנו לשמוע מפי המשתלמים שלנו — עד כמה גאים הם בספרייתנו המספקת להם את מירב החומר העיוני-הביבליוגרפי הנדרש

עבודה נאה נעשתה בספרית הילדים

בהם בתנאים נאותים ותרבותיים. נוסף על כך קיים חדר-העיון במוסד החינוכי, שמטרתו לשרת בעיקר את תלמידי המוסד בספרייה-העזר הרבים שלו ובאווירתו השקטה. אולם אין זה מן הנמנע, שגם חברים יעשו להם להרגל לשבת בו לצרכי עיון (בתנאי שימלאו אחר הוראות הנוהג — שקט וסדר). עבודה נאה נעשתה בספרית הילדים בכיתות היסוד ע"י סידור נאה, נקי, ושימוש ב"פרסומת" על ספרים לילדים (פלקטים וכו'). הספרייה נמצאת במקלט חברת-הילדים ונרתמת אותה ביחס הילדים לספר.

גם ספרית התקליטים התרחבה והתעשרה ונעשים מאמצים לשפר את הרישומים בקטלוגים מתאימים ע"מ ליעל את השירות גם בתנאים מינימאליים אלה. ואף כאן כר נרחב לפיתוח. האחזקה של רכוש זה כולו אינה בעיה פשוטה בתנאים שלנו.

יש גם בעיות נקיון, מוזיקי-ספרים, דרכי רכישה, בעיות פרסונליות, תקציביות ועוד ועוד...

אחת העבודות החיוניות (ואגב המעניינות מאד) בספרייה, היא העבודה הביבליוגרפית. כיום מקובל בעולם המונח „ספרן-יועץ" (בעיקר קיים בהכרח בספריות מקצועיות ספציפיות). וכמובן, שהיא דורשת השקעת עבודה מקצועית והתמסרות רבה.

תחומי העיסוק בספרייה יכולים להיות מגוונים למדי ולעולם אין מחסור באפשרויות שיפור ופיתוח, גם בתחום הכשרת כח-

אדם בקיבוץ בעיקר בין הצעירים. יש לחשוב בכיוון זה אם רק תתגלה נטיה מעין זו. אפשרויות ההכשרה בתחום זה יכולות בהחלט לספק מאוויי השכלה כללית ורחבה. לעבודה הטכנית השוטפת בעיות משלה — אם ב„אשמת“ הספרן ואם ב„אשמת“ הקורא. האם קיימת אפשרות — בחברה כשלנו — להנהיג „חוקים“? (מספר ספרים לאיש, או זמן קצוב להחזקת ספר ברשותו של חבר). מעניין מאד לשמוע על כך תגובות ודעות החברים...

כדאי מדי פעם להציץ לרשימת הספרים הנכנסים לספרייה מדי חודש (על לוח המודעות). לנוחיות הקוראים מוצגים הספרים החדשים והפופולאריים על מדפים נפרדים — אולם לא פעם אפשר לצאת נשכר גם מהספרים במדפים הרבים הרגילים. כן קיימת בספרייה החוברת „הספר בישראל“ של התאגדות הוצאת הספרים בארץ, למעוניינים בנעשה בשדה-הספר בארץ.

ולסיכום: בעוונתי הרבים... ושבנו החולשה ל„טלפטיה“, אולם עד עתה נתקיימו רק אותן הטלפטיות שלא בטובתי (נראה שלכל מטבע שני צדדים לפחות!). אולם אנשי הפאראפסיכולוגיה אומרים שכל שהתמכרות למאויי ולרצון מסוים גדולים יותר, כן גדולים הסיכויים... אם להאמין להם הרי צריכה היתה כבר הספרייה להתנוסס לתפארת על תילה...

אולם אם ב„אנשי המאה“ לא שלט המדיום הטלפטי עד עתה — הרי משליכה אני את יהבי על „אנשי הדעה“ שגדולה אמונתם בחזק רצונם אראה ב„קרוב“ בימינו את האתחלתה בהתגשמות רעיון איזור התרבות והספריה כחלוצו...

רחל סלע

לקוראים הצעירים

מהו כשמילנו הספר?

אותה התממשות פנטסטית להמצאה הגאונית, המצאת הדפוס — אותם ציורי סלע מתקופת ראשית האנושות. מיצוי הנסיון האנושי ומסירתו באמצעות הקו והסמל — התקשורת הבין-אנושית, הבין-ארצית —

מכשיר לפורקן חווייתי —

מעין לא-אכזב לרעיונות-התרחשויות — הנה יצא מי למסע רחוק, ואי מי התנסה בחוויה מסעירה — הוא חש אל חבר מרעיו ומריק בסערת רגשותיו סיפוריו המפליאים. ולהאדרתם והפצתם של אותם סיפורים, באה האות הקטנה, שטה ומרחפת על פני מיליוני הדפים — לובשת צורה ופושטת צורה — מהנה ומעשירה את נפשנו בשפעת ציורית-תיאורית. הרי זה אמצעי הביטוי העשיר ביותר, השווה לכל נפש.

מה אנו מחפשים בספר?

אין נפש אחת מכילה בקרבה את כל שפע

הנסיגות והחוויות — ואם אף מכילה, הרי
אין דרכי פורקנה-ביטויה, שוים לזולתם.

כל קורא הינו בבחינת יוצר — אם כשותף
להתרחשות ההיולית ואם כשותף לאותם רח-
שים, מאויים כמוסים, בהם שטופה נפשנו —
חרף רצוננו וחרף שיפוטנו הקר, השכלתני.
כל עושר הנושאים ושפע הסגנונות, מביא
לכל אחד מאתנו את ידידו האינטימי ביותר,
הסודי והטוב — הספר.

לאחד הינו שותף לחדשות וידיעות בהי-
וצרותן — לשני אה ורע בחוויותיו —
לשלישי מגלה סודות היקום ופלאי קיומם
של עצמים ואנשים. יש האוהב את הסגנון
הקצר, הענייני, הפונה להגיון — השני אוהב
דווקא לתור במבוך המלים המפותל ומחוס-
פס — והאחר שוב נהנה לשוט ולהתנדנד
עם אדוות הגלים הקלה, העדינה — יפת
הנפש... המרגיעה.

זה מחפש את הגיהינום המפוכח והאכזר — ואילו הלז, את גן-העדן האבוד על ודרדרות צבעיו.

לאחד קוסמים צללים החבויים במערה היער העתיר — לרעהו — המישור הפרוש, הגלוי.

האחר נסחף בורם הבלתי פוסק של המוסיקה, אם בתו, אות או קו — שלושתם שהם אחד — ביטוי לשוקק בנפשנו פנימה... כיצד נמצא את האצור בו ?

קודם כל — עלידי קריאה, אותה עלינו להנחות בכמה קווים :

— השתוקקות להעשרת ידעותינו ;

— גיוון נושאי ההתעניינות ;

— הקשבה דקה לזרם המחשבה החבוי בין שורותיו ודפיו ;

— רגישות לעיצוב הביטוי הלשוני, עושרו ודרכי שימוש.

7.4.67

הספר והספרייה

ההתבטאות באמצעות הכתיבה היא רבת מימדים, רבת סגנונות וערכים. על כן נדרשת מאתנו עירנות מתמדת-ביקורתית לכל אשר קולט שכלנו. וודאי שרבה משמעותה המחנת לא רק לערכים אלא אף לעידון חושינו.

קשה היא, אפוא, משימת הספרן השופט „כמעט“ יחיד בדבר טיב אוצר הספרים אותם הוא מפיץ בין לקוחותיו.

קצבו של הזמן וכן קצב הייצור אינם מותרים לנו רוב פנאי לדיון בכל היצירות (גם כתוצר וגם כיצירה) וגיבבת השאלה : האם על הספרייה שלנו לשמש „כל-בו“ ובדאגתה היתרה לצד הבידור עליה לוותר על הבחירה לפי קריטריונים פחות או יותר מקובלים עלינו מקדמת-דנא ?

יום הספר הוא גם יום הספרייה — ככל שחברים ימלאו מדפי חדריהם בספרים, הרי היכלו האמיתי של הספר הוא הספרייה. היא המייצגת האמיתית שלו על כל תחומי ערכיו התוכניים והצורניים-גראפיים. וכאן רב השפעה להתגדר בו.

בשנים האחרונות עשינו כמיטב יכולתנו בתנאים הנתונים — לשפר את דרכי הרכישה והשירות. כן הננו עדים בשנים אלו להתקדמות ניכרת בניהול ענייני הספרנות והספריות גם במסגרות ארציות ובין-קיבוציות. עצם קיומם של אירגונים ארציים אליהם אפשר לפנות בבעיות שונות וכן בענייני הכשרה מקצועית — מקדמים את טיב העבודה וערכה בספרייה — ונדמה שאף נתנו אותותיהם גם בספרייתנו.

החברים מקבלים את הספרים החדשים
זמן לא רב יחסית, אחר הופעתם בשוק.
ערבי ההחלפה הם קבועים — כן אפשר
לפנות ולקבל ספר ברוב ימות השבוע בש-
עות היום.

לשמחתנו, יש לציין שבשנים האחרונות
עלה הביקוש לספר העברי המקורי ואף נת-
ברכנו בכמה ספרים שזכו לתשומת-לב ערה
ופעילה. לו היו הכלים המתאימים בידינו —
כגון חדר עיון או חדרי לימוד ראויים
לשמם — אין ספק שיכולנו לקיים חוג קבוע
לדיון ביצירות ספרות ולהרחיב את שטחי
פעולתיה של הספרייה.

בשנה האחרונה נסתיים „מפעל“ איסוף
דפי „אמנות וספרות“ של עיתוני „על המש-
מר“, „דבר“, „למרחב“ ו„הארץ“ של השנים
1964, 1965, 1966, 1967 בצרוף מפתח מפר-
ט לפי המאמרים והבקורת על ספרים. חוב-
רות אלה עומדות לרשות הקוראים בתחומי

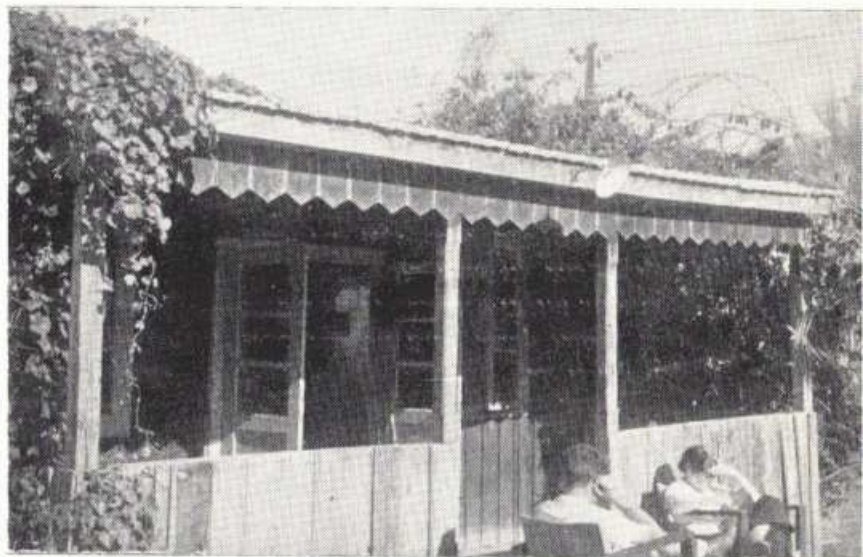
הספרייה בכל עת.

ולשם גיוון — כמה מספרים:
בספרייתנו כולה (עם ספרי הלימוד) נמ-
צאים כ-23 אלף ספרים. מדי שנה נרכשים
כ-700 ספרים (לא ספרי לימוד). פחות
משליש הם ספרות יפה (כולל שירה).
אעז לומר שקיבוצנו הוא קיבוץ „קריא”
ז.א. כ-150 הם שוחרי הספרייה.
פרט לאלה שעוסקים בחומר מסוים ומוג-
דר או עוסקים בלימודים, הרי רוב רובם
מעוניין באותם ספרים רבי-המכר הטריים,
שזה עתה הופיעו. זוהי בעייתה החומרית
היום-יומית של הספרייה — כיצד להשיע
רצון כולם!?

עדיין בצריף...

מתבקש לפתוח באיחולי „יהי רצון”. לכ-
אורה, בפתחת שנת ה-29 לקיום הקיבוץ,
יכולנו לאחל לעצמנו לראות בהקמתו של
בית התרבות, בו הספרייה על שלל אגפיה...
בינתיים עומד עדיין על תילו צריפנו
המאוכלס לא רק בדומם, גם החי המעופף
מוצא בו מקלט לעתים מזומנות וכך משמיד
הוא בתאוריה ובפרקטיקה את ענפי מדע
החקלאות...

ובכל זאת גם בתנאים האלה, חלה התפת-
חות מה בשנים האחרונות. עשינו מאמצים
גדולים (אבל בגבולות צרים מאד), לשפר
לפחות את התנאים החיצוניים בערבי הח-

מה בשבילנו הספר ?

לפת הספרים. פינינו במקצת את חדר המד-
פים, כך שכל הרוצה לשבת ולעיין רגעים
מספר, יכול לעשות זאת ביתר נעימות על-
יד שולחן העומד שם למטרה זו. אין לי
ספק, שניתן להרגיל קוראים רבים לעיון
בחומר קריאה מגוון גם בין כותלי הספריה,
אם רק ינתנו התנאים הנאותים לכך.

הבעיות הקשורות בניהול וטיפול בספריה
בקיבוץ הן רבות ושונות; הישוב הוא קטן,
אולם הצריכה לספר טוב ומועיל עומדת
ביחס הפוך לגודל האוכלוסיה, כך שמבנה
התקציב שלנו אינו יכול לענות על הדרי-
שות. יתכן וצריך לחשוב על הרכב אחר
של התקציב, כך, למשל, אין כל הצדקה
שספרי אמנות, שמחירים גבוה למדי, או
ספרי לימוד לחוגי לימוד או משתלמים שו-
נים, יורד מהתקציב השוטף. זו בעיה אחת
מיני רבות.

בעיה משטח אחר היא סיפוק ספרי
קריאה של ספרות יפה בשפה לו-
עזית. רבים הספרים ה„מסתובבים“ בקי-
בוץ ובכל זאת מעוניינים חברים רבים
לקבלם לקריאה באמצעות הספריה ומניין
יילקח התקציב?

ידוע ששוק הספרות היפה, הטובה המ-

תורגמת, דל למדי ומעטה ממנה הספרות
המקורית... אולם בעיה זו אינה רק בעיה
שלנו. לדעתי גם מצב זה ניתן לאזן אם
נוכל להציע לחברים חדר עיון נעים
ועשיר לקריאת הספרות העתית
(כתבי עת) הספרותית, המדעית והכללית,
שהיא אקטואלית ומעניינת למדי, וכך אף
תבוא על ניצולה היעיל והמועיל לכל הצ-
דים, מאחר שגם עכשיו היא עולה בחלק
נכבד של התקציב.

ומכאן למציאות של היום: כאמור, אוצר
הספרים שלנו די מגוון ויש אפשרות לספק,
פחות או יותר, את הדרישות השונות של
החברים. ואמנם, די מגוונות היום בקשו-
תיהם של החברים. חומר הקריאה כולל גם
ספרות כללית מדעית-מקצועית נוסף לקרי-
את ספרות גרידא. גם מספר הקוראים גדל,
קצת מקרב החברים המבוגרים אולם בעיקר
מהמשמרות הצעירות שנצטרפו בשנים האחר-
ונות. כאן, לדעתי, יש להשקיע את מרבית
הדאגה לחומר קריאה בשטחים השונים.
הגשתו בצורתו הנאותה והמושכת, יצירת
התנאים הפיסיים בקטע זה הוא דחוף ביותר,
על מנת לשמור אותם הרגלי קריאה מבור-
כים שהביאו אתם משנות לימודיהם.

(„על התל“, ראש-השנה תשכ"ה)

27 בספטמבר 1968

מפעל ההשתלמות — לאן ?

אחרי יותר מ־6 שנים לקיום וקידום מפעל ההשתלמות בקיבוץ — ראוי שנהרהר קצת בקולירם ובפומבי על גורלו של מפעל, שאכן, הצדיק המשכו את ראשיתו. וראויים הנחשונים — בוראיו — להערכה על שראו את הנולד בעוד מועד.

עומדים אנו במפעל זה באחת התחנות החשובות והקובעות את המשכו התקין וזאת בעיקר משתי סיבות:

א. הלחץ הגדל והולך להרחבת ההשכלה ובעיקר כאתגר (בבחינת „להגיע ואף לעבור“) לקידום המשק והחברה.
ב. שיכבת הצעירים גדלה והולכת מדי שנה ועומדת בעיית שילובם במסכת הכלל קיבוצית.

והמסקנה המתבקשת: קביעת דפוסים מוסכמים ותנאים נאותים לרכישת וקנית הידע הניתן להשגה כיום, ללא סיבוכים רבים אם רק נדע מה אנו רוצים וכיצד לארגן זאת.

כאן נראית התמונה לגמרי אחרת...

איחוד הגורמים

בראשית רעיון ההשתלמות וההשכלה, כשהיינו בין הקיבוצים המעטים שאימצו לעצמם רעיון זה — ליווהו העיקרון של איחוד כל הגורמים במערכת האירגונית ה־קיבוצית ע"מ למצוא פתרון — בתוך מסגרת אחידה זו — גם לבעיות ההשתלמות האי־שית, שאינה בבחינת תכנון מוקדם ומחושב במערכת השירותים או המשק.

הודות למסגרת כוללת זו, עלה בידי הקיבוצים להתחסס בהבנה ובחויב לצרכים, שכל־פיהם — עם היותם נעדרים מהמסגרת המ־תוכננת — נדרשת מירב ההתיחסות.

מאחר ואינני גורסת „פונקציונליות" או היפוכה (לדעתי אין הגדרה זו מדויקת כל צרכה בתנאינו), והרי כל פעולה הנעשית במסגרת הקיבוצית, בדיעבד ממלאת איזה שהיא פונקציה, שרב בה החויב על השלילה אפילו אם אינה זוכה מיד לביטוי־רבתני. כן גם להיפך — גם ההשתלמות הפונקציו־נית, כפי שקוראים לה, עשויה להעלות ולהעשיר את רמת התקשורת הבין־אישית ולהקנות לחבר בטחון אישי רב ובעקבותיו סיפוק, שהשלכתו חשובה לגבי מכלול חיי־נו...

ומכאן — עלינו לבחון מהן הדרכים בהן נוכל לנצל את מירב האפשרויות ובמירב התועלת.

מאחר שמפעלי ההשכלה פשטו והתרחבו אל מחוץ למסגרת הקיבוץ היחיד — ובדרך

הטבע יצרו לעצמם מסגרות אשר מסוגלות לשאת בנטל הכלכלי הנדרש, הרי שגם אנו חייבים להעזר בהן (כחייבים וכזכאים שווים) ואין לי ספק שמסגרות אלו תתרחבנה ותשתפרנה ונצא נשכרים משותפתנו, בפתרון ההשכלה ליחידים (המתרבים מדי שנה).

בעית הבעיות

אולם לגבי דיִדנו, הווה ותהיה, בעית ה־בעיות, הפעילות התרבותית־השכלתית בק־נה־מידה רחב ועממי בעונות הלימוד המח־זוריות בבית.

לעולם לא יוכלו לפתור זאת המוסדות החיצוניים — גם מסיבות טכניות־מעשיות וגם מסיבות מהותיות. לכן מחובתנו למצוא האמצעים והתעוזה להקמת מפעל לימודי מחזורי המבוסס על תוכנית מעובדת בעלת מגמות התקדמות־מסלולית, ולחסל אחת ולתמיד את התופעה של דריכה במקום — שכל שנה מתחילים שוב ושוב מ־א.

המחדל אינו בשטח כוחות הוראה בבית — אלא באמצעים פסיים פשוטו כמשמעו: המכשירים — כמו חדרי לימוד וציודם — שעם הקמתם יקום גם צוות מורים שיהיה מעניינו לבנות מפעל זה.

יש אמנם קסם רב באילתור, אבל זו טובה לערב אחד או לעונה אחת, אולם אין בה משום תשובה לצרכים של היום ולסתימת

הפער בין הקיים לבין צרכינו — כחברה הצועדת בעקבות המדע החברתי המתפתח. ובכן, רואה אני את הצעד הבא במבצע הקמת בית-ספר מקומי קבוע (אפילו צנוע ביותר) כאמור. והמדובר אינו רק בלימודים עיוניים. בתנאי ארגון נאותים יוכל לטפל במגוון עשיר של עיסוקים העשויים למשוך קשת רחבה ביותר של חברים מכל הגילים ואף ליצור רקע תרבותי נאות ליחסים בין-חברתיים ובין גיליים מבורכים.

יוקם מבנה

אם ישתלב מבנה זה — כמתוכנן — במערכת הכללית של איזור התרבות, ישלם את עצמו, גם אם יפעל מדי עונה בעונתו, ובשאר הימים ישמש צרכים תרבותיים-יצירתיים שוטפים למוסדות מסויימים, שכבר שנים רבות נאבקים על פיסת-קרקע לרגליהם.

משוכנעת אני שכבר הגענו לשעה השתים-עשרה ונדמה לי, שככל שנקדים בהקמת מרכז זה, נצא נשכרים, ע"י שנפנה את המרץ החבוי לאפיקים קונסטרוקטיביים, כתחליף לוויכוחים האין-סופיים שתועלתם ותוצאותיהם רק עניין לספקולציות של יושבי רגנות...

אני תקווה, שרבים הם החשים והחושבים

כך, ויסייעו להכריע את הכף לזכות הקמתו ויהא זה הישג רב-ערך, שלא יעלה בתווה.

בהרגשת סיפוק

סטיית מן הנוהג ואיני רואה צורך להביא דו"ח יבש על מפעל ההשתלמות בשלוש-שנות פעילותי. דייני אם אומר, שאני מוסרת תפקיד זה בהרגשת סיפוק, בעיקר לאחר שקיימת כבר תודעת-קבע במוסדות המשקיים, שאכן זו אחת הדרכים החיוניות לקידום ולהעשרת מכלול פעילותינו — תרתי משמע!

וברצון אציין, שהכרת ערכו וברכתו של המפעל למרקם חיינו הקיבוציים — נותנת את אותותיה גם ביחס הרציני של המשק-תלמים למשימותיהם ותקוות, שברבות הימים יחזיר תמורתו במלואה.

עוד רבה הדרך. המסקנה — חתירה לפתרון ממשיים ומעשיים — ובקרוב בימינו

— אמן !!

13 באוקטובר 1967

כירה רוחשת ואותיות פורחות...

...וכשעל שמשות החלונות מצטייר משחק
הגשם והרוח בעלי העצים — חוזרים בעי-
ניים הוות ל„גירסא דינקותא“...
ובכן, הגיעה העת להוציא מן הגנוים את
דפדפות אשתקד, להעיף מבט על תלמודיכם
האחרונים ולחשוב על ההמשך — — —
עונת הלימודים המחודשת עומדת בפתח.
וכמו אשתקד, יחזור איש איש לקבוצתו
על מנת להתקדם בשלב נוסף.
ההתפתחות מחוץ לכותלנו לא קפאה על
שמריה בימי הקיץ ועלינו להשיג (ואף
לעבור). המאמץ בעונה קצרה הנותרת לנו
אינו מבוטל, אולם אמונתנו ששכרו בצידו.
על הלוח מתפרסמת רשימת חוגי אש-
תקד ומשתתפיהם. ברשימת החוגים החדשים
יש להרשם בתוך שבוע.
אמונתנו, שגם השנה כאשתקד, תלווה את
הלומדים והמלמדים הרוח הטובה, היחס
הרציני, הסיפוק — וההישגים בעקבותיהם.

שוב ללימודים

לא יבשה עדיין הדיו במחברות התלמידים משנת הלימודים שעברה וכבר אנו יושבים על מדוכת הלימודים לתשכ"ח (למעשה ממשיכים כמה חוגים בלימודים בחוגי-ערב). עתה הגיע, לדעתי, הרגע שנתחסס לחוגים אלה לא עוד כאל מפעל חד-פעמי אלא נקיים את המוסד המתאים והמצוייד להשכלה ולחינוך מבוגרים.

בעיית היותנו קיבוץ יחיד באיזור מעמידה בפנינו קשיים רבים ומעמיסה עלינו חובות רבות יותר מאשר לו היינו יכולים להיות שותפים למפעל אזורי. אנו חייבים ליטול על עצמנו את כל התפקידים — למרות המסגרת המצומצמת — ומכאן מתחייבת ההשקעה הגדולה יותר מצד כל הגורמים. אם ברצוננו לבנות מפעל השכלה מתוכנן ושהרציפות ברכישת הידע ההשכלתי לא תימוג למרות עונת הלימודים המרוכזת הקצרה, עלינו להקים מוסד קבע — מורים ואחראים לארגון — שיבנו את התכנית הכוללת לכל המסלולים ולמספר עונות קבוע ע"מ לאפשר חילופים במחזורי לומדים מדי שנתיים-שלוש כדי להקיף את מרבית הח-

ברים הנזקקים ללימודים אלה. כאן עלינו לתת הדעת על החינוך הרעיוני הסובל הונחה זה שנים רבות, בין השאר מפני שעדיין לא נמצאה המסגרת המתאימה והמחייבת... לדעתי, במסגרת מוסד ההשכלה הנ"ל יש פתרון גם לבעיה זו.

קצר המצע מלסקור את שנת ההשתלמות החולפת על פנינו (לא רק של חוגי הבית) ובכל זאת: חוגי הבית הקיפו כ-80 חברים וטוב לחזור ולהזכיר שרק 24 חברים אינם נמצאים בשום מסגרת פעילות או לימודים. 168 חברים עוסקים בלימודים מכל הסוגים (מתוך 266 חברים). אין ספק שאחוז זה של עוסקים בלימודים נותן אותותיו גם בחיים החברתיים שלנו. דבר זה מחייב להפנות השכלה זו לאפיק רעיוני מעמיק ורחב, לדעת שלימודים אינם רק לימודים לשמם אלא לתכלית, אם מעשית-משקית ואם תרבותית-אומנותית. לא רק לימוד אלא פיתוח אישיות וזה נכון לגבי מבוגרים וצעירים כאחד. לבסוף אציין את הנאתי מיכולתם של החברים להגיש מסיבה נאה, מאלפת ועליוזה בסיום החוגים בבית. בעקבותיה אפשר להביא בחשבון מסיבת השתלמות כוללת על כל שלוחותיה.

8 ביולי 1966

סיכום והתווית דרך

בהמשך לפעולת הוועדות הקודמות ול-
אחר נסיון השנה האחרונה, הורגש הצורך
להביא לדיון מסכם ולקבוע קווים מקבילים
בהם נלך בעתיד, לקראת סיפוק צרכי הח-
ברים בשטחי ההשתלמות ההשכלתית וכן
ביסוס הידיעות המקצועיות בכל שטחי הע-
בודה בקיבוץ.

בדיון צויין והוסכם שהקו העיקרי בהק-
ניית ההשכלה צריך ללכת לרוחב: הרחבת
הבסיס, גיוון סוגי הלימוד, חוגים והענות
לפניות שאינן קשורות בימי-עבודה.
לאור התפתחותו של המשק על כל צדדיו
יש לראות בעין יפה ואף לעודד השתלמויות
בשטח המקצועי הצמודות למקום עבודה, כי
בזאת הערובה להתקשרות החבר לעבודה,
מציאת עניין בה וסיפוק, קידום הענף והמשק
בכלל!

מכאן עלינו להתקדם צעד אחד וללכת אף
לקראת החברים ששטחי התעניינותם חורגים
מתחום ה"השתלמויות הצמודות" (המיועדות
מראש למילוי תפקיד מתאים בסיומן) ואין
תוצאותיהן נראות בעין בעתיד מוגדר ומוק-
צב, אלא שהן במידת מה בבחינת "שלח
לחמך". מאחר שבעיות אלה ליוו את החב-

רתנו מקדמת-דנא, אנו חייבים בעידן זה שלנו לתת עליהן את הדעת וטובה שעה אחת קודם, כי בסופו של חשבון נשכר מזה גם הקיבוץ כולו — במה דברים אמורים? אם יחד עם הענות למשאלות מעין אלו ובמסגרת סבירה של תכנון לשנים — נביא לתודעתו של החבר הלומד שהיחס הוא הדדי. כמידת אהדת והענות החברה כן מידת הרגשת חובתו כלפי החברה — ביחסו הרציני וניצול מלוא האפשרויות בתקופת הלימוד וכן בנכונותו לתת מידעו והעשרתו חיי החברה והתרבות בקיבוץ בבוא העת. לאחר נסיונות שונים בשיטות ובצורות השתלמות שונות, יש להסיק שדווקא בקיבוץ בגלל מגבלות חיינו, עלינו לתכנן חוגים ושיטות שיש בהם „משטר-למידה“, ע"מ להפיק מהלימודים את מירב התועלת — ובעקבותיה אף הסיפוק. ארגון כזה, ידרוש ודאי מאתנו החלטה נחושה בהשקעות בימי עבודה ובכספים, ע"מ שהמסגרת המחייבת של לימודים תהיה פועל יוצא ממנו ותביא אתה את הפרי המקווה.

ועדת ההשתלמות רואה בהקצבת 9—10 שנות השתלמות בשנתיים הקרובות בסיס סביר כדי לענות על הדרישות בפניהן אנו עומדים:

(א) שעורים בכתב; (ב) תוכניות וחוגים בבית ובאיוור; (ג) קורסים לעובדי ענפים ושירותים המיועדים להרחבת הידיעות המקצועיות; (ד) קורסים קצרים — גבעת חביבה וכו'; (ה) מורים ועובדי חינוך; (ו) אולפנא לצעירי הקיבוץ — זכות קדימה ללימודים צמודים; (ז) השתלמויות לשמן — וזאת לאחר שהחבר הוכיח התמדה ומאמץ ברכישת ידע בלימוד עצמי; (ח) השתלמות מיוחדת ממושכות במוסד גבוה — לקבוע מכסה שנתית או דו-שנתית. מתחילים בחיוב ללימוד באוניברסיטה אבל לא מעודדים קב"ל לתואר.

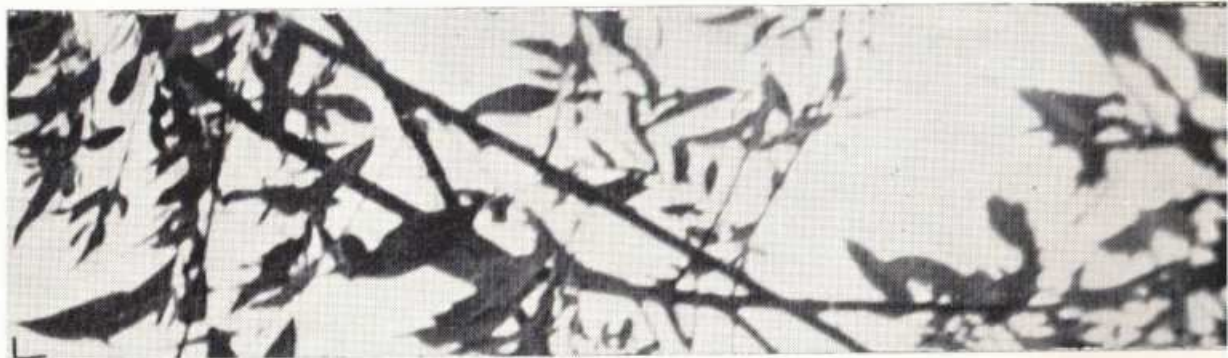
עלינו לדאוג בעוד מועד למסגרת חיים שרוב אוכלוסייתנו — צעירים ומבוגרים — יוכלו למצוא בה את מסגרת יצירתם אם בהרבה ואם במעט — יעשירו חוויותיהם ויקרינו על סביבתם.

בהעקדה מתוכנו

רחל,

חודשים של תהיות ושאלות שאין ולא תהיינה להן
תשובות. איך קרה שהפעם נכנעת?
לאחר שנים של אזעקות וחרדות, תמיד יצאת מנצחת
והפעם לבך החזק והרחב המנוסה במאבקים הוכרע ונדם.
איך קרה שיום אחד מחייכים ומחלימים ולמחרת השקט
האיום והאינסופי? איך? איך?
וכה הרבה ציפה לך בעתיד. תכניות, פעילויות, הילדים
הגדלים. ופתאום נשארנו אנחנו ואת אינך.
נותרו רק הזכרונות... המחשבות... הכאב...

יהודה

רחל,

זו שעת פרידה אחרונה. אפשרות אחרונה לדבר בשפת נוכחים וכבר ודאות יגון כוסס של האין. אלמים ושחוחים נעמוד עם הסתם הגולל על אחת מאותה חבורה של ראשוני הקיבוץ, מאותו פלג מיוחד, שבשעתו קראנו לו „נוסח חיפה“. חברה לדרך משותפת של למעלה מ-35 שנה, בתנר-עה, בגרעין משמר-העמק ובקיבוץ — לכל אורכם של חיים גועשים ותוססים על מרוריהם ושמחותיהם.

לא פינקך הגורל. לא פעם עמדנו משתאים מול אותו רצון עז להשתתף בחיי הקיבוץ, למרות מגבלות בריאות חמורות. ודאי לי כי בימים ההם של סער ופרץ, של נער-רים, טיולים, של משובה — חטאנו לא אחת כלפיד, עת לא הבינונו אותו גורל של עמידה מנגד ולא הערכנו מה עצומים חייבים להיות כוחות הנפש בהצמדות העקשנית לחיי הקיבוץ על חספוסם...

ובכל זאת פלסת נתיבך והערית בו מכשרונך, פקחותך, לבך...

בנית קינך המשפחתי. תרמת במלוא יכולתך ולמעלה מזה בתחומי חברה ותרבות. ערכת שנים רבות את „על התל“. יזמת, הקמת וטיפחת את חדר העיון במוסד. ומה רבים החניכים מוקירי עצתך והדרכתך. דאגת לארכיון. נשאת אתך אותו רצון לאגור ולנצור מכל רופס ומתהווה, זכרון מעשים שהיו, עצבו ומעצבים דמותו של הקיבוץ.

ופגישתך עם עולם הספרים, הספריה. כאן פרצו מעינות ההתמסרות וחדוות היצירה. כאן פעם אותו יצר דעת והעמקה שנמצא בטויו בשנה האחרונה בנסיעתך לירושלים שבוע-שבוע (ומה רב היה המאמץ עבורך).

כאן, בין קירות הצריף הדל, דחוסי המדפים ועמוסי הספרים לעיפה, רכונה עלי כרטיס מיון או מחפשת ספר לדורשו, מצאת אפיק לפעולתך הברוכה. בנית מוסד לתפ-
ארת. אזכור כיצד כל בעיה ביבליאוגרפית הפכה מטורח של עיסוק-חובה לחווית משחק מסקרן — אותו נצנוץ אושר, מבט משובה של סיפוק עמוק — מצאתי!...

אכן זהו רק מעט מזער מן הגלוי בפועל חייד, ומי יוכל להעלות כל אותם חוטים סמויים של רעות, הצנעת המהר-
תי, של הבנה ללא אומר ודברים ולעתים ויכוח חריף ושנון.

ומעל לכל, אותה הרגשת חברות עמוקה שידעה להתגבר על מעקשי דרך בחתרה אל הקבוע, שלא יכלו לו סערות הזמן.
ולפתע — הכל תם.

אין ניחומים. נאמץ רוחם של יהודה, עמי ועופרה. נרכין ראשינו יחד עם ישראל וקרובי המשפחה כולם.
ומדי פעם, עת נעלעל בדפי „על התל" הישנים, חוברות לעת מצוא, ספרים בחותמת „ספרית חצור", עת נתווכח, נזכר בפרשיות, סתם שיחת חולין — יפכה מעיין הזכרונות ויעלה דמותה של רחל, זהובת השערות בהאפירן בצוק העתים — טעונת זוך מלאות חיים.

באותם רגעים נמהרים של בדידות לילית, בין לובן קירור של בית חולים, של בטרם סוף נמהר, אולי נאמנו דברי המשוררת:

האתה הוא הקץ? עוד

צלול המרחב   אקבל את הדין. אין תלונה בלבבי
ערפילי החיים עוד רומזים מרחוק   הן אדמו שקיעותי וטהר שחרי
עוד השחק תכול והדשא ירוק   ופרחים חיכו בצידי נתיבי
טרם סתו   בעברי
קבלי מאתנו, — דמע פרחים. שלום לעפרך.   ל ו ב ק ה

בפקוד אותנו המות

— ושוב, בפקוד אותנו המות — נטלטל אל מעורבולת של רגשות ומחשבות. כל אותם תכנים של דמיונות העבר ותכניות לעתיד, בהם אנו גודשים את ישותנו בחיי יום-יום, מתמוטטים כבנין קלפים ואתה עומד ככלי ריק בפני אותו מסתורין, שאין הדעת תופסתו. וכי מה ערכן של כל אותן מלחמות קטנות וגדולות שאתה לוחם ומתכנן בהויתך היום-יומית? מה ערכן של שאיפות ותשוקות, אם המות יסכלם בפתאומיות עיוורת ואכזרית? ריקנות תהומית בלב ובמחשבה אוהזת אותך ומכפישה אותך ואתה מרגיש איך אתה קטן ונהפך לחסר ערך. נדמה לך, כי גדלת ובגרת אך אל מהות החיים לא חדרת, כי מעבר לקיומנו מסתתר משהו, אשר טרם השכלת להבינו.

וניחומין אין. במה להתנחם, אם יודע אתה, כי אותו חלל שנפרץ, אין למלאו אלא בדמיונות...

אך החיים חזקים מהמוות המה. ומחר עוד תציף השמש אל תוך אפלת הריקנות ותצמיח שוב את כל אותן תכניות ושאיפות והן ימלאו אותנו ויסחפו אותנו אל מערבולת החיים. ימים יעברו ואנו נסתגל למציאות החדשה, שהחבר איננו עוד, אך בזכרוננו תלך דמותו ותזדכך, תשיר מעליה אותן עטיפות, אשר חיי יום על קטנוניותם וחיכוכם ריפטו ודמות מזוככת זו תבריק כיהלום. כי כל אחד גונו בקרבו יהלום, אשר לא תמיד משכילים אנו לגלותו בחיינו היום-יומיים.

את יהלומה של רחל לא עלי לגלותו. הוא הציץ מדי פעם בשעת חסד מבעד לחספוסי המגעים של חיינו והוא אשר שימש יסוד להערכה ולהוקרה. רחל היתה חלק אור-

גני של ההווייה הקיבוצית, למרות שלא תמיד עמדה במרכז החיים. אבל כל מאורע מצא הד בעולמה, אשר היה רווי ערכי תנועה, שספגה עוד בימי צעירותה. כוחה המוסרי שאב ממקורות, שסערות הימים בשנים האחרונות לא ייבשום ואף לא הדליחום. למרות מגבלותיה הבריאותיות, ואולי דווקא בגללם, היתה רחל מוכנה להתמסר ולשקוד על כל משימה שהוטלה עליה או נטלה לעצמה. עבודתה בספריה ובארכיון נבעו מאותו רצון עמוק לתת מכחה ומלבה למפעלים, אשר היתה משוכנעת בנחיצותם, אך החברה טרם התפנתה לתת את דעתה עליהם. אבל רחל גם היתה קשורה אל הספר ואל השירה באהבה והבנה שנבעו מעצם ישותה, מחתירתה אל היופי והשלמות.

אין בכוחן של מילים מעטות אלו למצות את דמותה של רחל, כי דלה הלשון לבטא את האדם ברבי־גוניותו ורבי־צדדיותו. אך נדע לכבד את זכרה של רחל בנצרנו בזכ־רוננו את דמותה על מיטב החיוב והיקר שבה.

א. כלב

בהלכה מאתנו

יש משהו בלתי נתפס בהליכתה של רחל מאתנו. אמנם חלפו חדשים אבל משום מה הזמן לא עושה את שלו, לא מגליד, לא משכיח. להיפך, רחל ניצבת לנגד עיני, כמות שהיא, אם בשבילי החצר, חדר האוכל או בעליה לספריה.

שנים חלפו מאותם ימים בהם הכרתי את רחל לראשונה בקומונה — בחיפה. רחל זהובת השער, בעלת המבט החול-מני וההליכה הרשלנית שטמנה בחובה קסם מיוחד.

— אכן קסמה לי הדמות!

ואח"כ באו שנים של חברות משותפת בקיבוץ כשאני רוחשת לה רחשי ידידות, הערכה וחיבה. חבבתי את חספריה, שה, הערכתי את רצינותה, גישתה העמוקה לכל דבר, מתובלת בפקחות והומור המיוחדים לה.

עד היום עולה אני לספריה — בעצם לרחל — לקבל המלצה על ספר, להתחלק אתה בחוויות, או סתם לשוחח על בעית הקיבוץ על שלוחותיו.

יכולתה של רחל לחזור ולהרהר בכל אחד מהיסודות הקובעים את דרכנו הקיבוציים, השתלבה יפה בהשקפת עולמה הבוטחת והמוצקה.

כל-כולה היתה מעוגנת בקרקע גידולה — בתנועה וב-עקרונותיה.

זכורות לי שיחות בתקופה בה לימדתי וחינכתי את בניה. בשיחותינו הארוכות ניתחנו את המניעים היסודיים ללמי-דה, באיזו מידה קצב הלמידה והתביעות להישגים עלולים לסתום את מקורות הספונטניות? רבות התלבטה בשאלה

איך להעניק את מורשת התרבות, ערכי המוסר ונימוסי
חיים משותפים מבלי לפגום ברקמה העצמית והמיוחדת
של הבן — הבת.

ומעל לכל ריחפה בשיחות אלה החרדה והדאגה של אם
לבניה. נדמה לי שחרדתה ודאגתה לבניה הצליחו אפילו
להעיב על אושרה שיכל היה, בצדק, להיות מלא...
רחל מצאה לה דרך מיוחדת להנחות, להדריך ולשתף
עצמה בחוויות הבנים.

זכורתני כמה שעות לילה השקיעה בחיפושיה אחר חומר
מתאים להדרכה, והן שזורות בכ"כ הרבה אהבה ורצון
לסייע ולתמוך בשעה קשה...

עמל נמלים עמלה על מנת להוציא מתחת ידיה עבודה
מושלמת. ואכן הצליחה.

תמיד עמדתי תמהה ומעריצה מול חיוניות, שקידה
ויסודיות שכה אפיינו אותה.

רחל, הנך חסרה לי מאד מאד!

הלב מסרב להאמין שהלכת לבלי שוב.

ל א ה ל.

רחל הרצינית, רחל הצוחקת בלב שלם. רחל המחייכת. רחל, עם עט ביד, מוסתרת כמעט כליל ע"י ערימת ספרים, מעיינת ומקסלגת; בודקת ובוררת בין דפים המיועדים לגניזה - כך היא ניצבת מול עיני, כאשר אני עולה במדרגות החבויות בין ענפי הארנים, במעלה הגבעה.

מאד החשיבה רחל שמירת כל הקשור בהסטוריה של הקבוץ. בקפדנות ובתכניהיות, אספה כל אשר עתיד היה, לדעתה, להוות יסוד של ארכיון כזה. אין לתאר כיצד יקום פעם הארכיון בלי שתהיה רחל מעצבת אופיו ומטפחת את גדולו.

למרות המגבלות הרבות, שנטלו ממנה אפשרות להשתתף בפועל בעבודות המשק, מעורה היתה בכל הנעשה מסביבה - נטועה היתה בלב חי הקבוץ.

מסרבת להודות בחולשתה הגופנית, מעמיסה היתה על עצמה בצוע כל התורנויות, למען לא תבדל מהחברים הסובבים אותה.

ועל כן, משום שלוותה את כל המתרחש בקבוץ, אין פלא שהרבה שנים עסקה בצורה זו או אחרת בהוצאות "על התל" - ורב חלקה בעצוב אופי העלון וצורתו. לא מעט מהגיגי לבה מקופלים, משך השנים, בדפי "על התל".

רואה אני אותה, בצריף הזעיר של המזכירות דאז (הדאר של היום), שקועה בעבודה הטכנית הקשורה בהוצאת "על התל", חגורת סינר שחור. שכחה מה רבות השעות שכבר עשתה ליד מכונת השכפול המיושנת, ובמסירות בלתי נלאית, הוציאה תמיד עבודה מושלמת ומתוקנת מתחת לידיה.

מעשי ידיה - בקיאות ודייקנות אפיינו אותם.

שולחנות קטנים, טורי ספרים ערוכים בקפידה על מדפים
ופתגמי חכמים לצידם. מנורות שולחן דולקות וראשים
רכונים על ספרים ומחברות.
שקט ורצינות.

כך מקביל את פניך חדר העיון שלנו.
גם אם להתבונן בתמונות החדשות באת, או לעיין
בכותרות העתונים בלבד, מיד יתפוס אותך רצון להתישב
וללמוד ברצינות, להעמיק ולצלול לתוך עולם הספרים.
את כל מחפשי השקט, השקדנים והלמדנים, תוכל למצוא
מדי ערב קוראים ורושמים בחדר העיון.
חדר העיון זו פנינה של שקט אצלנו. לא פעם תמהנו
מי האיש שהמציא רעיון כה פשוט — אך נפלא.

התרגלנו למצוא את רחל יושבת בפינת החדר קוראת
ומסדרת, שקטה וכמעט לא נראית — אך מורגשת בנוכ-
חותה השלווה. מדי פעם מפנה את תשומת לבנו לספרים
וחוברות חדשים שהופיעו.

רחל הקימה את חדר העיון. היא השפיעה עליו מרוחה.
וכך ישאר — שקט ורציני, צמא דעת ואוהב למודים.
כפי שרחל אהבה.

רחלי

30 בינואר 1970

אהבנו אותך רחל בצנעה, כדרכך, בלי לומר זאת, בפגישה
מקרית בדרכי הקיבוץ, ב"שלום" שהוא יותר נדנוד ראש
וחיוך בעיניים.

אהבתי את האכפתיות שלך.

אהבתי לשמוע אותך מדברת — חדות הלשון שלך...
השאיפה למקסימום, לשלמות בכל.

עוד הכל מונח לפניך, כל מפעל חיך המתחדש כל רגע.
כל כשרונך את משקיעה במעשי ידיך — לא נלאית מעולם
להשיב, לחפש, להמליץ על ספר — הייתי עולה בבקרים
לספריה רק כדי לשוחח אתך...

ולא הספקתי עוד לומר לך תודה על כל גלויות הברכה
והמתנות הקטנות שבהן ליווית אותי בכל דרכי — תמיד
זכרת את התאריכים, המועדים החשובים — תמיד היית
נמצאת...

וכך אזכור אותך,

נורית ש.

מה נותר לומר

ועוד לא נאמר: כל הדמעות, כל המילים והכאב בקעו מלבותינו — אל תוך הדממה, אל תוך החושך נאספו ואין הד ואין עונה.

חסרי אונים נעמוד בפני השתיקה הנוראה. אנו מגמגמים מילים, מחפשים זכרונות, מעלים את דמותה של רחל — כי כך אולי נשמור אותה עוד אתנו — כי כך אולי לא תלך, עדיין...

איך נשמור דמות זאת שהיתה ככספית, בלתי־נתפסת, מורכבת, מלאת ניגודים והפתעות:

כח — וחולשה,

שכל חריף וקר — חושים חמים ועדינים,

רוך עיניים — מר שפתיים,

בעלת חלומות — ויכולת לעבודת נמלים,

פקוחה, מציאותית — ובכל זאת אופטימית.

רבות שוחחנו בזמן האחרון על מצבו של הקיבוץ. מי מאתנו לא נתפס בימים אלה לאכזבות והרהורים? ומוזר. רחל — שהיתה בדרך כלל כה בלתי־מתפשרת ותובענית — הרגיעה ועודדה. היא ראתה היטב את הפגמים והחסרונות והתיחסה אליהם בסבלנות ופייסנות — כלתופעות חול־פות. היא בטחה ברעיון הקיבוצי שיוכל להסתגל לזמנים החדשים מבלי לאבד את העיקר שבו.

והספריה — כמו אותה נערה באגדה — רחל סגרה את עצמה בצריף דל זה, והפכה קש לזהב. אם אין לנו ספריה של קירות אבן ורצפות שיש, יש לנו ספריה של רוח. מאות אלפי ספרים מסודרים ומטופלים באהבה, במסירות, ובידע שתמיד צברה. לא לרבים ידוע, כמה קשה ומסובך הוא, להשתלט ולשמור על רכוש עצום זה — לדאוג שיהיה לא רק שמור, אלא גם חי, דינמי, שימושי ומהנה.

רבים נהנו מנכס זה מבלי לדעת את המאמצים ואת המחשבה הלא-שיגריתית שאפשרו זאת. רחל חלמה על הספריה העתידה לקום, והיתה מלאת תכניות והכנות לקראתה. בעיני רוחה, ראתה את הספריה החדשה, הנאה, כמקום מושך לספרות, ליופי, לידע, כמקור הקרנה והשראה עבור הדור הצעיר. כמנוף העשוי לשנות את אפשרויות המציאות. כאור גדול שיוכל להאיר מחדש אוצרות תרבות מהעבר ומההווה. כך חלמה. מי יתן וחלום זה יתגשם.

ל א ה ש.

זכרונות על חברה

כך יש ברצוני להכתיר רשימה זו, כי מעל לכל ידעה רחל להיות חברה טובה, ידידה על כל השלכותיה של מילה נהדרת זו: החל בתשומת לב לאירועים פעוטים כגדולים בחיים, עד להרגשת חברות עמוקה. על כן, עם כל אשר היה בה, ברוכת הכשרונות, כך ניצבת היא בפני! שנים רבות חלפו מאז ראשית הכרותנו. אני זוכרת עצמי ניצבת בחצר הקיבוץ, זרה ובודדה ועמי לבטים וחששות רבים. מוזר, אך דווקא רחל, הזרה לי באותם ימים, מוצאת שביל אלי. עם חלוף השנים לא ידעתי כיצד זה קרה, עד אשר למדתי להכיר את רחל והבנתי: לא אני יזמתי ולא בזכותי קמה הברותנו. אני הייתי הנזקקת והיא, כדרכה, מוכנה להעניק מלוא חופניים.

לאחר מכן, בתקופת היותי בהשתלמות ממושכת וריחוק מהבית — מתהדקים קשרינו: נעים למצוא פניה מסודרת בביקורי בבית, בימים שחיינו היו כה לא מסודרים. היו גם מבחנים קשים יותר לידידותנו, כי נאמנה לאמר, "ידיד בצרה יוכר", עמדה היא גם בזה. בפקוד אותי מחלה, ואני בבית-חולים, רחל הראשונה מוצאת את דרכה אל מיטת חוליי. חיוך יפה ונעים על פניה ודברים לבביים.

כך היה לה כשרון גדול להזדהות גם עם סבל ואסון.
אני שבה הביתה. היא, השברירית כל-כך, מגישה גם
סעד פיזי. מוזר, שלמרות כל השנים של שכנות וחברות
טובה שבאו לאחר מכן, נמשכים קולמוסי ומחשבתי לימים
רחוקים אלו.

למדנו במשך השנים לקבל ולהאזין לדברי ביקורת, כי
הם ניתנו מפי אוהב. את ביקורתנו אנו אליה קיבלה בחיוך
וצחוק — כמה מאתנו יודעים כך לנהוג?

כיוון שידעה לראות בשוני שבבני-אדם היה ליבה פתוח
והיו לה ידידים בקרב כל החברים ושכבות הגיל השונות.
כה לא סבלה שיראו בה, עקב מגבלותיה, שונה מאתנו.
לא נעמו לה הנוחיות הקטנות שהקיבוץ העניק לה פה
ושם והזרזה להתחלק בהן עם כולנו.

זכרונותי על רחל, כולם טובים ונעימים הם ובהרהורי
התכופים מלא ליבי תודה והודיה לה.
מדוע היה הטבע כה פזרן ואכזר!

מלוינה

זכרון פגישות

באותם ימי ראשון-לציון סואנים, כשרנו בהתלהבות „בוז נבוז לקו הקמט נח על מצח“, העיבה פתאום עננה כבדה על פנינו כשפקדה אותך המחלה. חרדנו בהזכרנו ברחל אחרת שאת שיריה אהבת. למזלנו, טובי הרופאים באו לעזרך וחזרת לחיות בתוכנו.

היית אז בינינו כמו נסיכה בין יחפנים. הגשנו לך מהטוב ביותר שידנו יכלה להשיג. ואת התקוממת, לא רצית להיות נסיכה, לא רצית ביתרונות חומריים, התקשית לבלוע את המאכלים שהכנו רק למענך והיה בינינו מאבק תמידי.

באותן השנים שחייתי אתך בחדר אחד למדתי להבחין ברגישותך הדקה, וכן להבין את תגובותיך החריפות.

היה תמיד מעניין לגלות מה צופן חיוךך המיוחד.

היה בו מין אופטימיות, עוטה במעטה דק של ציניות.

בלילות חורף שקטים קראת באזני שירים או קטעים מספר. גילית לי יצירות בלתי ידועות, ואף ידעת לנסוך משמעות חדשה לתוך דברים מוכרים. שיתפת אותי בהנאתך מחרוז, מרעיון או ממילה בחידושה. בהערות אגב, באו לביטוי דברים שהטרידו אותך. חיית בתוך מגבלות שהזדקרו ביתר שאת בתנאינו הדלים — ובהויתנו הצעירה והתוססת.

בתקופות הקצרות שבילינו יחד בבית גן, מנענו ממך את הטיולים הרבים שהיו מנת חלקנו. לא אחת נקפנו המצפון כשירדנו לכנרת אחרי העבודה או באישון לילה.

לעתים כשחזרנו מצאנו אותך שקועה בשיחה, בכתיבה או בקריאת ספר מענין. את ידעת לצלול במרחבים אחרים שהעשירו אותך והקרינו סביבך.

— אחר כך הפלגת אל נופים זרים. הר הקסמים שבש־
ויצריה הפך למציאות היום-יומית שלך למשך תקופת חיים
חשובה. משם נסעת לארה"ב לשנות שליחות עם יהודה.
התפעמנו כשחזרת אלינו, בריאה, מאושרת, חובקת
תינוק לתפארת.

מאז פגשתיך בעיקר בדרכים שבין הספריה לחדר האוכל
או לחדר העיון.

לפעמים התעכבת כשחיוכך מלווה איזו הערה חדה על
נושאים שונים — מעט נעצרנו בריצה זו, כשעשור רודף
משנהו, — אך הרגשתי תמיד שחוטים נעלמים מקשרים
בינינו, ולעתים רחוקות מוצאים ביטוי של ממש.
הזדמנתי ליד מיטתך, סיפרת לי דברים רבים. השעול
הטורדני הזכיר לי נשכחות, אך לא שערתי שזו פגישה
אחרונה.

אלה

פגישות על אם הדרך

אינני זוכרת פגישה אחת עם רחל בה ישבנו ושוחחנו בינינו בניחותא. אינני זוכרת שיחה מלב אל לב כאשר עתותינו בידנו. אני זוכרת פגישות רבות, שיחות ארוכות החורגות הרחק מתחום תפקיד או עניין מסוים, אשר התקיימו על אם הדרך. במורד מהספריה, בפניה, אשר בין המקום לשטיפת הכלים בחדר-האוכל לבין הכניסה לעזרה, בפתח הקומונה, ע"י ערמת ספרים בספריה, ע"י מדרגות חדר-העיון.

פגישות לאין-ספור, שעות ארוכות ומעולם לא, וכבר לעולם לא, בישיבה, בחדרה או בחדרי...
ובינינו לבין עצמנו מתי ועם מי אנו מתפנים לשיחה שכזו, אשר בטעמה אנו חשים רק כאשר אין כבר סיכוי לקיימה ?
את רחל פגשתי לראשונה בכנס בוגרים (בשנות 37-1936) בו התקיים דיון סוער על זיקתנו לעם היהודי. ואז, (גם אז) קמו חברי-סוד וטענו שאין בינם לבין היהודי באמריקה או בפולין שום דבר. ואי-אפשר ליצור זיקות מלאכותיות. בפניה ראיתי את רחל, עיניה הנבונות חייכו והרצינו, עד אשר קמה ואמרה את דבריה. היה מה שהוא מיוחד בשערות הבהירות הגולשות, בעינים החמות ומלטפות, בדיבור השקט והעמוק. משום מה חשבתי אז את רחל לילידת הארץ, והוקסמתי מאד מהופעתה. בהפסקה עמדנו בפרוזדור ושוחחנו, על כך, האם הדברים ניתנים להסבר רציונלי. רחל אמרה, שאמנם הדברים הם בתחום הרגשי, ביכולת ההזהרות, יחד עם זה אין לוותר גם על השכנוע המילולי. — לאחר זאת — כנס בוגרים בחיפה, עם הקמת גרעין „מרחביה" בקיבוץ משמר-העמק. — חניכיה של

ספרתי לה על עבודתי בתנועה, ולבסוף פלטתי ספק בצחוק וספק ברצינות, על הצורך לשמור על הבריאות. „אוהו, אמרה, שומרי הראש שלי כבר הלשינו עלי? מעניין לדעת, מניין להם שהלכתי ללא גופיה לעורי?!” שום דבר חכם לא הצלחתי לומר. תמיד נמצאה רחל נבונה ממני.

ובאו ימי מחלה ומצוקה. באו מכתבים יפים ופגישות לאחר החלמה. יותר ויותר נעלמו החיוכים והופיעו שפתים קמוצות ואמירות חדות. וימי חרדה של קיבוץ שלם. ואח"כ הוקמה המשפחה. ונולדו הילדים. — הזיתי קרובה מאד לחוויותיה של רחל כאם. חשתי משהו מיוחד במסכת החיים שרחל בנתה. איזו שותפות של ענין, של אהבה, של הדרכה. רחל היתה אם דואגת וחרדה, אך יותר מכל היתה ידידה אוהבת, נבונה, מכוונת. היא לא תבעה שישתפו אותה, שישפרו לה, אך אי-אפשר היה שלא לשתפה. כמה שמחה כאשר יכלה להציע לעמי ספר מתאים לנושא, רעיון לברור, העלאת מחשבה לבדיקה נוספת. כאשר לעתים שוחחתי עם רחל על עמי כמדריך נמצאנו מנהלים שיחה בין שלשה מדריכי תנועה. וכאשר השיחה התארכה וברי קשתי את סליחתה של רחל על השעה המאוחרת והעמידה בערבו של יום באחד השבילים, היתה רחל מחייכת ואומרת — על עמי אני מסוגלת לשמוע ולשוחח ללא גבול. ואח"כ שיחות על עופרה כחניכה שלי, ועל עופרה בכניסתה להדרכה. כמה כבוד, הערכה ואהבה רכשה רחל לילדיה, כמה האמינה בכוחותיהם, היתה כאן שותפות של דרך, של חזון, של בית.

שרה אשל

רחל נפרדו ממנה. היתה הרגשה כאילו הכל אופפים ומלט-פים אותה. רחל ישיבה בתוך, נטליה (נעמי אליסקובסקי) הכינה איזה ריקוד. מדי פעם מי שהיא ניגשה לרחל ולחשה לה משהו, הוגש שי — הקן היה מלא מפה לפה, ואנחנו הלא חיפאים לא היינו מסוגלים להשתלב בחוויה המקור-מית. את אשר חשתי, אלו אותם קרני האור והחום אשר יצאו ממוקד אחד וחזרו אליו, בחבקם הכל מסביב. היה איזה מעגל אהבה קסום.

הייתי די חדשה בארץ, וספר התנ"ך רק זה עתה נגלה לי, ומשום מה זיהיתי את רחל עם אותן הנשים הנבונות מסיפורי המקרא.

עד תום הערב נמצאתי קרובה לרחל. נתתי ביטוי להת-רשמותי מהערב, היא חייכה וניערה מעצמה את המחמאות ואמרה: כן, ישנם הרבה כוחות נפלאים בקבוצה הזאת. — משהו כ"כ אמהי הורגש בקולה.

לאחר זאת היו שיחות קיבוץ, היו מועצות תנועה, מדי פעם הצטלל קולה של רחל מאחת הפינות. נקלט מבט. חיוך שובבני, אמירה קולעת. עד אשר, ערב אחד בביקורי בקיבוץ בראשון-לציון, ראיתי בחורים מודאגים ממצב ברי-אותה של רחל. כה הופתעתי לשמוע מחברים די נוקשים לכאורה, על מחלתה, על שגעונותיה. כיצד יתכן, טענו, שרחל יחפה, בחולצה שומרית ללא גופיה תנהל משחק צופי על החולות, והלילות הם לילות סתו. כל רוח קלה מסכנת את בריאותה. מאוחר, כמעט בחצות פגשתי את רחל חוזרת מהמשחק הצופי. משולהבת ונושמת בכבדות.

לזכרה של אחותי רחל

(ביום השמעה 8.1.70)

חלפו שבעת ימי-האבל, אך למעשה רק עכשיו מתחיל האבל — כי רק עכשיו אתה חש את גודל האסון שירד עלינו כחתף: רחל — הרעיה, האם, האחות, בת המשפחה הנאמנה והחברה הטובה — איננה! נשארנו אתנו רק זכרונות, התרשמויות, חוויות אשר השאירה אחריה למכביר לאורך כל חייה הנוגים והעשירים כאחד.

הסתלקותה של רחל מתוכנו סוגרת מעגל-חיים של שני דורות בחיי משפחתנו הקטנה. עם מותה נשארתי שריד יחיד ממשפחה יהודית זו — ומי יתן ויהיה לנו הכוח והיכולת להציב יד וזכר למשפחה זו שהיתה ואיננה עוד.

מי עוד כרחל ידעה לצלול למעמקי המהות המיוחדת הזו ולדלות משם את ניצוצות האור מתוך אפלת חיי המציאות.

זהו סיפורה העצוב של משפחת יהודים — מעמק בני ישראל בגולה — אשר עקרה מרצון מעיירה קטנה בערבות בסרביה והגיעה לחופי ארץ-ישראל של שנות העשרים — בעת ההיא — ארץ אוכלת יושביה... ראשון וחלוץ יצא האח הבוגר כשחזון גדול וסוער מביא אותו לכאן עם גלי העליה השלישית, זיעתו מרווה את שדות העמק וכל מקום שגדוד העבודה ע"ש יוסף טרומפלדור תקע שם את יתדו — והוא מביא

את ההורים ארצה עם שלשה ילדים רכים — ורחל הצעירה בתוכנו.

זהו סיפור עצוב של משפחה יהודית בארץ-ישראל; אב המרוויח בקושי את לחמו מיגיע-כפיים. אם שעמלה מבוקר עד ערב למצוא טרף לבני המשפחה. נודדים מדי פעם מכוכי הבתים הערבים של חיפה התחתית — ללא חשמל, ללא מים, ללא מקום עבודה קבוע — סובלים מחוסר עבודה וחרפת רעב. הילדים מגיעים בקושי לסיום לימודיהם בביה"ס העממי כשמעל ראשם מרחפת תמיד סכנת הגירוש מבתי-הספר עקב אי-תשלום שכר-לימוד — ועם סיום בית-הספר — ועוד בטרם הסיום — נזרקים לשוק העבודה הפרוע הבנוי על ניצול מחפיר של עבודת נערים ונערות, כדי לסייע למחיית המשפחה. אז נזרעו זרעי הפורענות אשר הביאו על משפחה זו את צרותיה לאורך ימים — אז החלו להיאכל את אט הגוף והנפש. ומעגל זה נסגר עתה עם הסתלקותה של רחל שאי-נו אלא הד לזרעי הפורענות של הימים ההם. האח הגדול — הראשון והחלוץ במשפחה אשר חזון גדול עקר אותו וטלטלו לארץ בראשי העליה השלישית — נשרף על מזבח החזון הזה. יאוש עמוק מהמציאות האכזרית העביר אותו על דעתו ואז מסר את נשמתו לאמונה שרווחה אז בעתיד הקרוב של המהפכה הסוציאליסטית העולמית אשר, "רמז" זה" למאמינים בה ממוסקבה הבירה. והוא

עץ החיים

ואחו מחדש במקל הנדודים, עוזב את הארץ עם אשתו וילדיו ונודד אל מעבר לימים — לארגנטינה. גם שם ממשיך בקנאותו לאמונתו החדשה ומת בנכר אחר שנים של חיי מרורים ורק בסוף ימיו — ועם הקמת המדינה — מתחיל לחדור ללבו ניצוץ של חרטה, אך איחר את המועד.

האח השני — נשרף בגופו — עופרת בית־הדפוס אכלה את ריאותיו כאשר נאלץ היה בגיל רך לסייע בפרנסת בני המשפחה. הוא חלה קשה ולא הוסיף לחזור לאיתנו — וקברו נכרה אי־שם על הר־הזיתים בירושלים.

או — באותם ימים רחוקים — החל גם מעגל חייה של רחל להיות מלווה בסבל המחלה החוזרת ומתישה את כל כוחות הגוף ואשר לא זנחה אותה כל הימים עד אשר לבסוף הכריעה אותה, הכריעה את כח החיים העצום שהיה עצור בתוכה. כוח חיים זה שעזר לה בהתמודדות במשך שנים — כח הרוח מול חולשת הגוף השברירי...

וראה זה פלא — בתוך מציאות עגומה זו — בתוך עוני שבדרך כלל מנוול את בני האדם החיים בתוכו — ללא תורה והשכלה אשר מוגשת כיום לצעיר על טס של כסף — גדל וצמח פרח־חן זה, רווי נשמה יתרה. וכוח פנימי שקשה להגדירו האציל על רחל את מיטב המידות המעולות. מידת התבונה. מידת הצמאון לדעת. מידות המוסר השרשיות ביותר — כיבוד אב ואם, יחסי

כבוד בין איש לרעהו. יכולת בלתי-רגילה של הבחנה בטעם הטוב ובעדין ובמעולה שבדברים — אם אלה דברים שברוח או דברים שבחומר.

בוודאי, שנות הסבל הרבות זיקקו את נשמתה אך לא בידדו אותה מאנשים וחברה — הם פיתחו בה חדות-חושים והבנה פסיכולוגית דקה. לא פעם נזקקו מבוגרים ממנה לתרומת התבונה האינטואטיבית שלה בענייני יום-יום, כמו בדברים שהם ברומו של עולם.

איגרת קצרה. ברכת שנה טובה, שי ליום הולדת או משהו לציון אירוע משפחתי זה או אחר — זכו מצדה לטיפול סגולי — רחוק משיגרה. תמיד היתה מחפשת ומחפשת את ההולם, את הקולע ביותר ועל-פי רוב מחפשת את ביטוי ההערכה, החיבה והאהבה שלה במעמקי הנפש ובטוהר הביטוי במלה או בציור. יצירות אנשי-רוח מכל עמי-תבל ובשפות רבות היו לה למורי-דרך — בעזרתם מצאה לא פעם ביטוי אמת לכל מה שהתרחש בלבה וכל מה שרצתה להביע.

ואולי גם הפעם צדקו חכמינו ז"ל כאשר אמרו לגבי בני עניים, „הזהר בבני עניים שמהם תצא תורה“ — זה ודאי אמור גם לבעלי נשמה יתרה — — —

„כך דרכה של תורה — פת במלח תאכל ומים במשורה תשתה ועל הארץ תישן וחיי צער תחיה ובתורה אתה עמל. אם אתה עושה כן — אשריך וטוב לך. אשריך — בעולם הזה, וטוב לך בעולם הבא“ — אלה דברי חז"ל.

ואמנם גם אושר נכון לה לרחל בעולם הזה, אושר אשר פתילו ניתק בצורה כה אכזרית ולפתע. אושרה בא לה מקן המשפחה אשר היא עמלה לבנות במשך כל ימי חייה, אושרה בא לה מיהודה, חברה לחיים, אשר ידע היטב ולאורך כל הזמן, מהו האוצר היקר והשברירי שנתון בידו. אושרה בא לה משני ילדיה אשר גידלה באהבה ובתבונה כה רבה. ואושרה בא לה מהחברה אשר סייעה בידה כה רבות להתגבר על תקופות משבר. והיא ידעה שהיא נותנת יד למפעל שיחיה לעד ויהיה נכס לבנים ולדור הבא.

רחל היתה נאמנה לתכונה היהודית השרשית של זכרון ומורשה — ואין זה פלא שהיתה צמודה למלה הכתובה ועיניה תרו וחיפשו תמיד אחר החדש בעולם המלה הכתובה.

מי כמוה היה רגיש לתאריכים — מי מועד בחיי המשפחה ובחיי הציבור — מי

כותבי האגדות וקוראיהן אהבו את רחל
אמנו יותר מכל האמהות אף-על-פי שידעו
עליה פחות, ואילו אנו אהבנו את רחל
ש לנו יותר ויותר ככל שהכרנוה.
בעינינו היה זה נצחונה של הרוח על
הגוף, ככל שנחלש ודעך גופה כן גברה
והתעצמה רוחה, שלחה זרועות והסתעפה
ולעתים נדמה היה, הנה, חובקת היא זרועות
עולם!

לא היה זה רק הידע הנרחב שלה וחכ-
מתה, אלא האהבה וההבנה העמוקה שהע-
ניקה לכל מי שבא להסתופף במחיצתה.

היום נותר חלל אשר אין לו תמורה. גם
עצמת החיים המיוחדת לא יכולה לו והוא
נותר כצעקה אילמת.

במשפחה היתה רחל כיונה הנושאת בכ-
נפיה את הקשר בין קצה הארץ למשנהו.
תמיד ערה ועוקבת, לעולם לא זונחת את
תפקידה, בימים כסדרם ובימי חרדה.

מעולם לא הבנו מהיכן שאבה רחל את
ההבנה העמוקה לכל המתרחש אתנו, למרות
שדור הפריד בינינו, במושגינו, ודרכינו אף
הן נפרדו. היא היתה לנו כתובת אחת נאמנה
ובטוחה. אהבנו את מכתביה הנפלאים הרומ-
זים על עולם ומלואו וכל כולם השתתפות
כנה הנשמרת שלא לחרוג אל תחומי של
היחיד.

אהבנו את ברכותיה לחג וליום ההולדת

כמוה ידע לרשום כל דבר ולשמור כל פרט
למען הדור שיבוא — כי מותר האדם הוא
הזכרון. מי כמוה ידע ללכד שרידים,
שברים ולמצוא ביניהם את החוט המקשר,
איך תרה וחיפשה אחר כל שריד המשפחה,
הפוררה על פני כל היבשות.

ואמנם הצליחה בסוף ימיה לראות קצת
פרי בעמל זה, ולמלאכה זו לא יימצא מי
שיעשה זאת בשקידה, במסירות ובאמונה
כמו זו שלה.

נאמץ לעצמנו קורטוב מתכונה אנושית
יקרה זו ונשמור גם אנו את זכרה של רחל
באהבה כזו כשם שהיא עשתה זאת לגבי
אחרים — ויהיה בזאת מעט מן הנחמה
שזכרה היקר לא יסוף מתוכנו.

ישראל פנחסי

ואת שלוש הנקודות שתמיד סיימו אותן והיו כמו עיטור של חן. אהבנו את השקט שלה כמעמק מעמקים המשלה את מימיו הטהורים להרוות את סביבתם.

אך הגורל ארב לה באחת מסימטאות דרכה ונטל אותה ממשפחתה ומאתנו מוקדם מדי, יותר מדי מוקדם... המאורעות סביבנו מתרחשים בעצמה רבה, דופק החיים הוא עז אך אין לכל אלה שליטה על הפינה השמורה לרחל בקרבנו והחלל אשר הותירה איש לא יוכל למלאו.

אין ברירה אלא לנצור את המחשבות בלב בלי להתחלק בהן, אך תמיד עולה המחשבה: „חבל, שאי-אפשר לספר זאת לרחל“, „מענין מה היתה דעתה“, חבל שאי-אפשר עוד לגרום לה שמחה בביקור חטוף, או לקוות שמכתבה מצפה בתיבת הדואר. כמלאכת מחשבת טוותה רחל את חייה, חוט אחר חוט וכשבאו ימי חסד, ימים של נחת ומרגוע בהם אוסף אדם את קציר עמלו — שוב לא היתה עוד.

מאמינים אנו, כי ערכי החיים אשר הותירה רוחה העמיקו לחדור בקרב מקורביה ויהיה להם לזכרון עד.

נאות אפקה, 28.9.70

רותי ועודד

רחל אחותי,

סנדלים, סרפן, פנים חיוורות עטורי צמות בהירות ועיני אילה חומות — זוהי דמותה של רחל אחותי — אחותי הילדה, המהלכת בהילוכה ההססני והשקט ברחובות עיר מגורינו, חיפה. מורשת רוחנית של אבות למדנים ובעלי טעם מעודן, מזינה את מחשבוֹתיה ומכוונת הליכותיה ואמצעי קיום דלים — אפשרויותיה.

מצוידת במורשת ובירושה יוצאת רחל אחותי — הילדה נערה — לחפש את דרכה, לבנות את השקפת עולמה ולמצוא את ביתה. סנדלים, בגד צנוע, פנים חיוורות, עטורי צמות ועיני אילה חומות ומחייכות, זוהי דמותה של רחל אחותי — אחותי הנערה, המהלכת בהילוכה המרחף בשבילי קיבוצה בראשית צעדיו.

קיבוצה — ביתה, לפי טעמה הוא: שטח אמנם מצומצם, העבודה בו מפרכת, אמצעי המחיה דלים, אך כר נרחב ופורה בו לחיי רוח וחברות עשירים.

גוף תשוש ועיני אילה מפוחדות, זוהי דמותה של רחל אחותי בזמן מחלתה. אנהנו גרות רק שתינו בדירה שכורה בקרית-חיים, רחל אחותי אחרי ניתוח קשה, מדכא ומתיש וזקוקה לתנאי החלמה מיוחדים ואני הבריאה מטפלת בה.

זוהי התקופה בה אני עושה היכרות של ממש עם רחל אחותי. זוהי תקופה בה אני

לומדת להבין את גודל המאמץ הנפשי לו זקוק אדם חולה על מנת להלך, לדבר, לעבוד וגם לחייך כאחד הבריאים.

זוהי התקופה בה אני יודעת שרחל הנה, ותשאר תמיד, אחותי גם מעל ומעבר לקרבת המשפחה.

רחל אחותי בררנית בבחירת ידידיה, אך כשרון מיוחד לה להעניק להם את תשומת לבה ודאגתה. חשבונה חשובון פשוט: טוב לידידי מה שטוב גם לי, אך כשאני לעצמי מי אני? כמסקנה הגיונית מפתחת רחל אחותי את תחביבי הנתינה שלה, שילווה אותה לכל אורך דרכה, זהו תחביבי הנוגד בכל את תחביבי האיסוף הרגילים...

נעלי בית, בגד צנוע חגור סיגר, פנים חיורות ובעיני האילה סיפוק, רוך ודאגה. זוהי דמותה של רחל אחותי, אחותי האשה והאם המהלכת בהילוכה הרגוע בבית ובגינה בפרדס־חנה. הרבה מחשבה ואהבה משקיעה רחל אחותי בבית זה, קונה ומתכננת, משפ־צת ומוסיפה, היא מצליחה לתרגם למציאות את רצונותיה הגדולים של סבתה.

והבית בפרדס־חנה בהיר וחם, שולטים בו צבעי הורוד והסגול הבהיר והוא מסביר פנים לכל הבאים אליו. בבית זה גרה הסב־תה — אשה חייכנית ומלאת אור.

סבתה, בנה, ורחל אחותי אשתו, מהווים שלישייה הומוגנית: להם מספיק מבט או רמז, והאורח שרק נכנס קולט מיד את אורו ושלוותו של הבית. הבית בפרדס־חנה הוא

ארמון השלווה הבלתי מוכתר, לכל באיו. הנה נאספים בכל חג ומועד בני המשפחה וידידים מכל קצות הארץ. כאן שולט הדיבור השקט, היחס הסבלני והלבבי, הרצון לעזור. רק מקרה הוא שרחל אחותי לא נולדה, גודלה וחונכה בבית זה, המקרה אולי גורלי אבל מקרה. וטבעי הוא שהיא משתלבת בו כאחת ששייכת לו ולאווירתו.

עייף הוא הילוכה של רחל אחותי, ביי: דשאיו המוריקים של קיבוצה המטופה. מלווה היא באהבה כל צמח ופרח ומשתפת עצמה בצערו ושמתו של כל זקן וילד, אך הילוך כה עייף.

הרבה כוח ומאמץ דרושים לה כדי לחיות את חייה לפי טעמה ומושגיה. הרצוי והמצוי המרחק ביניהם רב, ואחותי איננה ותרנית. היא מנסה ומשתדלת, מצליחה ונכשלת, ומדי פעם אף נמלטת ובורחת אל מעטה הגינה. המעטה, ככל קטיפה, מסווה יפה: בצידו החיצוני נראית היא בו ממש כמונו — לעתים ביקורתית לעתים אף מרידה.

אך בצידו הפנימי פותחת אחותי חלונות אור רבים, חלונות ואשנבים שמורים לכל אחד ואחד, ורב הפסדם של אלה שאינם יודעים לפתוח חלונות אלה...

זוהי רחל אחותי — האחת והיחידה. לא גרנו ולא חונכנו באותו בית, לא נולדנו לאותו אב, ולא ינקנו מאותה אם.

אך רחל אחותי היתה ונשארה אחותי היחידה. חנה פנחס

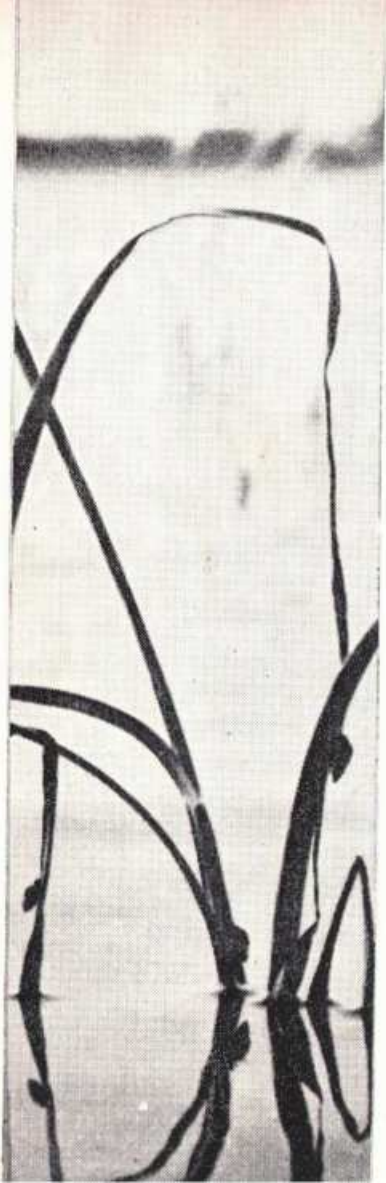
פעם, לפני שנים הרבה, האמנו בנר שהדלקנו בנשמתנו. לאור הנר הזה אנו הולכים וכל זמן שנשמור את הנר פן יכבה, יהיה טעם ותהיה משמעות לחיינו. זה היה לפני זמן רב. מאז כבו נרות רבים ברוחות־הפרצים של מאורעות ואכזבות ולא מעטים האנשים שכבה נרם והם הולכים ותוהים בתוך האפלה.

אנו הדלקנו את הנר בקצה האחד של העולם; רחל הדליקה את שלה בקצה השני. כשנפגשנו — היה זה לאור אחד. אני מאמין שרחל היתה בין האנשים המאושרים שנים הפנימי בער כלפיד עד רגעה האחרון.

חסד נעשה אתנו שלבנו אינו מסוגל לדעת כל אשר המוח יודע. רחל איננה — אומרים — ואנו שומעים את המילים וכבר מבכים את האבידה — אך עוד יעבור זמן רב, העין עוד תראה אותה כאילו הולכת בדרך לחדר־האוכל, אוזננו עוד תשמע הד קולה מתפרץ בשיחה. ארכיון וספריה יעלו את דמותה המחמירה, התובעת, הקנאית, שבמסיר־תה הוסיפה נכסים יקרים לקיבוץ.

„איננה“, „איננה“ — הולמת הגזירה המרה. ולעומתה עונה בת־קול בלבנו; „ישנה“, ישנה“ — באש שחיממה אותה ואשר הנחילה לחבריה ולילדיה, בדברים שעשתה, בבית שבנתה ובידידים המוקירים את זכרה. יהא זכרה צרור בצרור חיינו.

שמואל

✓Agis 15.11.201

פריז 19.1.70

ליהודה היקר,

מה אפשר לומר ממרחקים? אנו המומים. רחל איננה. משתתפים בצערך-צערכם הגדול. רחל היתה אחת החברות הראשונות שהכרתי בהשתלבותנו בחיי הקיבוץ. תחילת הקשרים בשיחות על שווייץ. תמיד התרשמתי מחריפות המחשבה של רחל. הקשרים נעשו קרובים יותר כשנכנסתי לעבוד בהנהלת החשבונות. היתה מוכנה לשמוע על התלבטויות בקשר לעבודה, שמעה על חידושים בגישה להנהלת החשבונות. מדי פעם שלבה עצתה.

השיחות המעניינות היו בעוברי בספריה. היית לפעמים עובר בספריה בשעות היום, לחפש איזה ספר ובכל פעם נכנסתי לשיחה על בעיות הקיבוץ, על שאלות פילוסופיות, על בעיות אנוש. גישה לאותן הבעיות לא היתה שגרתית. רחל לא היתה אותה „פקידה-ספרנית“, העומדת מאחרי ערימת ספרים, אלא מדריכה, מיעצת. בהיותי מזכיר, הזדמן לנו הרבה לשוחח על בעיות הקיבוץ, לפעמים אפילו באמצע שיחת הקיבוץ היתה שולחת לי פתק.

לפני שיצאנו לשליחות ביקשה שאשלח גלויית נוף גדולה משווייץ. לא שלחתי. אהיה בשווייץ בימים הקרובים. אתבונן בהרי האלפים... אתיחד עם זכרה של רחל.

יהודה. אין מילים. ואם כן רק מילים פשוטות: נזכור את רחל. אתכם ביגונכם.

דב ואלנה פודר

יהודה ידידי,

מאז נודע לי כי רחל איננה, אני אתך במח-
שבה ובלב. אך לכתוב קשה. ועוד כעת אני
בספק, אם אעז לשלוח את המכתב.

כל החיים אנו במירוץ עם הזמן. עם משהו
שצריך להשיג — להספיק. מאז הכרתי אותך
ואת רחל על ידך נרקם חוט של חיבה והערכה
ורצון לפתח את הקשר. באה אחי"כ ההיכרות
של חנה שלי עם רחל, בגין הענין המשותף
בארציון, וגבר הרצון להתקשר אתכם — להבי-
אכם אלינו, לבוא אליכם.

אך מתי מתפנים אצלנו לכגון דא ?

— — —

בפגישות הנדירות הקרינה רחל באשיותה.
היה נעים ומעניין בחברתה. אך חיממה במיוחד
את הלב אווירת יחסי האהבה והערכה ביניכם.
היתה לי הרגשה של שיתוף וסיוע רוחני וממשי.
כסומים עוצמים אנו עיניים מלראות יופיו
של עולם האדם שבמחיצתך.
ואולי זה דרכו של עולם ?

— — —

למה אני מאריך בזאת ? — אודה, איני מעז
לדבר ישירות ולנגוע בפצע שלך. הן מה שאתה
חש ויודע הוא בלתי מושג לאחר.
הרשה לי לומר לך — שאני כואב ומצטער
על אסונך.

— — —

אם לא יקשה עליך ביקורי אבוא לחזור.
הייתי מעדיף לבוא כעת, ללכת בצד השוירה
אחר הארון, מבלי שתדע כלל.

אך היום יצאתי מחדר החולים לאחר אנגינה
מציקה ועוד איני יכול לזוז. וחנה היום נתפסה
בחום גבוה בשפעת.

— — —

אני לוחץ את ידך גם בשמה של חנה.

שלך בידידות נאמנה
ש י י ק ה

הכפר הירוק, 10.1.70

ליהודה שלום,

מרגישים אנו צורך לכתוב לך כדי להביע את
עומק הזעזוע והכאב שחשנו עם מותה של רחל.
הצטערנו שלא עלה בידינו להשתתף באזכרה
ולהעלות יחד אתכם קווים לדמותה.
האמת היא שעד היום לא השלמנו עם כך
שרחל איננה וקשה לנו לדבר עליה כאילו היתה
ולא תהיה עוד.

שנינו, גם עודד וגם אני, אהבנו והערכנו
אותה מאד. למרות הבדלי הגיל ולפעמים גם
ההבדלים בהשקפת העולם, היא מצאה מיד דרך
ללבנו וידענו שאפשר תמיד לשתפה בכל ולזי-
כות בחשובה שכולה תבונה, מסירות וטוב לב.
ספק אם יש הרבה „דודות“ שזוכות לקשר
נפשי עמוק וכנה כפי שזכתה רחל מצדנו, וצר
לנו שלא תוכל להמשיך וללוות אותנו גם בהמ-
שך. לא נשכח את מכתביה החביבים, את הזכרון
לכל יום הולדת או מאורע משפחתי, את הדאגה
בכל פעם שעודד יצא לשרות, ובמיוחד את
אותם הימים המתוחים של המלחמה, בהם טרחה

יום יום לפלס אלי דרך בקווי הטלפון העמוסים, כדי לשאול אם יש לי כבר ידיעות. בעיני היתה דמות אצילה ממש וכל ישותה קרנה תרבות עמוקה ולא מתייהרת אלא כוו המשכנעת בפשטותה וחודרת מיד ללבך.

אהבנו את ההקדשות, את המתנות מלאות הטעם הטוב, ולפעמים תמהתי כיצד אדם יכול להקרין על סביבתו רבות כל כך. ועכשיו אני יודעת שכל שאדם עושה ומיטיב יותר למען משפחתו וסביבתו, כך גדול וכואב יותר החלל שהוא מותיר אחריו. מוקדם מדי הלכה רחל לעולמה ורבים מדי עדיין זקוקים לה.

אנו מקווים שכל שהטבעתם שניכם בילדים יעמוד להם בשעת צרה. אולי הקדים האסון את בגרותם ושוב אין ההרמוניה המשפחתית הנפלאה שלה זכו שלמה עוד. משוכנעת אני שדווקא מפני שזכו בה, יוכלו לעמוד בכבוד בכל אשר צופן לגביהם העתיד.

הייתי רוצה שידעו את עומק הערכתנו לאמם (שלא פעם אין הבנים יודעים להעריכה כראוי בגיל זה), שידעו זאת דווקא מפי אנשים צעירים שלא פעם חלוקות דעותיהם עם הוריהם-הם. דמות נפלאה כזו של אם יכולה לתת משענת גדולה ורחבה גם כאשר היא בזכרון בלבד ואני בטוחה שכך גם יהיה.

לא נותר לנו אלא לבכות יחד עמך על כך שהיא לא תזכה לראות את הבנים בפריחתם ולא תראה נחת בזמן שיהפכו הם להורים.

אך נתנחם בכך שלא נתיסרה במותה והוא בא עליה בחטף, ובכך שחיה את חייה עד עומקם ורוותה מן הדעת ומן האושר ומן היופי. ומיצתה עד תום את צפונותיהם מתוך יצר הסקרנות לדעת שכה אפיינו אותה.

אנו מקווים שישמר בינינו הקשר ובמיוחד היינו רוצים לזכות לביקורים מצדכם ונעשה ככל יכולתנו גם לבוא לעתים קרובות.

שלך

רותי ועודד

מדרשת שדה בוקר, 5.1.70

יהודה היקר,

אנחנו אתך באבלך האיום. רק עכשיו נודע לנו מיהודית.

יכולתי לכתוב הרבה על רחל אשר קיבלה אותנו — אותי ב־1953 ואת ורדה ב־1960 לחצור. יכולתי לכתוב על עזרתה היעילה. על החיוך המיוחד שלה. על חוש ההומור שלה, על האומץ שלה, אך בשביל מה? בשביל מה לכתוב בכלל — אלא כדי לחזור ולאמר שאנחנו אתך, יהודה היקר. וסובלים אתך, עם עמי ועופרה.

היה חזק, בין ידיך בחצור,

היה חזק למען ילדיך הזקוקים לך,

היה חזק, יהודה היקר.

מיכאל סרף

יום ב', 5.1.70

הנה מונח לפני המברק עם הידיעה המחרידה,
והלב בכל זאת ממאן להאמין, כי אכן קרה
הדבר... עבורי היתה רחל התגלמות האדם המת-
מודד ללא לאות, האדם בעל כח רצון של ברזל.
אחרת איך יכלה היא במצב בריאותה להתמודד
עם כה הרבה אתגרים: ספרייה, חדר עיון, ועדת
השתלמות וכו' ואחרון אחרון הדאגה והענין
במשפחתנו על כל שלוחותיה. לא אחת דיברנו
כאן עם צביקה מאין היא לוקחת את הכח
לכל זה.

לך יהודה אינני צריכה הרי לספר... אבל אתם
עמי ועופרה אינכם יודעים על הקשר העמוק
שלי אל רחל עוד בטרם נולדתם. אולי כלפי
חוץ לא בטאנו קשר זה, אבל תמיד ידעתי:
זוהי הדוגמא ל"ידיד ניכר בעת צרה". זה לא
קונץ להיות ידידים כשהכל שפיר. ידידות אמת
ניכרת בשעה שאדם נמצא בצרה או מסתבך
במשהו ובה בשעה שהחברה מפנה לו עורף,
הרי ידיד אמת הוא הבא לסעוד ולעזור.
מה צר שלא הייתי אתכם בשעת משבר אם
לא לעזור או להעזר. הרגשת יתמות אופפת
גם אותי...

מונח אצלי סודר שקניתי עבורה וחכיתי להו-
דמנות לשלוח עם מישהו... במה אוכל לנחם,
ואין נחמה...

חזקו ואמצו

שלכם

ירדנה

ליהודה והילדים,

מה רציתי לקום ולהיות אתכם, פשוט מילים
ברגעים אלו דלים מלהביע השתתפותי. היד,
המבט טובים ברגעים אלו.

היו ברוכים בזכרונה. בערכים שהיא הורישתה.
במפעלים הרבים שהיא הקימה ופתחה. ומעל
לכל — בית הקיבוץ שהיתה ממקימיו, ודאגה
דאבה ושמחה בגידולו.

ושוב, מה רצינו להיות אתכם,

שלכם

צ ב י

מרחביה, 10.2.70

ישראל יקירי,

נסיתי פעמים מספר לכתוב לך מילים מספר.
האמת היא, כי טרם השלמתי עם העובדה הנור-
ראה כי אמנם רחל שלנו איננה עוד. את ההגיון
הקר יש להשליט בכח, אך הרגש, הכאב, היחס
וההוקרה שהגנו רוחשים לאדם קרוב צף ועולה
כמעיון נובע. מבשרי חזיתי כי אין ערך רב
לדברי נחמה, ואין גם בכוחם לבטא את אשר
ברצוני לומר.

אך בקשה לי אליך יקירי. אנא שמור על
עצמך למענך ובני משפחתך הזקוקים לך ועוזר
ליהודה וילדיו לשאת את יגונם לבל יפגעו...
יודע אני, כי חברי חצור עושים כמיטב
יכולתם למען — וחשוב מכל — כי יהודה לא
יצא חלילה ממעגל החיים בקיבוץ ומפעילותו
בתוך החברה.

רציתי לכתוב לו, אך איני יודע מה לומר.
אשתדל להגיע לחצור על מנת לפגוש אותו
בביתו.

הייה חזק יקירי!

שלך

ח ר ו ת י

ושינגטון, 11.2.70

לעמי שלום רב,

שמחנו לקבל ממך מכתב והשתדלתי גם לקרוא
בין השורות. קשה להתגבר על מותה של אם,
במיוחד אדם עם סגולותיה של רחל. נזכור
אותה, את ערכיה, מלחמתה ללא חת ולאות
ליצירה, העמקה ולימוד. קשה היום להסביר
לכם, דור הבנים, שלפני שנים היו בתוכנו חברים
מעטים, שהשכילו להבין כי דור ההמשך מוכרח
להיות דור עם השכלה יותר עמוקה, מגוונת
ויסודית. ורחל היתה בין יחידי הסגולה שהבינה
זאת. הבנים שעברו את הספריה, חדר העיון
ואחר כך ועדת ההשתלמות, יהיו בעתיד בין
מעצבי הקיבוץ בעשור הבא. וזכות גדולה מזאת
היתה אהבתה לארכיון. מי יספר גבורות חצור —
מה הם שורשינו, על מה נאבקנו, ובמה שגינו?
כל העבודה, איסוף ומיון, עשתה לבדה. יבוא
היום ועוד יוספר פעלה גם בשטח זה.

חברים רבים כתבו על השטחים הרבים שבהם
פעלה, אבל אנחנו שהיינו קרובים אליה, ולא
פעם התמודדנו אתה, לא הבנו מהיכן לה הכות

הפיוז לעמוד בנטל, ולפעמים היינו שואלים
אותה: רחל כיצד את מסוגלת? היא היתה
עונה בענווה רבה: „משפחתי הסעד שלי ובה
גאוותי, ממנה אני שואבת את כוחי“. זכות
גדולה לכם, אמונתה בכם.

דברים אלו רציתי לכתוב לך לפני חודש
ותסלח לי על האיחור. לא תמיד מסוגלים מיד
לכתוב את מה שהלב רוצה להביע.
צבי בראמוץ

15.2.70

לישראל שלום,

חזרתי מחר"ל והגיעני הבשורה המרה על
מותה של אחותך רחל.

זכרתי את פגישתנו האחרונה בביתי בתל-עמל
בעת כנס הישראלים והתפעלתי משמירתה על
חן ותבונת נעוריה שהשתיירו אצלה.

מאז אותה פגישה חמה, החלפנו רק גלויות
„שנה טובה“. אבל זכרה הנאווה יהיה שמור
בלבי תמיד.

רבים כאן משתתפים בצערך וצער המשפחה.

לוחצת ידך

נחמה גנוסר

ליהודה שלום רב,

יתכן שאתה משתומם כמו לאה על שלא הש-
מעתי קול — אני מודה שזוהי ברבריות אך
ברבריות של חנק. לפני כמה חדשים נודע לי
מפי הילדים על האסון שקרה ונשארתי המומה
לא מפני שאני מאמינה כי אנו בני אלמות
אלא מפני שתמיד קשה להשלים ולהבין את
המקרה הבודד האחד שנוגע לנו.

ישבתי ורציתי לשתף אתכם בהרגשותי אך
כל התמונות שעלו לנגד עיני חזרו דווקא
הרבה אחורה בשנים ונדמה היה לי שקיימת
תהום בנקודה זו, ביניכם לביני. לגביכם מכרעת
התמונה של ההווה — השיחה האחרונה, הפגישה
האחרונה בחצר, הצחוק, הגערה, הדיון, ההערה,
השמחה והדאגה — הכל מה שקשור לתקופה
האחרונה. אמרתי לעצמי: יתכן, שאתם מכירים
והתרגלתם לרחל אחרת, שונה לחלוטין ומה
פתאום, שאני אבוא עם הדמות שנתגבשה בלבי,
שלא היו בה שיני הזמן, אך שבגללה כ"כ הש-
תדלתי לשמור על הקשר למרות שהוא היה כ"כ
חדי-סיטרי.

שוחחתי על הבעיה שלי עם יהודית אורן
ומצאתי אצלה עידוד רב להתגבר על הקשיים
ולהעלות בכתב את התמונות שלי.

...אני חברה חדשה בתנועה. אפשר לומר
בעצם אורחת. אני יורדת במדרגות אל המרתף.
קבוצות צעירים מפוזרות בכל פינה והקולות
עולים כמתוך נחיל דבורים. בפינה אחת עומדת

בחורה עם צמות בלונדיות, פנים רחבים, מאד
לא יהודיים לבושה סרפן שחור ארוך עד הקר-
סוליים וסנדלים לרגליה ללא גרביים. סביבה
בחורים ובחורות צעירים יותר — ויכוח סוער,
מורגש מאד שהיא מרכז החבורה. בולטת במראה
לא בגלל היופי אלא בגלל המששה שהוא שונה,
מודגשת בלבוש ומקרינה קסם אישי על סבי-
בתה. נראה שלא היה חשוב כ"כ על מה התווכחו
בלהיטות כזאת, אלא המשיכה ההיפנוטית לעמוד
ולהיות חלק, חלק מההתרגשות, מההתלהבות
מכוחות המשיכה ההדדיים, שהם הגרעין המלכד.
לא התקרבתי כמובן בערב ההוא. הייתי זרה.
במשך הזמן התרגלתי לתמונה הזאת ולא ראיתי
בזה שום דבר מיוחד. הקסם האישי של רחל
היה לגבי חלק כ"כ אינטגרלי של האווירה של
קן חיפה כמו המרתף המקושט, ערבי המוסיקה,
ערבי השירה בגן, כמו רוח הידידות.

...חלפה שנה ויותר. חלק מהגדוד כבר היה
בגרעין במשמר הועמק. אני נוסעת לביקור. ברור
לי שאני רוצה לעבוד, אך מטרידה אותי הבעיה
איפה לעבוד. אני שואלת את רחל היכן היא
עובדת ומקבלת תשובה — בעידור בחורשה.
התשובה קצת מתמיהה, אך אם רחל יכלה
לעבוד בעידור — ואז ידענו כמובן כבר את
המגבלות שלה — גם אני יכולה. למחרת יורדים
לחורשה. מתחילים בעידור, בדקות הראשונות
זה נפלא, משחרר כמו תרגיל התעמלות, אך מהר
מאד יש צורך בהפוגה ועוד הפוגה ועוד. העבור
דה נעשית מרגע לרגע יותר קשה, לא בגלל
יבלות אלא בגלל קשיי נשימה. אני מסתכלת

ברחל — היא עובדת כמו כולם. אני מתאזרת שוב — אם רחל יכולה גם אני... אני משתדלת בכל כוחי לא לחשוב על שום דבר, לא להרגיש כלום רק לעבוד לעבוד. מאמצי ההיפנוט שלי אינם מועילים. פרקי העבודה הולכים וקצרים. בכל הפוגה אני מסתכלת ברחל והפלא הזה מטריד אותי. אני מתביישת. איך יתכן? — בדרך הביתה אני פשוט שואלת אותה: „רחל, העבודה הזאת לא קשה מדי?“ — התשובה ג"כ פשוטה: „כן, בהתחלה, אבל מתרגלים. אח"כ נעים באוויר הצח, לא הייתי מחליפה בעבודה אחרת“. אחרי ההתנסות שלי ידעתי איזה מאבק מסתתר אחר המילה „מתרגלים“. איוו חיוניות, איזה כוח החלטה לא להכנע. רשמתי בלבי... ביקרתי בפלוגה בבית-גן. מצב רוחי היה מדוכדך. שמענו על פלישת הגרמנים לרוסיה. אני בדרכי הביתה מחליטה לבקר את רחל בבית החולים. זהו היום השני או השלישי אחר הגיתוח. כל הדרך אני מתכננת איך להסתיר מפניה את הדכדוך, איך למנוע ממנה את מאמץ הדיבור ולמלא את החלל בסיפורים קטנים על דא ועל הא.

אני נכנסת בדפיקות לב לחדר של רחל. המיטה מאד מורמת. רחל כמעט יושבת שעונה אל הכרים. פניה מופנים לדלת, היא רואה אותי מיד ורומזת לי בחיוך להכנס. אבן נגולה מלבי. היא יודעת כמובן הכל. מדברת כל הזמן, מספרת על הגיתוח, על השיחה עם הרופא תוך כדי גיתוח. הרופא אמר לה שיש לה לב בריא באופן בלתי רגיל והיא יכולה לעמוד בכל — היא

היתה מליאת אופטימיות ואמונה בעתיד. האם רק הלב החזק? — והיכן החיוניות החולמת, השואפת, החותרת ומתעלמת ממגבלות ההווה. כל מאמצי ליטול את רשות הדיבור לעצמי היו לשוא. במקום לעודד יצאתי מעודדת. ...חלפו שנים. אני מבקרת בקיבוץ. רחל לוקחת אותי לחדר הקריאה של המוסד. היא מובילה אותי בגאווה ניכרת לכל פינה. מראה את המדפים, המחלקות, הספרים, מסבירה. יש לה רצון שזה יהיה אולם קריאה שבו קל להתמצא, נוח לגישה, מושך מדרבן. כ"כ הרבה רצונות. היא מדברת בהתלהבות על תכניות העתיד. מורגש שחדר הקריאה הוא בן טיפוחיה. יש שילוב נפלא של מבצע אישי עם צרכי חברה. אני מודה מאד. בעצם גם אותי מעניינים מאד דברים כאלה וברצון הייתי מקדישה זמן לענין כזה. שוב מזדקרות אפשרויות הפעולה הרבות בקיבוץ. אין צורך בתארים אקדמאיים — יש צורך בהרבה רצון, נכונות ללמוד ולהקדיש מכוּחך... כשאני חוזרת הביתה אני אומרת לגיורא: כל פעם כשאני מבקרת בחצור אני מתפעלת מהזהדות האישית החזקה עם הנושאים הכלליים שעוסקים בהם.

הביקור הזה היה פגישתי האחרונה עם רחל. אתה אולי זוכר. הצער הוא אישי ואגואיסטי מאד, שונה במהותו בשביל כל אחד לפי נקודת המוצא שלו. אי אפשר להתחלק בו.

חוקו ואמצו.

שרה נבו

בְּשֵׁחַר הַבֹּקֶר
בְּחֶרֶס הַנְּשִׁבִי
בְּחַוֵּת הַחַוֵּת בְּתֵל
אֶזְכֹּר לְפָנֶיךָ
דָּבָר שֶׁלֹּא
הָיָה לְרוּחִי אֶלֶּם
עַל הַחַוֵּת תֵּל

לְעֵלְבָר